

Date of Publication - Posted on 10th of Every Month

समानो मन्त्रः । (ऋग्वेद) • समानी प्रपा । (अथर्ववेद)

પરબ

(ગુજરાતી માસિક)

સંપાદક : કિરીટ દૂધાત

વર્ષ : ૧૯

ફેબ્રુઆરી : ૨૦૨૫

અંક : ૮

₹ 20

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ
મેઘાણી જ્ઞાનપીઠ | ક.લા. સ્વાધ્યાયમંદિર

THE LEADMEN

— *by* —

 greenfibre

Ahmedabad • Akola • Anand • Ankleshwar • Bharuch • Bhavnagar • Bhuj • Gandhidham
Gandhinagar • Himmatnagar • Hyderabad • Indore • Jamanagar • Junagadh • Kadi • Kalol
Mehsana • Modasa • Nadiad • Palanpur • Patan • Porbandar • Rajkot • Surat • Surendranagar
Visnagar • Vadodra • Vapi

shop online on greenfibre.com or jadeblue.com

समानो मन्त्रः (ऋग्वेद)

समानी प्रपा (अथर्ववेद)

परब

स्थापनावर्ष : १९६०

वर्ष : १९

ईशुआरी : २०२५

अंक : ८

संपादक
किरीट दूधात

प्रकाशन मंत्री
लीभेश लड्ड

परामर्शनसमिति

हर्षद त्रिवेदी
प्रमुभ

योगेश जोषी
उपप्रमुभ

समीर लड्ड
महामंत्री

दशक आचार्य
उपप्रमुभ

गुजराती साहित्य परिषद

मेघाणी ज्ञानपीठ • क. ला. स्वाध्यायमंदिर

गुजराती साहित्य परिषद (प्रकाशनविभाग), गोवर्धनलवन,
गुजराती साहित्य परिषद मार्ग, आश्रम मार्ग, नदीकिनारे, अमदावाद-३८० ००९
फोन : २६५८७९४७

પરબ

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના સભ્યપદ અને 'પરબ'ના લવાજમ અંગે:

- ◆ 'પરબ' દર મહિનાની દસમી તારીખે પ્રકાશિત થાય છે.
- ◆ 'પરબ'ના ગ્રાહક તથા પરિષદના સભ્ય વર્ષમાં ગમે ત્યારે થઈ શકાય છે.
- ◆ 'પરબ'નું વાર્ષિક લવાજમ ₹ ૧૫૦ છે.
- ◆ વિદ્યાર્થીઓ માટે 'પરબ'નું વાર્ષિક લવાજમ ₹ ૭૫ છે. સાથે પ્રમાણપત્ર બીડવું.
- ◆ ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના વાર્ષિક તેમજ આજીવન સભ્યપદના શુલ્કમાં 'પરબ'ના લવાજમનો સમાવેશ થઈ જાય છે.
- ◆ પરિષદના વાર્ષિક વ્યક્તિગત સભ્યપદનું શુલ્ક ₹ ૨૦૦ તથા સંસ્થાગત સભ્યપદનું શુલ્ક ₹ ૩૦૦ છે. સભ્ય થવા ઇચ્છનારે પરિષદના નિયત ફોર્મમાં અરજી કરવાની રહેશે.
- ◆ પરિષદના આજીવન સભ્યપદનું શુલ્ક ₹ ૩,૦૦૦ છે તથા સંસ્થાની આજીવન સભ્ય ફી ₹ ૫,૦૦૦ છે. આ બંને પ્રકારના આજીવન સભ્યપદની મુદત, સભ્ય થયાની તારીખથી દસ વર્ષ સુધીની રહેશે. (વિદેશવાસીઓ માટે ૭૫ પાઉન્ડ અથવા ૧૩૦ ડોલર.)
- ◆ 'પરબ' લવાજમ તથા પરિષદ સભ્યપદ શુલ્કની રકમ મનીઓર્ડર અથવા ડિમાન્ડ ડ્રાફ્ટથી 'ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ'ના નામે જ મોકલવી.

લેખકોને :

- ◆ 'પરબ'માં પ્રગટ થતાં લખાણોમાંના વિચાર-અભિપ્રાયની જવાબદારી જે તે લેખકની રહે છે.
- ◆ લેખકોએ પોતાનું લખાણ ફૂલ્સકેપ અથવા A૪ સાઈઝના કાગળની એક બાજુએ, સુવાચ્ય અક્ષરે લખી મોકલવું. પોસ્ટકાર્ડ, ઇનલેન્ડ કે ચબરખીઓમાં કૃતિ મોકલવી નહીં. પ્રત્યેક કૃતિ નીચે પૂરું સરનામું લખવું તથા એક નકલ પોતાની પાસે રાખીને જ કૃતિઓ મોકલવા વિનંતી.
- ◆ સ્વીકૃત કૃતિની જાણ કરાશે. ટપાલ-ટિકિટો ચોંટાડેલું કવર મોકલ્યું હશે તો અસ્વીકૃત કૃતિ પરત કરવામાં આવશે, અન્યથા કૃતિ અસ્વીકૃત ગણવી. પોસ્ટકાર્ડ મોકલ્યું હશે તો અસ્વીકૃતિની જાણ કરાશે.
- ◆ પત્રવ્યવહારનું સરનામું : તંત્રી, 'પરબ', ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ (પ્રકાશન વિભાગ), ગોવર્ધનભવન, આશ્રમમાર્ગ, 'ટાઈમ્સ' પાછળ, નદીકિનારે, પો.બો. ૪૦૬૦, અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૯.

Parishad Email: gspamd123@gmail.com E-mail: parabgsp@gmail.com

Web-site: www.gujaratisahityaparishad.org

ફોન અને ફેક્સ: ૨૬૫૮૭૯૪૭

www.gujaratisahityaparishad.com

નોંધ: 'પરબ'માં પ્રગટ થતી સામગ્રીની જવાબદારી જે તે સામગ્રીના લેખકની રહેશે.

અનુક્રમ

◆ પ્રમુખીય : મથામણ-૧૪ - હર્ષદ ત્રિવેદી, ૬

કવિતા :

- ◆ ● બે ખુરશી કાવ્યો - દિલીપ ઝવેરી, ૮ ● ત્રણ કાવ્યો - મણિલાલ હ. પટેલ, ૧૦ ● ત્રણ કાવ્યો - બકુલ ટેલર, ૧૨ ● ચાર ગઝલ - સંજુ વાળા, ૧૪ ● બે કાવ્યો - રમણીક અગ્રાવત, ૧૬ ● ત્રણ ગઝલ - અંકિત ત્રિવેદી, ૧૭ ● ગીત - જાગત વ્યાસ 'મધુકર', ૧૮ ● તરબૂચ - રમેશ આચાર્ય, ૧૯ ● હાઈકુ - મહેશ દેસાઈ, ૧૯ ● બે ગઝલ - ઉવૈસ ગિરાય, ૨૦ ● ત્રણ ગઝલ - શૈલેષ ગઢવી, ૨૧ ● હાઈકુ-ત્રયી - મયુરિકા લેઉવા બેન્કર, ૨૨ ● હવે તો - આકાશ ઠક્કર, ૨૩

ટૂંકી વાર્તા :

- ◆ ● ખરજબું - અનિલ વ્યાસ, ૨૪
- કદાચ એ રૂપલ જ... - ચેતન શુક્લ, ૩૧
- સલિલં સર્વમા ઈદમ્ - શ્રદ્ધા ભટ્ટ, ૩૭
- પડદો - જિગીષા પાઠક, ૪૩

લઘુકથા :

- ગાંધીજીનું વિઝિટિંગ કાર્ડ - હિતેષ જાજલ, ૪૮

નિબંધ :

- 'Forwardની Foreword!' - ડુંકેશ ઓઝા, ૫૦

પરિચય :

- કેન્ટ હારુફની અંતિમ અને ઉત્તમ ભેટ : 'Our Souls at Night'
- વીનેશ અંતાણી, ૫૨

અપલોકન :

- ◆ ● હું જ સાંભળું મને : આત્મલક્ષિતાનું રસાત્મક ગાન - જયંત ડાંગોદરા, ૫૮
- ઓલ વી ઈમેજિન એઝ લાઈટ : આશા અને એકલતાની વચ્ચે...
- શિશિર રામાવત, ૬૩

રસાસ્વાદ :

- વીજળીના ચમકારે - દર્શના ધોળકિયા, ૭૨

શોધછાત્રની કલમેથી :

- સાહિત્યિક વાદ - વિવાદો - જાડેજા વર્ષાબા હરીશચંદ્રસિંહ, ૭૪

સંપાદકીય :

- ◆ ● 'તે કી મૈ જૂઠ બોલયા?... તે કી મૈ કુફર તોલિયા...?' - કિરીટ દૂધાત, ૮૧
- સાભાર સ્વીકાર - ૮૩
- પરિષદવૃત્ત - ઇતુભાઈ કુરકુટિયા, ૮૪
- સાહિત્યવૃત્ત - સંકલન : ઇતુભાઈ કુરકુટિયા, ૮૭
- આ અંકના લેખકો, ૮૯

◆ આવરણ ચિત્ર : Bhairavi Modi-Bhaya at Barmyavad-

Oil on canvas-48 x 72 inches-2017

આવરણ-સંકલ્પના : આગમ શાહ

પ્રમુખીય

મથામણ—૧૪

હર્ષદ ત્રિવેદી

કન્નડ ભાષાના મૂર્ધન્ય ભારતીય કવિ કુવેમ્પુના નામ સાથે જોડાયેલો રાષ્ટ્રીય પુરસ્કાર 2024ના વર્ષ માટે આપણાં પ્રતિષ્ઠિત વાર્તાકાર હિમાંશી શેલતને, એમના સાહિત્યિક પ્રદાનને ધ્યાનમાં રાખીને અર્પણ કરવાની જાહેરાત થઈ છે. આ વાતથી હરકોઈ ગુજરાતી પ્રસન્નતા અનુભવે તે સ્વાભાવિક છે. હિમાંશીબહેનનું ગુજરાતી ગદ્યમાં - ખાસ કરીને ટૂંકી વાર્તામાં એટલું મોટું અર્પણ છે કે ભવિષ્યમાંય સાહિત્યજગતનું કોઈ પણ સર્વોચ્ચ માન એમને અપાય તો એ સમુચિત જ લેખાશે. આદરણીય હિમાંશીબહેનને અભિનંદન. યોગ્ય કાર્ય માટે, યોગ્ય વ્યક્તિને, યોગ્ય સમયે, યોગ્ય રીતે, યોગ્ય માન-સન્માન મળે ત્યારે નિર્મળ હૃદયના લોકોને હમેશાં સ્વાભાવિક આનંદની લાગણી થતી હોય છે. અહીં, 'યોગ્ય' શબ્દનો વાપર પાંચ વાર કરવાનો ખાસ હેતુ છે. હિમાંશીબહેને આ પૂર્વે જાહેર કર્યું હતું કે હવેથી તેઓ કોઈ માનસન્માન નહીં સ્વીકારે. અમુક ઉંમર અને પ્રાપ્તિ પછી માણસમાં એક પ્રકારના સંતોષનો ભાવ હોય છે. તાત્વિક ભૂમિકાએ મન એવું વિચારે કે હવે માન-સન્માનના વળગણમાંથી પણ મુક્તિ મેળવી લેવી. હિમાંશીબહેન લગભગ એ મનઃસ્થિતિએ હતાં. પરંતુ, આ એવોઈ સ્વીકારવાની એમણે પૂરી વિનમ્રતાથી હા પાડી એની ભૂમિકા સમજવા જેવી છે. એમણે કહ્યું કે મારે નિમિત્તે રાષ્ટ્રીય સ્તરે આપણી ભાષાનો, એના સાહિત્યનો મહિમા થતો હોય ત્યારે વ્યક્તિગત સંકોચ ન કરવો જોઈએ. એમના આ વલાણમાં સમતોલપણા ઉપરાંત તાટસ્થયુક્ત વ્યાપક દૃષ્ટિ અને ભાષા-સાહિત્ય માટેની ખરી નિસબત અનુભવાય છે.

હવે બીજી વાત, આપણે ત્યાં લગભગ ઓગસ્ટ માસથી માન-અકરામની ઋતુ બેસે છે. સાહિત્યિક 'ખાંખત' ધરાવતા લોકો પહેલેથી જ, પવન પ્રમાણે ઘોડી માંડી દેતા હોય છે. જરૂર પડે ત્યારે, પવનને અમુક દિશામાં વાળવા આડા પડદા પણ બાંધી દેતા હોય છે. એટલે જ કદાચ અમુક સન્માન, અમુક વ્યક્તિને મળે ત્યારે માત્ર અને માત્ર આનંદ થાય અથવા કશુંક રંધાયાનો વહેમ જાય. આ વહેમનું મહત્ત્વ પણ પેલી પ્રામાણિક સ્વીકૃતિ કરતાં જરાય ઓછું નથી હોતું. ઈનામ કેટલા રૂપિયાનું છે, કોણ આપે છે, કઈ પદ્ધતિએ અને કોને આપે છે તેના તાણાવાણાની ખબર પણ સુજ્ઞજનોને આપોઆપ પડી જતી હોય છે. વ્યાપક જનસમૂહ પાસે સત્ય લાંબો સમય છૂપું રહી શકતું નથી. પરંતુ, એ પહેલાં તો મૂળભૂત મૂલ્યોને ઠેસ પહોંચી ગઈ હોય છે! એવોઈ આપવા માટે ફક્ત નાણાકીય અને સંસ્થાકીય જોગવાઈ હોય એટલું પૂરતું નથી, હેતુકેર વિનાનો પ્રામાણિક અને પારદર્શક સમભાવ જોઈએ. સાહિત્ય પ્રત્યેનો ખરો પ્રેમ હોવો જોઈએ. આપનાર સંસ્થા-નિર્ણાયકોના

હાથ ચોખ્ખા હોવા જોઈએ અને નિર્ણાયકોની ઉપર કોઈ છદ્ધનિર્ણાયકો ન હોવા જોઈએ. આપનાર સંસ્થા કે સંગઠને પોતાનાં લક્ષ્યો સિદ્ધ કરવાં કે સામાજિક પ્રતિષ્ઠા પ્રાપ્ત કરવા માટે સન્માનદાતા બનવાનો દાખડો ન કરવો જોઈએ. આ તો થઈ આદર્શની વાત. પણ વાસ્તવિકતા શું છે?

વાસ્તવિકતા એ છે કે આપણો સર્જક પોતાનું સાહિત્યિક અર્પણ જોયા-સમજ્યા વિના, દિવસે ને દિવસે વધારે ને વધારે માનભૂખ્યો થતો જાય છે. પોતે જ પોતાને અંગેની ધારણા બાંધી બેસે ત્યાં સુધી તો ઠીક, પણ એ ધારણાને સામાજિક સ્વીકૃતિ પણ પ્રાપ્ત થાય એ માટે ઉદ્યમશીલ બની રહે છે. સામાન્યજનોને માટે પ્રતિષ્ઠાપ્રાપ્ત-મોટાં સન્માનો આકાશકુસુમવત્ હોય છે. એવા સંજોગોમાં નાનાં નાનાં વર્તુળો અને નાની નાની સંસ્થાઓ મોટાં મોટાં માથાંને નામે પારિતોષિકો જાહેર કરે છે. એક પંથ ને અનેક કાજ! કોઈ પારિતોષિકને મોટા સર્જકના નામ સાથે જોડી દેવા માત્રથી વિશેષ ગૌરવ ઊભું થતું નથી. ઊલટું એમ કહીએ કે તેઓ જુદાં જુદાં ગજ-કાતરની સ્થાપના થાય છે. સરવાળે જોઈએ તો નિર્ણાયકને નિર્ણાયક થયાનો, વરદ્હુસ્તને અર્પણ કર્યાનો, મેળવનારને સસ્તી અને અલ્પકાલીન પ્રસિદ્ધિ મળ્યાનો એમ સર્વત્ર આનંદ-ઓરહવ ફેલાઈ રહે છે. હવે તો આવાં આભાસી સન્માનો ઘરે ઘરે કાચનાં કબાટોને શોભાવે છે. તમામ પ્રકારે સોગઠાં ગોઠવ્યા પછી કદાચ લક્ષ્ય સિદ્ધ થઈ જાય, પણ પછી આત્માનંદ રહે ખરો? ક્યારેક તો માણસની સામે પોતાની જાતનો સામનો કરવાનો વખત આવતો જ હોય છે.

સુરેશ હ. જોષી, જયંત કોઠારી કે શિરીષ પંચાલ જેવા કેટલાક અપવાદો પણ હોય છે કે જેઓ સર્વ રીતે યોગ્ય હોવા છતાં, આવાં સન્માનો પાછળની આકસ્મિકતાની ભૂમિકાને બરાબર સમજીને પછી પોતાની જાતને ખસેડી લેતા હોય છે. એમને ખ્યાલ હોય છે કે પ્રત્યેક સન્માન એ સંયોગો અને નિમિત્તોનો સરવાળો હોય છે. આખી પ્રક્રિયામાં માનવસ્વભાવ, કેળવાયેલી પણ અંગત રુચિ સમેત જે તે ગ્રંથમાં રહેલાં કળાવિષયક શાશ્વત મૂલ્યોનો જ મહિમા અપેક્ષિત હોય છે. ઈરાદાપૂર્વક જે થાય છે તેને બાજુએ મૂકીએ તો, છેવટે એટલું જ સમજાય છે કે કોઈ પણ નિર્ણય છેવટે તો માણસ જ કરે છે અને એમાં જવાબદારી ઉપરાંત સહજ રીતે જ તમામ માનવીય ભૂલોને અવકાશ હોય છે. કાળના અખંડિત પ્રવાહને ધ્યાને રાખીને જોઈએ તો નોબેલ પુરસ્કાર પ્રાપ્ત કરનારાં કેટલાંયે લોકસ્મૃતિમાં ટક્યાં નથી અને કેટલાંયને એમના સમયમાં કશું જ પ્રાપ્ત નથી થયું છતાં લોકહૃદયમાં એમનું સ્થાન કાયમી છે. આનો અર્થ હરગિજ એવો તો નથી જ કે કોઈએ નાનાં કાર્યોની સરાહના ન કરવી. સમયના સંદર્ભમાં જે કંઈ ઉત્તમ હોય તેને પોંખવાની સામાજિક અભિજ્ઞતા તો અનિવાર્ય છે. માથું ઝીલી શકે એટલા ભારની પાઘડી હોય તો માથું ને પાઘડી બંને અરથે. દરેકને પોતાનું આંગણું ચોખ્ખું રાખવું ગમે છે, પરંતુ ક્યારેક તો ઘરની અંદર પાથરેલી જાજમ ઊંચી કરવી જ રહી! આવો, આપણે સહુ સાથે મળીને મથામણ કરીએ.

બે ખુરશી કાવ્યો | દિલીપ ઝવેરી

(૧)

હતાશ લાકડાની કઢાગરી ખુરશી
વખત જતાં ઢીલી ટાંગે ફસડાઈ પડી.
આસપાસમાં કોઈ સગડી ચૂલા બાળે નહીં
એટલે એને તાણીને પાદરના જંગલમાં
કોઈ ઝાડની પડખે વાવી
ખાલી ઊંચી પીઠ અને હાથા બહારથી દેખાય.
થોડા દિવસ ગયા
પછી જઈને જોયું
તો પાન ફૂટ્યાં નહીં
કે મૂળ ઊગ્યાં નહીં
પંખીની ચરક ક્યાંક ક્યાંક સુકાય શીળીના ડાઘ જેવી.
વળી વેળ જતાં જોયું
તો માથે ચકલાં ચડી બેઠેલાં,
ખાડામાં ક્યાંક ક્યાંક ખોદે
અને પાછાં ઊડી જાય.
જંગલ એનું જૂનું ઘર
પણ જાણે કોણ?
ટાઢ તો ક્યારની ઓસરી
હવે હોળીમાં બાળવા માટે
લઈ જાઉં
ગણીને ખેંચી
પણ ઊંચકાય નહીં એમ કહ્યું મને નહીં એમ
માટીમાં જકડાઈ ગયેલી.

(૨)

કાઠમાંથી જેને ઢોર બનાવી
હાથપગ ચોંટાડીને બાંધી લીધા,
માથું જકડી કે વાઢી
કેડ વાંસો ઘગડા ઊલટસૂલટ કરી
ઊભી કરેલી

આ

ખુરશી માથે સખાણા બેસવું
ભેજાના બધા વિચાર દાબી દેવા
બી પાંદડું ડાળ થડ ફૂલ ફળ ઠળિયા
પંખી બિલાડાં ખિસકોલી પતંગિયાં ભમરા
કીડી તીતીઘોડા કાનખજૂરા સાપ વેલ લીલ
કુહાડી કરવત રંદા ખીલા કાચકાગળ સરેસ રંગ
આવું બધું મનમાં આવ્યા જ કરે,
પણ સૌની હકાલપટ્ટી કર્યા વિના
બેસીને પહેલો આંકડો ન ઘૂંટાય,
જમવાની મોજ ન લૂંટાય ચાંગળુંક પીવાની પણ
ઓફિસના ટેબલ ઉપરની ફાઈલોના કાગળ
બારીમાંથી દેખાતું બજાર.
ઘમાલ અથડાતાં વાહન એમ્બ્યુલન્સ લૂંટફાટ
સજા કરતાં પહેલાં બધુંય ચૂપ કરવા
લક્કડી, હથોડી અને ગચિયું
આમ, વિવિધ પ્રકારના અવસર મળે
પણ મગજમાં વિચારોની ભાગદોડ ચાલતી હોય
તો પછવાડેથી લાકડાની લયલા
આખરી આગ ધસતી આવે
ત્યારે જાણી લેજો કે ખુરશીને બદલે
રમવા કે ફરવા માટે ખાટલો કે જંગલ છે જ ને!

ત્રણ કાવ્યો | મણિલાલ હ. પટેલ

૧. જીવવાનું આપી દેવું છે ઝાડને...॥

હું હવે મને મારામાં મળતો નથી.
મારા 'હોવાપણા'ની મારી જવાબદારી વિશે
મેં ક્યારેય વિચાર્યું નથી કશુંય
બધા કહે છે 'હું છું' એટલે 'હું છું' –
એવું હું માનતો નથી.
આંધી તોફાન આવતાં પહેલાં
પવન પડી જાય એમ હું પણ
પડી જાઉં છું અશેકશે મારામાં
આકાશની જેમ હોવું છતાં –
ન હોવું; ગમે છે મને – 'હોવું-ન-હોવું'
મારામાં નિયમિત ગેરહાજર રહેવા
કોઈ મારું જ મારામાં મથ્યા કરે સતત
હું તો કેડીઓ ચડું ડુંગર ગણું
'ઘર' મને ફાવ્યું નથી કદીય
'જીવવાનું'ય મારું મારે
આપી દેવું છે કોઈ મનગમતા ઝાડને.

વાવાઝોડાં ફૂંકાય
ધૂળકટ ચડે
વાદળો ગોરંભાય
વીજળી કડાકા કરે
બધું તાણી જાય વરુણદેવ –
પછી જે બચે એ જ ખરું સત્ય
મારે ભળી જવું છે એ સત્યમાં...

૨. મારામાંથી નીકળી જવું છે મારે...

મારે મળવું છે મને
મારી સંરક્ષક માની હતી એ
વહાલી ભીંતો હવે
બની ગઈ છે નિષ્કર દીવાલો
બારી-બારણાં વગરની...

ખેતરોને લીલાંછમ રાખતી
 મારી નદી હવે બે કાંઠે વહેતી નથી.
 એ છલનામયી
 દૂર વહે છે સામે કાંઠે
 અહીં તો છે તપતો સૂરજ, બળબળતી રેતી
 અને 'કાળ' બની ગયેલો મારો સમય...
 માણસો મટતા જાય છે ને વધતા જાય છે લોકો
 ખેતરોમાં મકાઈને બદલે
 મકાનો ઉગાડે છે એ લોકો હવે
 'એક ડાળનાં પંખી' તો ઊડી ગયાં ક્યારનાંય
 પોતપોતાની ડાળે માળો રચવા
 એક ઝાડનાં પાંદડાં હતાં, અમે-ખરી ગયાં...
 મારામાં ચઢઊતર કરતી ખિસકોલીઓ ને
 કલરવતો વૃક્ષાલોક ક્યાં છે હવે ?
 વાઢી લીધેલા ખેતર જેવો હું
 મારામાં જ ટોળે વળતો જાઉં છું ચાડિયા જેવો
 મને કોઈ બારણું બતાવો –
 મારે નીકળી જવું છે મારામાંથી...બસ હવે !

૩. લોણદેણ

હું તો વાડ વગર વિક્સેલો વેલો છું
 મને લીલોછમ રાખે છે વહાલી ધરતી
 વિચારો વાવીએ તોય બીજે જ દિવસે
 ઊગી નીકળે એવી માટી મને મળી છે મા
 માટીની મને માયા લાગી છે.
 રોજ સવારે આંગણે આવીને સૂરજ
 મને નવોનક્કાર એક દિવસ આપી જાય છે
 ઋતુઓ પહેરીને આવતા દિવસો મને ગમે છે.
 દિવસો એમ જ વાપરી નાખવાનું મને નથી ગમતું
 બહુ ઊંડે સુધી જીવવા છે મારે જુદાઈના દિવસો
 વપરાયા વગરની વેળાઓ મને તાકી રહે છે ને –
 વપરાયેલા દિવસો પર વપરાયાના ડાઘ પડી ગયા છે.
 હવે રોજેરોજ તો ક્યાં જિવાય છે જીવ્યા જેવું,

ગડી કરીને મૂકી રાખેલા દિવસો મુક્તિ માગે છે
મને મારી જેમ ઝૂરતા દિવસો બહુ ગમે છે.

‘દુઃખનું ઓસડ દહાડા’ એવું સમજાવનારી રામી મા
હજી શમણે આવીને વાતો કરે છે મારી સાથે
પર્વેપ્રસંગે પૂર્વજો આવીને બેસે છે પડસાળે
મારું તો ક્યાં હજી મને જીવતાં જ આવડે છે.
હું જીવું છું એ તો છે પેઢીઓનું લેણદેણ...

ત્રણ કાવ્યો | બકુલ ટેલર

(૧)

આ હજારો બારણાંવાળા ભવનમાં
કોઈ એક બારણે ઊભી છે તું
ને કોઈ એક બારણે ઊભો હું
કરું છું પ્રતીક્ષા હજારો વર્ષથી
હવે તો સમય પણ ઓગળી
પેટની ટૂંટીમાં ઊતરી આવ્યો છે
તું ઊભી છે તે બારણું તું જાણતી નથી
ને મને ખબર નથી મારા બારણાની
ભવનમાં ભવોભવ વીત્યા આ ભવાટવીમાં
ને હવે તો અંધારાં ઊતરી આવ્યાં છે
કદાચ આપણાં બારણાં એક થઈ જાય
તોય મળાશે નહીં
અંધારામાં બારણાં બારણાં નથી હોતાં
ને આપણેય કોઈ સવારની પ્રતીક્ષા કરવાની છે
કોઈ બારણે, કોઈ પ્રકાશમાં, કોઈ પ્રતીક્ષામાં.

(૨)

મારા અણુએ અણુમાં તારા પ્રેમનો સંચાર છે
જાતને કહું છું, એ છે તો કામ લાગશે.
આ વૃક્ષો, આ નદી, આ રાતનું આકાશ અને ચન્દ્ર
આમ તો મારું સાંભળતા નથી
તારો પ્રેમ હશે તો સાંભળશે.

રાતની અજાણ ઉદાસીમાં જાગી જઈશ
ઊંઘ વિના પડખાં ફેરવતો હોઈશ
ત્યારે તું પવનની કાયા ધરી આવશે.

કોઈ અપમાન કરશે તો તારો પ્રેમ મને તારામાં ગોપવી દેશે
એકલો એકલો દિશા વિના તમ મારગ ચાલતો હોઈશ
ને તું મને દોરવશે, જળની હથેળીમાં ઝીલશે

શરીર છે, વયોવૃદ્ધિ છે, કોઈ અંદર પડેલા રોગોથી ઝલાઈ પણ જાઉં
મારા શરીર સાથે એકલો પડીય જાઉં
તારો પ્રેમ મને ભીતર બાંધશે, ડરથી મુક્ત કરશે
તારી સાથે આ પ્રકૃતિમાં ચાલ્યો જઈશ.

(૩)

ન બોલાયેલી ગાળ વિશે

બધાની વચ્ચોવચ્ચ
તે દિવસે તે ગાળ બોલી ન શક્યો, તે ન જ બોલી શક્યો
છેલ્લા શસ્ત્ર તરીકે શરીરને ભાલા જેમ ધરી ન શક્યો, તે ન શક્યો.

પૃથ્વીના મધ્યમાંથી એક ડમરી ઊઠી, તે આકાશમાં ફંગોળાયો
દુનિયાની બધી ભાષાઓ જૂઠી પડી ગઈ, કાળી પડી ગઈ
માણસોનાં શરીર ઈયળ જેવાં સાવ પોચાં પડી ગયાં
પૃથ્વી પરથી શીંગડાંવાળાં પશુઓ નષ્ટ થઈ ગયાં
વાઘને નહોર નથી, ચિત્તાને દોડ નથી, સાપને ફૂંકાડો નથી.

જે દિવસે ગાળ ન બોલાય તે દિવસે
બધાં યુદ્ધો હારી ગયા પછીનો એ ધ્વસ્ત સેનાપતિ
નખથી ભૂમિમાં ભોંયરાં શોધે છે, ઊંડાં, અનંત, અંધારાં
શસ્ત્રો તો હવે ઊંડા પાતાળોમાં ગળી રહ્યાં છે
પુરાકથાઓમાં પડેલી ઊઘઈ
અજાનબાહુ વીર્યવાન પુરુષોને નષ્ટ કરી રહી છે.
અઢારમા દિવસની આ રાત્રિને સવાર નથી.

જે દિવસે ગાળ ન બોલાય તે દિવસે
તેને થાય છે સ્ત્રીઓ સાથે ક્યારેય સંવનન ન કરી શકે
સ્ત્રીઓ હંમેશ માટે સ્ત્રીઓ મટી ગઈ
રેતીના ઢૂવા થઈ ખરી પડ્યા પુરુષો
અનુત્તરતાની કોશિકાઓ બ્રહ્માંડને બાંધી રહી છે.

ચાર ગઝલ | સંજી વાળા

(૧) જળની હો જરૂર

ચિત્રમાં સૌંદર્ય માટે જેમ જળની હો જરૂર
એમ મારામાં તું રહેજે થઈને શરણાઈના સૂર
આપનો આદેશ એકે ક્યાં ઉથામ્યો છે હજૂર !
તો પછી કાં મહેરથી મુરશિદ ! મને રાખો છો દૂર ?
હો કૃપા તો થોડો તડકો, થોડું પોષણ સાંપડે
આપની છાયામાં વિલસવું છે, હે મહામન ખજૂર !
કેળવું છું બાહુબળ, શીખી રહ્યો છું સંતુલન
જાણું છું એ માર્ગ જ્યાં તરવું પડે છે સામે પૂર !
નભને નોતરવા જતાં નક્ષત્ર ઊઘડી આવતાં
આંખ આડા કાન કર, જો આચરું આવી કસૂર !
ક્યાંક છાને ખૂણે ગમલામાં ઊછરતું હો હૃદય
એવું ના સમજાય આખું જગ બની બેઠું છે કૂર !
ઠીક છે, ઘરની નિમાણી ભીંત શણગાર્યાં કરે!
જાણું છે જિજ્ઞવિષાનું ઝાઝું એને ના વલૂર

(૨) સાથ-સથવારો!

જગત આખું સતત ઊભું છે દેવા સાથ-સથવારો!
છતાં કોયે કાં અંદરથી તને માણસનો ઝુરાપો ?
ચડે ઉન્માદનો ઓતાર, ખાળી લેવો ખોંખારો !
કરે અભિવ્યક્ત એ ચૂકવશે એનાં દાણ કે લાગો !
ફૂટે છે પંખિણી નામે નદીના પથ્થરોને પાંખ !
ભરોસો રાખીને એકાદ પથ્થર પાળે તો સાચો !
તને ઘડિયાળના કાંટાની માફક ગમશે અનુસરવું ?
અગર ના હોય તો, તું તારો રસ્તો શોધજે આઘો !
પ્રણયમાં હોય આવશ્યક, પ્રતિષ્ઠા પ્રાણની કરવી !
તો સમજી લે, મળ્યો સંબંધમાં ઓછપનો આણસારો !

તને બહેકાવવા આ રૂપનગરી કરશે નખરાં પણ -
નિરામય દૃષ્ટિ રાખે તો નહીં કેં થાય હોબાળો !
જે એનાં વાણી, વર્તન કે વિચારોથી જ સાબિત છે!
કહીને જાનવર નાહક કર્યો તે કાંકરીયાળો !

(૩) પરિવેશ તો રહે

સો ગરણે એ ગળે છતાં લવલેશ તો રહે
માટીનાં જાયાં વારિનો વિશેષ તો રહે
પંખી તો એની મરજીથી બેસે, ચણે, ઊડે
તોપણ બધું યથાર્થને આદેશ તો રહે
બસ, એટલે જ વહાલભરી વાતો કરવી છે
હું ચાલ્યો જાઉં ત્યારેય કેં શોષ તો રહે
જંજાળ સૌ સમેટો કે અનશન શરૂ કરો
આંખો મીંચી લો ત્યાંય તે ઉદ્દેશ તો રહે
યાદી કદીક સાવ સહજજનની માંડજો
સંતૃપ્તિ એ જ એમાં સમાવેશ તો રહે
પ્રગટાવ સંધ્યા-ટાણે તું ઘરમાં ધીનો દીવો
'પરમાણ' છો ને ના મળે પરિવેશ તો રહે

(૪) પાર ઉતારીશ રાઘવા !

ખોવાયાં ના હો એને વળી કેમ શોધવાં?
આવે છે કેટલાંય સ્મરણ સામે આગવાં
તું એક એવો મંત્ર છે જે ગોખવા છતાં
પ્રત્યેક વખતે પાઠ પ્રગટતા નવા નવા
વૈરાગ હો સ્મશાનનો કે લાગણી ક્ષણિક
સરખી જ વાત છે ભલે હો ભાવ ઝૂઝવા
શીતળ સ્વભાવથી અને હો શાંત મનથી એ
નિયોન લેમ્પ જેમ પ્રકાશે નિરાંતવા

જેને જુઓ તે પહોળે પને ફાલે-ફૂલે છે
 હમણાં ઘણે જ વાઈ રહ્યો છે નવો જ વા
 આરાધના, ઉપાસના ને જાપ પણ છે એ
 હો શબ્દ સેવવાથી બીજી મોટી કઈ દવા ?
 હોડી-તરાપો કે જ નથી કિન્તુ હું તો છું
 બેસાડી કાંધે પાર ઉતારીશ રાઘવા !

બે કાવ્યો | રમણીક અગ્રાવત

૧. પગલું

રસ્તાઓ હોય છે
 આપણા પગમાં.
 પણ પગને પૂછી પૂછીને ન ચલાય.
 નિશ્ચયમાંથી ઊપડે પહેલું પગલું.
 ઊપડેલું એક પગલું
 વહેતું ફૂલ છે કોઈ પ્રવાહમાં.
 પગલે પગલે ઊઘડે
 ફૂલોના રસ્તા...

૨. પદયાત્રા

દિશાઓ ઘડીમાં આમ ઘડીમાં તેમ વહેતી
 આવે નહીં હાથમાં.
 પૂછી પૂછીને ફંટાતી કેડીઓ
 છોડવાનું મન જ ન થાય.
 પગમાં ખૂંચે કાંકરા
 પણ એને ગણકારે કોણ?
 પગ તળે ચગદાતું ઘાસ
 બૂટમોજાં સોંસરવું મોકલે મીઠું મરકલું.
 ક્યારેક પગને ઘસકાવી જતો અટકાવી દે
 ઓચિંતો એકાદ પથ્થર.
 ખાડાનું મોં થઈ જાય શિયાવિયા.
 રમતી રમતી લહેરો આવ્યા કરે અનાયાસ
 આવ્યા જ કરે
 અને તરતાં રાખે હવામાં...

ત્રણ ગઝલ | અંકિત ત્રિવેદી

(૧)

સપનાં ખુણી આંખે પણ જોવાય છે
સૂર્ય રાતે થોડો ઊંઘી જાય છે?
ખેલ ચાલે છે ત્વચ્ચાની કઈ તરફ?
જિંદગી સમજાય તો સમજાય છે!
ગામડું પાસે છે ખૂબ જ શહેરથી,
પહોંચવામાં કોણ ગોથું ખાય છે?
ઘરનું લોકેશન તને હું મોકલું,
પણ, બિચારું સરનામું મૂંઝાય છે.
દાદ માટે તું પ્રયાસો કર નહીં
શેર સારો આવતાં અટવાય છે.
મનની બેચેનીનો વટ તો જોઈ લો!
સૂર્યમુખી છાંયડામાં નહાય છે.
આગિયા જેવી જ છે અફવા બધી
સત્યની જવાણામાં મૃત્યુ થાય છે.

(૨)

સૂર્યનું પહેલું કિરણ દીકરીની આંખો પર પડે
એ વિષય પર શું ગઝલ લખવાનું તમને આવડે?
બારીઓની આ તરફ લાગેલા પડદાની સ્થિતિ,
પૂછજો ઝાકળને મળવા માટે કેવી તરફડે?
છો, ભલે ઘેરાય આખા શહેર ઉપર વાદળો,
પણ, બધો વરસાદ ખાલી ફક્ત તારા પર પડે.
રોજ એકવેરિયમમાં પાણી કેમ ઓછું થાય છે?
જળ સુકાતું જાય એનો અર્થ કે પાણી રહે?
એમની પાસે હશે ઈશ્વર, બીજે ના શોધજો!
નામ-સરનામા વગર જે ખુદ પોતાને જડે.
સાંજને પણ રંગ પોતાનો જ ફિક્કો લાગતો!
આપણા પડછાયા જ્યારે એકબીજાને અડે

(૩)

પડકારવા, નવું ધારવા દરરોજ ઓફર આવશે,
ભલે સાવ સીધા બધાય મારગ તોય ઠોકર આવશે.
તને અંતની ન ખબર પડે, ખપમાં ખરેખર આવશે,
રીતસર રમતનો એ ભાગ છે, રમવાને જોકર આવશે.
પકડાય તે સમજણ નથી, અને ભેદ નામનું રણ નથી,
બધું આંખ સામે થતું છતાં, આણનમ અગોચર આવશે.
રહ્યો તંતોતંત અનંતમાં ને વસંતમાં એ સુગંધ છે,
પછી એ જ ટેકો થઈ જશે, ધરખમ ધરોહર આવશે.
છલકાય ત્યાં લવ શું ભરે? ઘણું મૌનમાં પણ સંચરે,
પડે શાંત વૈકરી જે ક્ષણે, તરત જ વણોતર આવશે.

ગણતરી | જાગ્રત વ્યાસ 'મધુકર'

તારાને હું ગણવા બેઠો, થઈ ગણતરી ખોટી
લે, માર હાથમાં સોટી
ફૂલોને જ્યાં અડક્યો ત્યાં તો
પતંગિયાં થઈ ઊડ્યાં
સૂરજ જેવા સૂરજ સામટા
ઝાંકળમાં રે બૂડ્યા
ચાંદાને ચીતરવા બેઠો, થઈ ગઈ ત્યાં રોટી
લે, માર હાથમાં સોટી
એક વત્તા એક બરાબર
થઈ ગયા અગિયાર
સોળ વરસના સરવાળામાં
ભૂલોની ભરમાર
આંખનું ઝીણું ટીંપુ લાગ્યું મને સરિતા મોટી
લે, માર હાથમાં સોટી

તરબૂચ | રમેશ આચાર્ય

તરબૂચને લોકપ્રિયતા તો
એના જન્મથી જ મળી છે,
એની લોકપ્રિયતામાં
એના આકારનો ફાળો
મહત્ત્વનો છે.
તે ગોળ છે.
ગોળ એવો આકાર છે
જેનો તમે છેડો મેળવી ન શકો.
તેની ઉપરનો રંગ કાળો નથી.
તે જાણે છે કે કાળો રંગ
કોઈને ગમતો નથી.
તેથી તેણે ઘેરો લીલો
રંગ રાખ્યો છે.
તેના રંગથી જ તેણે
માણસનો વિશ્વાસ
સંપાદન કર્યો છે.
ત્યાર પછી રાખ્યો છે
સફેદ રંગ, વિશ્વ શાંતિનો રંગ.
લોકોનો વિશ્વાસ જળવાઈ રહે છે.
ખરાખરીના ખેલ પછી આવે છે
પછી આવે છે લાલ રંગ.
તે સૂચવે છે તમે શાંતિ જાળવો.
નહિતર હું લાલ તો થઈ શકું છું.
માણસ તેની ચેતવણી,
પહેલાંથી પામી ગયો છે.
તેથી જ માણસ અને તરબૂચ
વચ્ચે હજી શાંતિભર્યા સંબંધ છે.

હાઈકુ | મહેશ દેસાઈ

(૧)

પ્રતીક્ષા કરી
ધુમ્મસ મૂકી ગયું
ભીનાં પગલાં !

(૨)

ઢળતો સૂર્ય
ધુમ્મસ ભીનું રચે
મેઘધનુષ !

(૩)

સૂર્યકિરણો
ધુમ્મસ સાથે રમે
સંતાકૂકડી !

(૪)

ફૂલ પ્રીતમાં
ધુમ્મસ થઈ ગયું
ઝાકળ ટીપાં !

(૫)

ધુમ્મસભર્યા
પરોઢે નેવે નેવે
મોતી ટપકે !

(૬)

જંપી ગઈ છે
ધુમ્મસ ભીની સાંજ
વૃક્ષ પાંદડે !

બે ગઝલ | ઉવૈસ ગિરાય

ભલે'ને ચમકે નજર, ધ્યાનમાં નહીં આવે.
ઉદાસ સાંજ છે, ડર ધ્યાનમાં નહીં આવે.
કવિની વાતમાં એક શૂન્યતાનો લહેકો તો,
સદાય રહેશે મગર ધ્યાનમાં નહીં આવે.
હતી એ યાદ ભયાનક કે ધ્યાન ખેંચી ગઈ,
ક્ષણિક સૂર કે સ્વર ધ્યાનમાં નહીં આવે.
નિરાશ થઈને જો હું જઈશ તારા રસ્તેથી,
કદીય તારી ડગર ધ્યાનમાં નહીં આવે.
ગઝલના વિશ્વમાં એવાં અનેક નામો છે,
કે જેનાં દસ્તે-હુનર ધ્યાનમાં નહીં આવે.
તમારી આંખમાં છે વૃદ્ધ થઈ રહેલા ગમ,
છતાં વળેલી કમર ધ્યાનમાં નહીં આવે ?
નથી કમાલ સફરમાં હું ખૂબ વ્યસ્ત રહ્યો,
થશે કમાલ જો ઘર ધ્યાનમાં નહીં આવે.
તું પાઘડીને બહુ ધ્યાનથી જુએ છે પણ,
જરા ચૂકીશ તો સર ધ્યાનમાં નહીં આવે.
તમારું કોઈ વલાણ આવશે ન ચર્ચામાં,
અમારી કોઈ ખબર ધ્યાનમાં નહીં આવે.

કલાની કરવા હું બેઠો તપાસ રંગોથી.
કોઈનું ચિત્ર બનાવી ઉદાસ રંગોથી.
તો કેવા રંગ ભરું શું કરું વિચારું છું,
બુઝાવવાની છે કોઈની પ્યાસ રંગોથી.
તમારા રૂપની હોઈ શકે જુદી તાસીર,
અમારા સાદા અને બદલવાસ રંગોથી.
કોઈનો ચહેરો અચાનક બની જશે આમાં,
ભરી દીધું છે મેં આ કેન્વાસ રંગોથી.
જે ઊર્મિઓ ન બની શબ્દ એના માટે હું,
કરું છું વ્યક્ત થવાનો પ્રયાસ રંગોથી.

ત્રણ ગઝલ | શૈલેશ ગઢવી

(૧) જોઈતું નથી

દરિયામાં હોય એટલું જળ જોઈતું નથી,
તૃપ્તિની ઝંખના છે સકળ જોઈતું નથી.
સારી છે કંઈક બાબતો મારીય એટલે,
કાદવમાં ના ઊગે એ કમળ જોઈતું નથી
શ્રદ્ધા ન ખૂટે મારી કદી માણસાઈમાં,
એથી વધારે સ્વપ્નનું છળ જોઈતું નથી.
મારે સતત પસાર થવાનું છે એટલે-
નીકળી શકાય નહિ એ વમળ જોઈતું નથી.
વાવેલા બીજની મેં કરી માવજત ઘણી,
ખોટું કહી શકું નહીં, ફળ જોઈતું નથી.

(૨) તૂટે છે

આપ થોડોક સાજ, તૂટે છે,
શબ્દો વચ્ચે અવાજ તૂટે છે.
સૂર તૂટે છે એની સંગતમાં,
ઝાઝ તૂટે પખાજ તૂટે છે.
હાથ આખા કુટુંબે જોડેલા,
એ કહે છે સમાજ તૂટે છે.
પહેલાં તૂટે છે માન પોતાનું,
બાદમાં લોકલાજ તૂટે છે.
મનમાં કોઈ વિચાર ચાલે છે,
એ વખતની નમાજ તૂટે છે.
જે દિવસની સવાર મૂંગી છે,
એ દિવસથી જ આજ તૂટે છે.
એક એનું જ કામ છે જાણે,
મારા સૌ કામકાજ તૂટે છે !

(૩) નીકળી ગયો

લાગુ પડી નવીન શરત, નીકળી ગયો,
અરથે સુધી રમી હું રમત નીકળી ગયો.

મળવા ગયો તો એને તરત નીકળી ગયો,
જોઈને અન્ય સાથે પરત નીકળી ગયો.

પોકારી દ્વારે નામ સતત, નીકળી ગયો,
મહેમાન કંઈક બોલી સ્વગત નીકળી ગયો.

ઊંડાણથી કહીને વિગત નીકળી ગયો.
ઊતર્યો તો કાપી લઈ એ વરત, નીકળી ગયો.

એ પણ ગયા ને એમનું સંભારણું ગયું,
પસ્તીની સાથે એમનો ખત નીકળી ગયો.

આવ્યો હતો એ કામ ઉપરથી રજા લઈ,
આપી બીજાના કામનો મત નીકળી ગયો

ચેખવની વારતાનું કોઈ પાત્ર ક્યાં હતો!
કિસ્મતની સામે હારી શરત નીકળી ગયો.

હાઈકુત્રયી | મયૂરિકા લેઉવા બેન્કર

(૧)	(૨)	(૩)
ઊંડ્યાં વિહંગ	શિશુતડકો	નીંદરપંખી
ડાળે ઝીણું કંપન	પગથિયાં ઊતરે	રાતભર ગૂંથતું
વૃક્ષ મલંગ	સાંજ તેડી લે	સોણલમાળો

હવે તો — | આકાશ ઠક્કર

જિનેટિક રિપેરિંગ કરાવ્યા પછી પણ
ચંદ્ર લંગડાતો ફરે શેરીઓમાં
એવા નગરમાં વસવું
ને રાતભર જાગવું
કેવું છે વસમું !

હે મૂળની માટી, ક્યાં છે તું?
કેમ તારું સપનુંય નથી આવતું?

તારી દૂધિયા યાદો
અક્કલ ફૂટ્યા પછી પણ સાચવી રાખી છે મેં.
તારાં સ્વાદસુગંધ હજુયે મમળાતાં જાય છે.
તું અહીં ઊડી આવે
તો તારા સ્પર્શથી મારો રંગ ઉજાગર થાય.
પણ અહીં તો મોતિયાની ઉંમરથી
ઓળખાય છે ઘરમકરમ.

યાદ છે તને,
કોઈના ખ્યાલથી
મારાં રૂંવાડાં કેલિનૃત્ય કરતાં ત્યારે
વિદેશી વાયરા વાજિંત્રો વગાડતાં,
વાદળાં સ્વજન બનવા જીદે ચડતાં
અને ચાંદની પણ શતસહસ શૃંગાર સજીને
ચાલતી મારી ચાલે ચાલે મને અઢેલીને
અમારી આંખો એકબીજામાં મીંચાઈ જાય ત્યાં સુધી!
પણ હવે તો અહીં આંખો મીંચાતી જ નથી
અને સુકાતી શેકાતી નજરમાંથી
ખરે છે પળેપળ
નવી નવી કાંકરી.

નોંધ : ગયા અંકમાં, (જાન્યુ.-૨૦૨૫) આ કાવ્ય અઘૂરું છપાયું હતું તે બદલ સંપાદક દિલગીરી વ્યક્ત કરે છે. અહીં તેનો અશેષ પાઠ અત્રે રજૂ કરેલો છે.

ટૂંકી વાર્તા

બરજવું

અનિલ વ્યાસ

ફરી પાછા બાપા આવ્યા. પપ્પા મૂંઝાઈને ખુરશીમાં બેઠા, પછી થોડું હલ્યા. બાપા સહેજ ભોંટપથી હસવા જેવું કરી સેટીની ગાદીનો ટેકો લઈ ભોંય પર બેસી ગયા. એમની મોટી માંજરી આંખો આમતેમ ફેરવતાં મને પાણી લાવવા ઇશારો કર્યો. હું ઊભો થઈ બહાર નીકળ્યો ત્યાં સુધી કોઈ કશું બોલ્યું નહોતું. મમ્મી પાણીનો પ્યાલો લઈ બારણાની આડશે ઊભાં હતાં, મને અંદર આવતો અટકાવી બોલ્યાં,

‘લે, લઈ જા, ને પૂછતો આવજે, ચા પીશે કે ખાવા બેસશે?’

મારે બાપાને કશું પૂછવું નહોતું એટલે પાણીનો પ્યાલો અંબાવી ઊભો રહ્યો. બાપાએ પગ લાંબો કર્યો. એમના ઓઘરાળા પગ, વઘેલા નખ અને પિંડીથી છેક એડી સુધીનું કાળું ઘોળી-રાતી ઝાંચવાળું બરજવું તરવર્યું. હવે એ ના ખંજવાળે તો સારું, એમ મનોમન બબડતાં હું ડગલું પાછળ ખસ્યો. રૂમમાં ગોળાનું પીળું અજવાળું અને પંખો ફરવાનો અવાજ આવતો હતો. ઊંચી ઘારે ગળામાં ઊતરતા પાણીનો ઘટક ઘટક અવાજ પંખાના અવાજમાં ભળી જતો હતો

‘કેમ આટલું મોડું આવવાનું થયું?’ પપ્પાના અવાજમાં રોષ અને કડવાશનું મિશ્રણ હતું.

બાપાએ પાણીનો પ્યાલો નીચે મૂકી પગ વાળ્યો. બરજવું ખંજવાળતાં બોલ્યા,

‘બપોરની લોકલ લીઘી’તી. આગળ ભારખાનું ખોટકાઈ ગયેલું તે, નડિયાદ ટેશને નાખી રાખ્યા.’

‘હમ્.’ કહી પપ્પા ટટ્ટાર થયા.

મને યાદ આવ્યું, મમ્મીએ ખાવાનું પૂછવાનું કહ્યું હતું. હું કંઈ બોલું એ પહેલાં પપ્પાએ પૂછી લીધું, ‘ખાધું છે કંઈ કે ભૂખ્યા છો?’

‘ના, કંઈ નહીં. પાણી પીધુંને! હવે સૂઈ જઈશું.’ રાત ઊતરતી જતી હતી, ઘર પાછળ લીમડા ઉપર કાગડા બોલવા શરૂ થયા હતા.

‘જા, તારી મમ્મીને કે’ થાળી પીરસે.’ હું અંદર આવ્યો. મમ્મી ‘આમને કાયમ અડધી રાતે જ વેન ઊપડે છે.’ બોલતી, જોરજોરથી પ્રાયમસને પંપ મારતી હતી.

અમારે આવું કાયમનું હતું. વર્ષે બે વર્ષે બાપા આમ આવી પહોંચે. આવે એટલે કશીક ઉપાધિ લેતા આવે એ નક્કી. હું આઠમા ધોરણમાં હતો ત્યારે બરાબર પરીક્ષાના બીજા જ દિવસે આવી પહોંચેલા. એમણે પ્રકાશ કોલેજની કેન્ટીનના રસોડાનો કોન્ટ્રાક્ટ લીધેલો, અને છોકરાઓની મેસની ફીના બધા પૈસા..... શરૂઆતમાં તો કહેલું કે એમણે એક ભાઈબંધને તાત્કાલિક સારવાર માટે આપ્યા ને એણે પાછા નથી આપ્યા. અંતે કબૂલેલું કે એ જુગારમાં હારી ગયા હતા. એ વખતે દાદા તિરસ્કારથી બોલેલા,

‘અહીંયાં તારો હણીજો મેલી ગયો છે તે છાશવારે હેડ્યું આવે છે? જુગાર રમવાવાળી ના જોઈ હોય તો. ડોઝું ભરીને રસ્તો પકડી લો.’

પછી પપ્પા સામે જોઈને કહે, ‘જો આને એક રૂપિયોય આપ્યો તો મને મરતો ભાળ, કહી દઉં છું.’

સાંભળી બાપા ઊભા થઈ રસોડામાં દોડ્યા હતા. શાક સમારવાનું ચપ્પુ લઈ ઝભ્ભાની ચાળ ઊંચી કરી, ચપ્પાની અણીથી પેટ દબાવતાં બોલ્યા, ‘લો તમે શું લેવા મરો...’ હું જ મરું... લો! પપ્પાએ ઝડપથી આગળ વધી એમનો હવામાં તોળાયેલો હાથ પકડી લીધો. જોરથી બાપાને બેઠકખંડમાં ઘેકેલ્યા. બાપા રૂમમાં આવી સેટીના ખૂણે બેસી ખુલ્લા મોંએ મોટા મોટા શ્વાસ લેવા માંડ્યા.

બપોરે બાપા ગયા પછી દાદા મમ્મીને વઢતા હતા. ‘એ પોંચી આપણા નીરવના મોસાળમાંથી આવેલી. પિયરનું સોનું આવી રીતે તમે...’ બોલતાં એમનો અવાજ સોરાઈ ગયો હતો. પપ્પાએ પાણીનો પ્યાલો લંબાવતાં કહ્યું,

‘કશો વાંધો નહીં. સોનું તો આમ લઈ લઈશું. હું તો આમેય સોના-ચાંદીમાં જ કામ કરું છું.’ મને એમનો અવાજ એમને જ બોદો લાગ્યો હોય એમ અનુભવાયું. એમણે મારી સામે સહેજ ધારીને જોયું. મને યાદ આવ્યું, આ ચોમાસામાં અમારા પાછલા રૂમમાં ભેજ આવવાથી દીવાલે પોપડીઓ ઊખડી ગઈ હતી. મમ્મીએ દીવાલે સાવરણી ફેરવી એટલે પ્લાસ્ટરનું દડબું તૂટીને ખર્યું. ખવાયેલી ઈંટો અને ભેજથી દીવાલે ગાબડું પડ્યું હોય એમ દેખાતું હતું. પપ્પાએ થોડો સિમેન્ટ લાવી સાંજે તવેતાને લેલાની જેમ વાપરી પ્લાસ્ટર કર્યું હતું. બે દિવસે પ્લાસ્ટર સુકાયું એટલે ચૂનાનો હાથ મારી બરાબર આમ જ દીવાલ જોઈ રહ્યા હતા.

મમ્મીએ કદી બાપા સામેનો અણગમો દેખાવા દીધો નહિ. એ હરિબાપાને ભાવતો શીરો કે લાપસી બનાવતી. ચીકટી આંગળીઓ ચાટતા એ હરખાતા, ‘જ્યા, તારી લાપસીથી બધું હેઠ.’ પછી મોટો ઓડકાર ખાઈ, ‘મહાદેવ...મહાદેવ’ બોલતા આડા પડખે થતા. એ વખતે ‘હેંડ, લગાર પગ કચરી આલ.’ કહી મને બોલાવતા. હરિબાપાની જોડે જતાં જ સડેલી ડુંગળી અને ઘૂંચપાનની દુર્ગંધ વળગી જતી.

દિવાળી પહેલાં એ આવ્યા ત્યારે પપ્પા એમને ધીમેથી પૂછતા હતા, ‘હજી બદલીમાં જાવ છો કે મૂકી દીધું?’

‘ના..ના, રોજ આંટો મારવાનો જ, એમાં ચૂક ના કરું.’ એ બોલ્યા. ‘હું.’ કહી પપ્પા ચૂપચાપ બહાર ટેલિફોનના તાર પર બેઠેલા કાગડા જોઈ રહ્યા.

બાપા વાડીલાલ હોસ્પિટલ ખાતે દર્દીઓના રસોડામાં બદલી કામદાર તરીકે નોંધાયેલા હતા. કાયમી પટ્ટો મળે એમ નહોતું, પણ મહિનામાં આઠ-દસ દિવસ બદલી ભરતા. પપ્પા સ્વભાવથી જ શિસ્તબદ્ધ અને કામઢા. એમની વંદે બ્રધર્સ પેઢીની નોકરીથી આવી નિયમિત બે કલાક રૈટિયો કાંતતા. એક આંટી સૂતર રોજ ઉતારવું એવું નીમ લીધેલું. મૅટ્રિક પાસ થઈ એ સર્વોદય આશ્રમ, ગુંદીમાં શિક્ષક તરીકે જોડાયા હતા. ત્યાં ચાર વર્ષ નવલભાઈ શાહ અને બાબુભાઈ પટેલની કેળવણીમાં ઘડાયા. એ સમયગાળામાં એમનો પરિચય વનમાળીદાદા સાથે થયો.

વનમાળીદાસ ચોકસીનો મૂળ વ્યવસાય સોના-ચાંદીના દાગીના ઘડવાનો પણ એમણે દેવજી ઠક્કર સાથે ભાગીદારીમાં વંદે બ્રધર્સ નામની ધીરધારની પેઢી ખોલી હતી. નવલભાઈ એમના નાનપણના મિત્ર હતા એટલે એ દર વર્ષે આશ્રમ આવતા. જ્યારે એમની પેઢી માટે કોઈ ભરોસાપાત્ર માણસની જરૂર હતી ત્યારે નવલભાઈને સીધું જ પૂછી લીધું, ‘છે કોઈ તમારા ધ્યાનમાં?’ નવલભાઈએ પપ્પાને નજીક બોલાવી કહ્યું, ‘આ સન્મુખને લઈ જાઓ.’

એ રીતે પપ્પા વનમાળી દેવજીની પેઢીમાં જોડાયા. એ વખતે હું અને મમ્મી મામાને ત્યાં રહેતાં હતાં.

પપ્પા પેઢીમાં જોડાયા એ જ વર્ષે બાપા એમની તલાટી કમ મંત્રીની નોકરીનું ભરણું ઉઠાવીને મુંબઈ ઊપડી ગયેલા. પાંચ દિવસ રોકાયા અને ડાન્સર છોકરીઓ ને દાડૂ પાછળ બધા રૂપિયા ઉડાડી પાછા આવ્યા. કલેક્ટરે સરકારી નાણાંની ઉચાપત સબબ એમની ઘરપકડ કરવા માટે ઘેર પોલીસ મોકલી ત્યારે એમની હરિ-લીલાની ખબર પડી.

દાદાએ તાર કરીને પપ્પાને બોલાવ્યા. અમારા બે ઘર પૈકીનું એક ઘર રાતોરાત વેચી બાપાને છોડાવ્યા. પૈસા જમા કરાવતી વખતે દાદા અને સરોજબાએ કલેક્ટર અને મામલતદારને રીતસર પગે પડીને બાપાની તલાટીની નોકરી બચાવી હતી.

બાપાને ત્યાં નિમિષાબહેન પછી ત્રણ વરસે જયદેવનો જન્મ થયો. ત્યાં સુધી હરિબાપા તલાટી તરીકે નોકરી કરતા હતા. અચાનક મગજ મેડ થઈ ગયું કે કશીક ધાપ મારી એની મને આજ સુધી ખબર નથી પડી, પણ એમને તલાટીની નોકરીમાંથી પાણીચું મળી ગયું હતું. એમની રુબસદ અટકાવવા પપ્પાએ ઘણી મહેનત કરી હતી પણ દાદા કહે, “આપણો રૂપિયો જ ખોટો.”

બાપાની નોકરી ગયાનું દુઃખ સહુથી વધારે દાદાને થયું હતું. એમણે પહેલી વાર મને બહાર જવાનું કહ્યા વગર પપ્પાને કહ્યું, ‘ભઈ, આ આ હરિલાલે જાતને લૂણો લગાડ્યો છે એ હવે તમનેય લાગશે. તમે એના જીવતરની સાંધા-સૂંઘી કરો છો પણ દરેક સમારકામથી તડ વધુ ઊંડી થઈ જાય છે એ હું જોઈ શકું છું.’ મમ્મીએ દબાતા અવાજે કહ્યું હતું, ‘હું કશું બોલતી નથી પણ મને નથી ગમતું. દરેક વખતે....બાકીના શબ્દો એમના રૂંધાયેલા કંઠમાં અવરોધાઈ રહ્યા.

પપ્પા તે દિવસોમાં સૂનમૂન થઈ ગયેલા. પોતાને મળેલી નિષ્ફળતાનું પ્રાયશ્ચિત્ત કરતા હોય એમ એમણે રૈટિયો કાંતવાનો અને પ્રાર્થનાનો સમય વધારી દીધો હતો. જયદેવે પેઢીએ

ફોન કરી જણાવ્યું હતું કે હરિબાપા કોઈ કાનદાસ બાપુના મઠમાં પડ્યાપાથર્યા રહે છે અને ઘર ચલાવવા સરોજબા ત્રણ ઘેર રસોઈ કરવા જાય છે.

જયદેવ દસમામાં આવ્યો ત્યારે અને હું પ્રિ. સાયન્સમાં, ત્યારે નવલભાઈ શાહના બનેલી બળવંતરાય નારણપુરા વૉડમાંથી ચૂંટાયા અને વાડીલાલ હોસ્પિટલની કમિટીમાં હોદ્દેદાર નિમાયા. આ સમાચાર જાણી દાદાએ અચાનક ‘હવે તમે હરિલાલનું ઠેકાણું પાડી આપો ભાઈ’નું રટણ ઉપાડેલું.

પપ્પાએ ‘આ એક પ્રકારનું ભ્રષ્ટ આચરણ જ ગણાય.’ એવી દલીલ કરી.

તો સામે એમણે ‘બેસ છનોમાનો! ભાઈ માટે તારે લૂલી ચલાવવા સિવાય શું કરવાનું છે?’ – નો ડંકો વગાડ્યો.

ઘરનું વાતાવરણ દર બેત્રણ દિવસે આ વાતે ડહોળાતું રહેતું. પપ્પાએ એમની વાત ન જ માની એટલે દાદાએ ગુસ્સાભેર એમનો થેલો તૈયાર કર્યો. નીકળતી વખતે, ‘મોટી સિદ્ધાંતની પૂંછડી ના જોઈ હોય તો.’ કહેતાં એમણે ચંપલ પહેરવા માંડ્યાં, પપ્પાએ ત્યારેય એમને રોક્યા નહીં અને મમ્મીને આંખથી દાદાને રોકતાં અટકાવી, મને ‘તું અંદર જઈને ભણવા બેસ.’નો હુકમ કર્યો. દાદા બસસ્ટેન્ડ સુધી નહિ પહોંચ્યા હોય ત્યાં મને હાથમાં થોડા રૂપિયા આપતાં કહ્યું, ‘દોડતો જા, એમને ગાડીમાં બેસાડી આવ.’

દાદાના ગયા પછી એકાદ મહિનામાં મને ખબર પડી કે હરિબાપાને વાડીલાલ હોસ્પિટલના રસોડામાં નોકરી મળી ગઈ છે.

એક દિવસ સાંજે અચાનક દાદા સરોજબાને લઈને આવ્યા હતા. બંધ બારણા પાછળની ચર્ચા હું ન સાંભળું એટલે પપ્પાએ મને એમની રજાચિઠ્ઠી આપવા પેઢીએ રવાના કર્યો. જતાં જતાં સરોજબાના રડવાનો અવાજ સાંભળી હું દરવાજા પાસે ઊભો રહ્યો. માંડ એકાદ વાક્ય સાંભળ્યું ન સાંભળ્યું અને પપ્પાએ જોરથી બારણું ખોલી મારી સામે જોયું, ‘તું ગયો નથી હજી?’

સરોજબા એમના ઘેર પાછા જવા નીકળ્યાં એ વખતે મેં મારી બચતની રકમ આપી મમ્મીને નિમિષા માટે ડ્રેસ લાવી આપવા કહ્યું હતું. મમ્મીના મોં પર એક રમતિયાળ મલકાટ હતો. મેં પૂછ્યું, ‘કેમ હસે છે?’ મારા વાળ ફેંદી નાંખતાં; એ ફરી હસીને બોલી, ‘કંઈ નહિ. અમસ્તા.’

સરોજબાએ જતી વખતે વહાલથી મારા માથે હાથ ફેરવ્યો. એ વાંકાં વળ્યાં ત્યારે મારી નજર એમના પેટે અને પાંસળા પર દેખાતા લીલા કાળા બદામી ઝામાં પર પડી. હું કંઈ પૂછું એ પહેલાં એ ઝડપથી પાલવ સરખો કરતાં અવળું ફરી ગયાં. તોય, ઢીલા અંબોડા નીચે લગાડેલું ડ્રેસિંગ ના સંતાડી શક્યાં.

પ્રી મેડિકલની પરીક્ષા નજીક હતી છતાં વાંચવા બેસું ત્યારે મને સરોજબાના સોળ અને ડોક પર લગાડેલી મોટી પટ્ટી દેખાતી હતી. મને બાપા પર તિરસ્કાર આવતો હતો. રાત્રે મોડા સુધી ઊંઘ આવતી નહીં.

ઉમરેકથી ટપાલમાં આવેલું પોસ્ટકાર્ડ મેં જોયું. ત્રંબકદાદાનો કાગળ હતો. બાપાએ અમારા ઉમરેકના ઘરનો અડધો હિસ્સો ગીરવે મૂકી પૈસા ખંડી લીધા હતા.

મને થયું; પપ્પાએ હરિબાપાને કરેલી પ્રત્યેક મદદ ભુલભુલામાણીમાં પ્રવેશવા જેવી હતી જેમાં અંદર દાખલ થાવ પછી બન્ને તરફની દીવાલો એકમેકની નજીક ધસતી આવતી હતી. બાપાની અવિરત ભૂલોથી થાકી ગયા હશે, પણ આ વૃત્તાસુરનો પ્રછન્ન પ્રવેશ ટાળ્યો ટળે એમ ક્યાં હતો?

તાત્કાલિક પ્રોવિડન્ટ ફંડમાંથી લોન લઈ પપ્પા ગીરોબત રદ કરાવી આવ્યા ત્યારે મને એમના પર એક પ્રકારનો ધૂપો અણગમો જાગતો હતો. પપ્પાને બાપા ખાસ પસંદ હશે? નહિ જ હોય. છતાં એમને સાચવવાના, એમના સુખ માટે પ્રયત્નો કરવા છોડી શકતા નથી. એ નથી સાથે રહેતા, નથી અલગ! મને એમનો બાપા સાથેનો આવો અળગો અને અડોઅડ વ્યવહાર સમજાતો ન હતો. હું કદી પપ્પાની જેમ નિરપેક્ષ થઈ શકીશ ખરો?

મારી લાગણી પૂરેપૂરી કચડવા આવ્યા હોય એમ ફરી પાછા બાપા આવ્યા. હું ઓસરીમાં બેઠો ‘ઝેર તો પીધાં છે જાણી જાણી...’ નવલકથા વાંચતો હતો.

‘કેમ ભાઈ ભણો છો ને બરાબર?’ પૂછતાં એમણે ચંપલ ઉતાર્યાં. અવાજ સાંભળી દાદા પલંગમાં ઊંચા થયા. બાપાને આવકારવા મમ્મી બહાર આવ્યાં. દાદા ઓસરીમાં આવ્યા ત્યાં સુધીમાં એમણે મારી ખાલી પડેલી આરામખુરશીમાં બેસીને બીડી સળગાવી લીધી હતી. ચપટીમાં બીડીનો છેડો દબાવતાં એ હસ્યા. અધિકારપૂર્વક બીજો હાથ પેટે ઠપકારતાં ‘ખાવું છે’નો મોઘમ ઇશારો કર્યો.

આવીને પપ્પા બરાબર ગુસ્સે થયા હતા. એ ગુસ્સે થાય તોપણ એમનો અવાજ સ્થિર રહેતો.

‘તમને વિચાર જ આવતો નથી? માંડ માંડ ઉમરેઠવાળું ઘર છોડાવ્યું હતું.’ એ એક ક્ષણ ચૂપ રહી બોલ્યા, ‘હજી એના બે હપતા બાકી છે ત્યાં તમે નવો ખેલ પાડ્યો.’

બાપા નીચું જોતાં ભાર દઈને ખરજવું ખાણવા લાગ્યા. અચાનક મારી પર નજર પડતાં દાદાએ મને બહાર જવા ઇશારો કર્યો.

‘ના, એ ભલે બેસે. હવે મોટો થયો, એને જાણવાનો હક છે.’ કહી પપ્પાએ ટેબલના ખાનામાંથી કાગળો લઈ હાથમાં ઝંઝેડતાં કહ્યું, ‘મેં તમને ત્રણ પાનાં ભરી પત્ર લખ્યો હતો. પણ તમે? કાર્બનની છાપવાળા અક્ષરોની શાહી તેમના અંગૂઠે ચોંટી હતી. એ બેઠા, ઊભા થયા. ફરી બેસવા જતાં અટકીને બોલ્યા,

‘કુટુંબ, જવાબદારી, માણસાઈ, સમજણ, પરિપક્વતા.... આ બધા શબ્દો ઠાલા નથી. એનો અર્થ છે; સંસારસુખ ભોગવો છો તો એને નિભાવતાં પણ શીખો.’

બાપા ભૂત વળગ્યું હોય એમ ધ્રુજ્યા. હવામાં હાથ ઉલાળતા. ‘હા...હા, હું જ ભૂંડો છું. પાપી છું, મારો છૂટકો થાય તો બધાને શાંતિ. બોલો મરી જાઉં? અબી હાલ જીવ આપી દઉં.’ કહેતાં બંને હથેળીઓથી ગળું ભીંસવા લાગ્યા. એ સાચે જ ગળું દબાવતા હશે? એવો વિચાર આવ્યો પણ એમના ફાટેલા ડોળા જોઈ મને ઘ્રાસ્કો પડ્યો. દાદા ઊભા થઈ કહે, ‘બંધ કર તારાં નાટક. છાશવારે મરવાનાં ત્રાગાં કર છ તે જા મરી જા.’ સાંભળતાં

જ એ રસોડામાં દોડ્યા. એમની પાછળ પપ્પા અને હું. લંગડી ચાલે પાછળ આવતા દાદા પડવા જતાં રહી ગયા. બાપાએ પ્રાઈમસ હાથમાં લીધો. ઢાંકણું ખોલવા મથ્યા. પપ્પાએ પ્રાઈમસ ઝૂંટવી એમને હડસેલ્યા. બાપા અડબડિયું ખાઈ દીવાલે અથડાઈ લથડતા શરીરે પપ્પા સામે આવ્યા. હું વચ્ચે આવીને ઊભો રહ્યો એટલે બંને ડઘાઈને એકબીજાને તાકી રહ્યા.

‘તમાશો કર્યા સિવાય બેઠકખંડમાં જઈને બેસો.’ બાપા ન ખસ્યા એટલે પપ્પાએ કડક અવાજે કહ્યું, ‘જાવ.’

‘હું ઉમરેઠનું ઘર તારે નામે કરી આલીશ, મને આમાંથી છોડાવ.’

‘મારે તમને કેટલી વાર છોડાવવાના? કેટલી વાર?’

પપ્પા હજુ કશુંક બોલતા હતા. પણ મારી નજર આગળ બીજું કંઈક દેખાતું હતું. કોલેજમાં જવા તૈયાર થતો જયદેવ, બીજાનાં ઘરોમાં રાંધી રાંધી થાકીને ઘરમાં ફરી રસોઈ બનાવતાં સરોજબા, ચણિયો ને ટોપ પહેરી ઊભેલી નિમિષા..... પછી પપ્પાએ વર્ણવેલ દૃશ્ય આંખ સામે ઊતરી આવ્યું... સાંજે ચીમનલાલ માસ્તરની હાર્મોનિયમ પર ફરતી આંગળીઓ, અડોઅડ તકિયાને ટેકે દિલરુબા પર બેઠેલા દાદા, તબલાં પર હરિલાલ ને આંખો મીંચી ભજનની કડીઓ ગણગણતા પપ્પા.

મેં ‘મારે હાર્મોનિયમ શીખવું છે’ એમ કહ્યું ત્યારે પપ્પાએ ‘એમ! શીખ. જરૂર શીખ.’ કહેતાં આડું જોઈ આંગળી અને અંગૂઠાથી આંખો લૂછી હતી.

બાપા ઘોતિયાના છેડાથી આંખો લૂછતા હતા. એ ક્યારે બેઠા? પહેલાં પપ્પા ઊભા થઈ તેમની નજીક ગયા. એમને બરડે હાથ મૂક્યો.

‘તમે આવું કરશો એ કેમ ચાલશે?’

બાપાનું શરીર ધ્રુજી ગયું, અવાજ સંભળાતો નહોતો પણ તૂટક તૂટક શબ્દો ‘હું એવો નથી... ભૂલ થૈ... જીવ અમળાય એટલે...’ મમ્મીએ પાણી ધર્યું. ઘૂંટડો ભરી એમણે પ્યાલો મૂકી, હાથ જોડ્યા. બધા આમતેમ થયા અને વાતો બંધ થઈ ગઈ.

બીજે દિવસે પપ્પા મને લઈને પેઢીએ ગયા ત્યારે વનમાળી શેઠે પપ્પાના હાથમાંથી સોનાની જનોઈ લઈ વજનકાંટા પર મૂકતાં કહ્યું, ‘વિચારી લો બરાબર. સોનું કાઢી નાખ્યા પછી ફરી નહીં વસાવી શકો.’ પપ્પાએ મારા ખભે હાથ મૂક્યો. ‘આ બરાબર ભણાશે તો સોનાથીયે અદકો નીવડશે.’

હું મેડિકલના બીજા વર્ષમાં પાસ થયો એ જોવા દાદા હાજર ન હતા. બેઠકખંડની દીવાલે મૂકેલી તસવીરમાં આત્મા હોત તો એમની આંખો ગર્વ અને સંતોષથી ચમકી ઊઠત.

એમ.બી.બી.એસ.નું પરિણામ આવ્યા પછી પપ્પા સાથે પેથોલોજીમાં પોસ્ટ ગ્રેજ્યુએશન કરવું કે કાર્ડિયોલોજીમાં?—ની મૂંઝવણ હતી. પપ્પા કહે, ‘હૃદય સાવ સરળ અને જટિલ હોય છે બેટા. જટિલ સમજીએ તો સરળ આપોઆપ સમજાય.’

મેં કહ્યું, ‘તમારી ઈચ્છા છે હું કાર્ડિયો લઉં.’

એમણે અમારા વેચાઈ ગયેલા ઉમરેઠના મકાનનો ઉલ્લેખ કર્યો.

મેં કહ્યું, ‘પપ્પા, તમે ફી કે હોસ્ટેલના ખર્ચની ચિંતા ના કરશો’. એમણે ઝાંખો થતો જતો ઉજાસ પકડી રાખવો હોય એમ બારી બહાર જોયા કર્યું. પછી મલકાયા. ‘મને ભરોસો છે તમે બધું સંભાળી લેશો’ એમણે મારી સામે જોયું હોત તો મને ગમત પણ એમ બોલ્યા પછી એમણે નજર ફેરવી નહોતી. એ બહાર એવી રીતે જોતા હતા કે ઝાંખા થતા દૃશ્યની આરપાર જોતા હોય.

ઘણી વાર રાત્રે હું સૂતો હોઉં ત્યારે પપ્પા આવે. મારો સેટી બહાર લબડતો હાથ હળવેથી પથારીમાં ગોઠવે.. મને બરાબર ઓઢાડી એ ઋજુતાથી મારા માથે હાથ મૂકતા. કેટલીય વાર હું ઘસઘસાટ ઊંઘતો હોઉં એમ બંધ પાંપણની ધારમાંથી બધું જ જોઈ રહેતો.

એ રાત્રે પણ એ આવ્યા. રજાઈ સરખી કરી મારા માથે હાથ ફેરવ્યો, થોડી ક્ષણો એમ જ મને જોતા રહ્યા.

એ સવારે એ ઊંઘ્યા જ નહિ. ડોક્ટરે મેસીવ હાર્ટએટેકનું નિદાન લાખી ડેથ સર્ટિફિકેટ આપવા હાથ લંબાવ્યો ત્યારે હું જાણે અંધકારમાં ઊતરવા લાગ્યો. કોઈએ મને બાવડેથી પકડી ઊભો કર્યો. મને અનુભવાયેલો સૂનકાર બધે વ્યાપી ગયો હતો. આખે રસ્તે સહુ એમની સામે જોતું હતું. સ્મશાનમાં, ભડભડતી આગ વચ્ચે ફાટતા લાકડાના અવાજમાં. છેડેથી ચિરાયેલા, તતડતા અંગારામાં પપ્પા ઓગળતા હતા. વનમાળીદાદાએ મારા ખભે હાથ મૂકી હળવેથી મને મોટી મોટી પોકે રડતા હરિબાપા તરફ ખેંચ્યો. મારાથી અનિચ્છાએ એમનો હાથ ખેસવાઈ ગયો.

*

બારણું ખખડ્યું.

બાપાનો અવાજ આવ્યો. અંદર આવીને બાપા સંકોચાઈને ખુરશીમાં બેઠા. ટ્યૂબલાઈટના અજવાળામાં તેમનાં મેલાં લૂગડાં, વધેલી દાઢીના ખૂંપરા અને ખરજવું જોઈ મને ઊબકો આવવા જેવું થયું. ઘર બહાર જોરથી વહેતા પવનમાં લીમડાની ડાળીઓ વીંઝાતી હતી. વાતાવરણમાં ઠંડક પ્રસરી. મોં ફેરવી બાપા સામે તાકતાં મારાથી હવામાં બાચકો ભરવા જેવું થઈ ગયું. મમ્મી આવીને ઉભડક બેઠાં. બાપાએ ધીમેથી કહ્યું, ‘આ વખતે તો એવું થયું છે કે.....’

હું બેસવા ગયો ને ખ્યાલ આવ્યો કે સોફાની કિનાર સહેજ દૂર હતી. હડબડાઈ પાછળ ખસ્યો. બાપા પર નજર પડી. મરતું મોઢું જોવે એમ એ પપ્પાના અને દાદાના ફોટા સામે તાકી રહ્યા હતા. એમ જ જોતાં જોતાં એમનો હાથ ખરજવા ઉપર ગયો.

મેં જોયું, મમ્મીનો ચહેરો સાવ લેવાઈ ગયો હોય એવો થઈ ગયો હતો. એના લમણાની એક નસ ઊપસીને ઘબકતી હતી.

મેં પપ્પાના ફોટા તરફ જોયું. કાચમાં મારો ચહેરો તરવર્યો, સામી દીવાલે. જાણે એ કહેતા હતા. ‘ના, એટલે દૂર નહિ, સાવ પાસે.’

■

ટૂંકી વાર્તા

કદાચ એ રૂપલ જ...

ચેતન શુક્લ

મુખ્ય રસ્તા પરથી મેં બાઈકને ગલીમાં વાળી ત્યારે તડકાનું પોત પાતળું પડ્યું હોય તેવું થયું ને સાથે સાથે સામે ઊભેલા ફ્લેટનો પડછાયો રસ્તા પર પથરાયેલો જોવા મળ્યો. વૃક્ષોને કારણે મને જે આછીપાતળી ટાઢક મળી તે સાચા સરનામે પહોંચ્યાના હાશકારા જેવી હતી. હું બાઈક પાર્ક કરીને સીડી તરફ પહોંચ્યો. ચાર માળ તો કંઈ જ ના કહેવાય પણ આજે પરસેવો ન થાય તેની દરકાર હોવાથી લિફ્ટમાં જવાનું નક્કી કર્યું.

ચોથા માળે લિફ્ટમાંથી બહાર નીકળીને મેં ફ્લોર પરના ફ્લેટના નંબરો પર આછડતી નજર ફેરવી અને જ્યાં જવું હતું તે બેતાલીસ નંબર તરફ પહોંચી ગયો. પેન્ટમાં ઇન કરેલા શર્ટને બંને હાથે સરખું કરતાં ફ્લેટના દરવાજા પર લાખેલી તક્તી વાંચી, કદાચ એ રૂપલના પપ્પાનું નામ હશે તેવું વિચારીને મેં હળવે હાથે સાંકળ ખખડાવી. ભરબપોરે જરૂર વગર ડોરબેલ વગાડવો એ મને યોગ્ય ન લાગ્યું ને ત્યારે જ પેલી ખખડધજ લિફ્ટે નીચે તરફ જવા માટે પ્રયાણ કર્યું ને સૂમસામ ફ્લેટની શાંતિને ધમરોળી નાંખતો અવાજ ફરીથી શરૂ થયો. મારી અંદર પણ કશુંક ઘોળાયું કે વલોવાયું. મનમાં કોઈ અજાણ્યા ઘરે જવાનો એ ગભરાટ હતો. મેં કપાળ પરનો પરસેવો લૂછ્યો ને સ્વસ્થતા કેળવવા ખાતર મારા શર્ટ પર છાંટેલા અત્તરને શ્વાસમાં ભરી લેવા પ્રયાસ કર્યો. પણ કશુંય પમાયું નહીં, સુગંધ તો રસ્તામાં જ વિખેરાઈ ગઈ હતી. ફ્લોર પરના બીજા ફ્લેટના દરવાજા બંધ છે એવો હાશકારો થાય તે પહેલાં જ અંદર કોઈ ખખડાટ થયેલો સાંભળ્યો. હું સાવધ થયો અને બારણા તરફ તાકી રહ્યો. થોડી વાર સુધી કોઈ જ સંચાર ન થતાં મારો હાથ આપોઆપ જ ડોરબેલ તરફ ગયો ને તે પછી એનો રણકાર અંદર જેટલો આવ્યો હશે તેટલો જ બહાર પણ આવ્યો. એકાએક અંદર ચહલપહલ વધી ને ખુરશી જેવું કશુંક ખસેડવાનો તથા વાસણ ખખડવાનો ને નળનો અવાજ પણ આવ્યો. કેટકેટલાય અવાજો એકસાથે જાગી ગયા. એ બધુંય એવી જ ગતિએ શમી ગયું. મારા રોમેરોમમાં પણ ક્ષણિક વાર આતુરતા જાગી ને શમી ગઈ.

થોડી જ ક્ષણોમાં બારણું ખૂલ્યું. બારણું ખોલનારી સ્ત્રી કશું પૂછે તે પહેલાં હું બોલ્યો—‘શર્માજીએ તમને વાત કરી હતી ને...’ મારા અડધા જ વાક્યે એ પાંત્રીસ-

ચાલીસની લાગતી સ્ત્રીએ આખું બારણું ખોલ્યું ને સ્મિત સાથે આંખોથી જ મને આવકાર આપ્યો. અસ્તવ્યસ્ત થયેલા વાળ ને ચોળાયેલાં વસ્ત્રો પહેરેલી એ સ્ત્રીની ઊંઘરેટી આંખોમાં પણ મને કોઈ અજબ ચમક વર્તાઈ. શું એ રૂપલની મમ્મી હશે? એવા વિચારો વાગોળતો હું કરફૂગ્રસ્ત વિસ્તારમાં એકાએક આવી ચડ્યો હોઈ તેવું અનુભવાયું. એ સ્ત્રીએ એક ખુરશી તરફ આંગળી ચીંધી. મને લાગ્યું કે મને જ્યાં બેસવાનું કહેવામાં આવ્યું છે એ ખુરશીનો જ અવાજ મેં બહાર સાંભળ્યો હશે.

એ સ્ત્રી તો હું જેવો બેઠો કે તરત જ અંદરના રૂમમાં જતી રહી. એ પછી તે જે રૂમમાં ગઈ ત્યાં થોડી ગુસપુસ થતી હોય તેવું લાગ્યું. મારી ડાબી બાજુ રસોડું હતું અને જમણી તરફની બારીમાંથી તડકો અંદર આવી રહ્યો હતો. મારી પાછળ આવેલી બારી મુજબ આ ઘરની લંબાઈ ત્યાં સુધી જ હશે. મેં અનુમાન કરી જોયું કે મારી પાછળ એક રૂમ હોવો જોઈએ.

અનુમાન તો મેં અહીં આવતાં પહેલાં પણ ઘણાં લગાવેલાં હતાં. એમાંનાં કેટલાં સારાં પડશે એ તો મને પણ ખબર નથી. જોકે એ સ્ત્રી ઘાટીલી અને ગોરી હતી એ પ્રમાણે તો રૂપલ પણ એવી હશે તેવું અનુમાન લગાવ્યું. મને મારા મિત્ર ગોપાલની વાત યાદ આવી ગઈ. તે કહેતો કે જ્યારે કોઈ છોકરી જોવા જઈએ ત્યારે એ ચા લઈને આવે એ પહેલાં તેની મમ્મીને જોઈ લઈએ તો છોકરી કેવી હશે તેનો અંદાજ પહેલેથી આવી જ જાય. જોકે આજની પરિસ્થિતિ સહેજ... અથવા ઘણી જુદી હતી. પણ જો અનુમાન જ કરવું હોય તો આ સ્ત્રીનો ચહેરો એકદમ માખણ જેવો ગોરો ને શરીર પણ સપ્રમાણ હતું. તે મુજબ કદાચ રૂપલ પણ...શર્માજીએ કરેલાં વર્ણન પણ મારી નજર સામે તરવરવા લાગ્યાં.

ઘરમાં પ્રસરેલો સન્નાટો મને મૂંઝવી રહ્યો હતો. મારા માથા પર સ્થિર ઊભો રહેલો પંખો ભરબપોરે પણ ચાલુ નહોતો. મારી નજર એ પંખાની સ્વિચ શોધવા લાગી. સામે લટકાવેલા દોડતા ઘોડાઓના ચિત્રની બાજુમાં એક નાનકડું કી-સ્ટેન્ડ હતું. થોડે દૂર ઉપર એક ટ્યૂબલાઈટ હતી અને તેના એક ખૂણામાં કરોળિયાનું જાળું બાઝેલું હતું. જમણી બાજુ આવેલી બારીમાંથી તેના પડદાને ઝુલાવીને પવનની એક લહેરખી આવી ને મારા શરીરને થોડી શીતળતા આપી ગઈ. ફરીથી મને અકળામણ થવા લાગી. પંખો હોવા છતાં ચાલુ નથી કર્યો એ કેવું અજુગતું કહેવાય! સ્વિચ શોધવાની મથામણમાં મારી નજર ડાબી બાજુ આવેલા રસોડા તરફ ગઈ જ્યાં બહારના ખૂણે વરસો જૂની એક લોખંડની ખુરશી દીવાલને ટેકે ઊભી હતી. તેની બાજુના ખૂણામાં નાનકડું ટીવી હતું પણ તેના સ્વિચબોર્ડમાં વધારાની કોઈ સ્વિચ ન જણાઈ કે જેને આ પંખા સાથે સંબંધ હોય. અંદર થતી ગુસપુસ વધી હોય તેવું લાગ્યું. ગીત ગાવાનો ઝીણો ગણગણાટ પણ સંભળાયો. કદાચ એ રૂપલ જ...

હું કપાળ પર જામેલો પરસેવો લૂછવા માટે બિસ્સામાંથી રૂમાલ કાઢવા ઊભો થવા ગયો ત્યાં તો પેલી સ્ત્રી બહાર આવી. મારી ક્રિયાઓ અટકી ને આંખો એ તરફ ભટકી.

તેણે હાથમાં રહેલો પાણીનો ગ્લાસ બાજુના ટેબલ પર મૂક્યો. મેં તેનાં બદલાયેલાં વસ્ત્રો તરફ જોયું—આછા લીલા રંગના પંજાબી પર સફેદ રંગનો દુપટ્ટો હતો. હજુ હું કશુંક બીજું વિચારું તે પહેલાં તેણે નજીક આવીને મારા માથા ઉપર જ આવેલા સ્વિચબોર્ડમાંની એક સ્વિચ પાડી. લાંબા થયેલા હાથને કારણે તે સ્ત્રીનો દુપટ્ટો ઊંચો થતાં જ મારી નજર આકસ્મિક જ જમણા ઉરોજ પર જઈ ચોંટી ને સાથે સાથે ટેલકમ પાઉડર સાથે ભળેલી પરસેવાની માદક અને આછી ગંધ મને વળગી પડી. મને વિચલિત કરી નાંખતી આ ગંધને ખંભેરવાના આશયથી જ હું બોલ્યો.

“સોરી...આમ તો શર્માજી સાથે વાત થયા મુજબ મારે છ વાગ્યે આવવાનું હતું, પણ સાંજે મારે સુરત જવા માટે નીકળવાનું હોવાથી થોડું વહેલું... આમ ચારેક વાગ્યે જ આવવું પડ્યું.”

“કશો વાંધો નહીં...પણ તમે ચા પીઓ છો ને?”

ટૂંકા જવાબ સાથે પુછાયેલા નવા પ્રશ્નના જવાબમાં મારું ડોકું મારા કઠ્ઠામાં રહ્યું નહીં અને આપોઆપ જ હકારમાં હલી ગયું. હું પાણીનો ગ્લાસ એકીશ્વાસે ગટગટાવી ગયો. થોડીક ટાઢક અનુભવાઈ.

તે સ્ત્રી ઝડપથી અંદરના રૂમમાં ગઈ. થોડોક કિચૂડાટ સંભળાયા બાદ બીજી જ મિનિટે ઘીમે પગલે તે બહાર આવી ત્યારે તેના બંને હાથ એક વ્હીલચેર પર હતા. વ્હીલચેરમાં એક આથેડ પુરુષ ગંજી પહેરીને બેઠો હતો જેની બેબાકળી નજર આમતેમ ફરી રહી હતી. અઠવાડિયાથી વધુ સમયની ઊગેલી સફેદ દાઢીને તેમણે માંડ હાથ ઊંચો કરીને ખંજવાળી. વ્હીલચેરને બારી તરફ મૂકીને તે સ્ત્રી રસોડામાં ચાલી ગઈ. એની સ્ફૂર્તિ ગજબની હતી. આ વખતે તે રસોડામાં પ્રવેશી ત્યાં સુધી મારી નજર તેના ભરાવદાર નિતંબ અને પાતળી કમર પર ટકી રહી હતી. વૃદ્ધની લાગ્યાર આંખો જે પહેલાં આમતેમ ફરતી હતી, તે મારી તરફ સ્થિર થયેલી જાણીને મેં ભોંઠપ અનુભવી અને શિષ્ટાચાર ખાતર સ્મિત કર્યું. જવાબમાં તેમની નજર નીચી ઢળી ગઈ હતી. તે કશુંક રૂ.. રૂ એવું બબડ્યા હોય તેમ લાગ્યું. તે દૂબળા શરીરના એક હાથની આંગળીઓ હલતી હતી ને બીજો હાથ પથથરની જેમ જકડાયેલો હતો.

રસોડામાં ગયેલી સ્ત્રીએ ગેસ પર ચાની તપેલી મૂકી ને થોડાક ખખડાટ થવાની સાથે તે અંદરના રૂમમાં ચાલી ગઈ. રૂમનું બારણું બંધ થવાનો પણ અવાજ આવ્યો. રૂમમાં પાછો ખખડાટ થવા લાગ્યો. રેડિયો ચાલુ થયો ને મીઠા મધુરા અવાજમાં ગીત ગાવાનો અવાજ પણ આવ્યો. મને થયું કે આવો મધુરો અવાજ રૂપલનો જ હશે! સમય કરતાં વહેલા આવવાને કારણે મેં ધારણા બાંધી કે રૂપલ અંદર તૈયાર થઈ રહી હશે.

એકલું મન ફરીથી વિચારે ચડ્યું...., યાદ આવ્યું કે શર્માજીએ જ્યારે પૂછ્યું કે તેં લગ્ન કેમ નથી કર્યા ત્યારે મારી પાસે કોઈ ચોક્કસ જવાબ તો નહોતો જ. તેમણે હસતાં હસતાં પૂછેલું કે બીજી કોઈ તો તકલીફ નથી ને? આ સાંભળીને ઓફિસના બીજા બે જણા

પણ હસી પડેલા. જોકે મારા ચહેરા પરની ગંભીરતા દેખી એ બંને સમસમીને ચૂપ થઈ ગયા હતા. ત્રણેક મહિનાથી હું આ શહેરમાં આવ્યો હતો ને શર્માજીને કારણે આ શહેર મને ગમવા લાગ્યું હતું. આઘેડ વયના શર્માજી ભારે બોલકા ને ઉપરથી શોખીન માણસ. એમનાં પરાક્રમો સાંભળવાની મજા આવે. એ દિવસે પછી મારા લગ્નની અને બીજી આડીઅવળી વાતો ચાલી. મેં એમને ટૂંકમાં જણાવ્યું કે મારી બા હયાત હતી એટલે ગામ છોડી ન શક્યો. ગામમાં રહેવાની જીદને કારણે માગાં આવતાં નહોતાં ને એમાં ને એમાં મેં પ્રમોશન પણ ગુમાવ્યાં. એમણે મને પૂછ્યું પણ હતું— ‘નાતજાતનો વાંધો ન હોય તો હું હમણાં જ તારા માટે છોકરી શોધી આપું.’

ગામ છોડીને શહેરમાં આવ્યો એટલે મોંઘવારી શું છે એ મને સમજાયું હતું. કાયમી નોકરી તો હતી પણ કાયમી ખર્ચાઓ વિશે તો મેં કશું વિચાર્યું જ નહોતું. એટલે જ શર્માજીના પ્રશ્નો ઉત્તર મેં નહોતો આપ્યો. એ પછી જ એમની કોઈ પરાક્રમકથાની વાત ચાલી હતી ને ત્યારે જ આ રૂપલ વિશે રૂપાળી રૂપાળી ચર્ચા નીકળી હતી.

અચાનક કંઈક પડવાનો અવાજ આવવાથી હું વર્તમાનમાં આવ્યો ત્યારે મારી નજર પેલા કી-સ્ટેન્ડ તરફ હતી. જ્યાં બે ચાવીઓ એકબીજાને વળગીને લટકતી હતી - એક કાટવાળી ને બીજી નવીનક્કોર-ચમકતી. મને વિચાર આવ્યો કે આ હજુય કોઈ જૂનું તાળું ઘરને સાચવીને રાખવાની હૈયાધારણા આપતું હશે એટલે આ કાટવાળી ચાવી કડીમાં ગર્વથી લટકેલી હશે. ને પાછું એમ પણ થયું કે કદાચ એ કાટવાળું જૂનું તાળું હવે એટલું સક્ષમ ન પણ રહ્યું હોય. હું ચાવી-મંથનમાંથી ઝડપથી બહાર આવીને બીજે નજર ફેરવું ત્યાં તો અંદરથી આવતો ગીતનો ગણગણાટ બંધ થયો ને બારણું ખૂલ્યું...રેડિયામાં વાગતું ગીત કોઈ અત્તરની સુગંધ લઈને મારા કાન સુધી પહોંચ્યું. એ પછી રસોડામાંથી અવાજો આવવાના ચાલુ થયા. મારું મન ચા બનાવતી સ્ત્રીના વિચારોમાં ગૂંથાયું હતું ને ત્યારે ચાની મીઠી સુગંધ પણ આવીને મારી ફરતે ઘૂમી વળી. થોડી વારે ટ્રેમાં ચાના બે કપ લઈને તે સ્ત્રી બહાર આવી. મારી જમણી બાજુએ પડેલી ટિપાઈ પર એક ચા મૂકી ત્યારે ફરીથી પેલા અત્તરની હળવી ગંધ મને વળગી પડી. તેણે બીજી ચા વ્હીલચેરની બાજુના ટેબલ પર મૂકી. વ્હીલચેરમાં બેઠેલા પુરુષની આંખમાં ચમક આવી. તે ધીમે અને ઘૂંજતા હોઠે - ચા એવું પણ બોલ્યા ને બાજુમાં પડેલા ડબ્બા તરફ આંગળી ચીંધી.

“હા, હવે...મને ખબર જ છે કે અત્યારે તમારે ગોળી લેવાની છે.” હળવો છણકો કરીને પેલી સ્ત્રીએ બાજુમાં પડેલા ડબ્બામાંથી એક ટેબ્લેટ કાઢી અને પુરુષના મોંમાં મૂકી અને ઉપર પાણી પિવડાવ્યું. તે મારી તરફ આંખને નચાવીને બોલી,

“સોરી...હોં.. તેમને સમયસર ગોળી આપવાની હોય છે અને એમને ચા પણ પિવડાવી લઉં...એટલે... તમે પણ ત્યાં સુધી ચા પી લો...”

ચાનો કપ લેતાં સમયે મેં એ તરફ નજર કરી ત્યારે તેનો નવો અવતાર હોય એમ લાગ્યું. હોઠ પરની હળવી લિપસ્ટિક અને માથામાં લગાવેલાં પતંગિયાં જેવાં બક્કલથી બદલાયેલી હેરસ્ટાઈલ તેને વધુ સુંદર બનાવતી હતી. વળી પેલા આંખના ઈશારાએ તો

તેની ઉંમર જ અડધી કરી નાંખી હોય તેવું લાગ્યું. અને તેમાંયે પેલો ‘હોં’.. જેવો મીઠો લહેકો. મેં જોયું કે ત્યારે દુપટ્ટો તેના સ્થાને નહોતો. સફેદ વાદળો હટી ગયા બાદ પર્વતો પરની હરિયાળી લોભામણી જણાતી હતી. પણ પુરુષની નજર મારી તરફ હતી એટલે વાત કરવા ખાતર બોલ્યો—

“હા, મને શર્માજીએ વાત કરી હતી કે...”

મારું વાક્ય પૂરું થાય એ પહેલાં કોઈ પણ અનુસંધાન મેળવ્યા વગર તે સ્ત્રી બોલી—

“શર્માજી તો અમારા માટે ભગવાન સમાન છે. તેમણે જ અમને મુશ્કેલીમાંથી ઉગાડ્યાં છે. ફેક્ટરીમાં ચાલુ નોકરીએ આમને અકસ્માત થયો હતો ને અમે આવી પરિસ્થિતિમાં આવી પડ્યાં. સામાન્ય એવું જ વળતર મળ્યું. પણ શર્માજીનો ઉપકાર કેવી રીતે ભુલાય ! એ અવારનવાર અમને કોઈ ને કોઈ રીતે....”

એ વાતના શબ્દો મારા કાન સુધી આવીને વિખરાઈ જતા હતા. મગજ સુધી કોઈ વાત પહોંચતી નહોતી. મારું ધ્યાન ત્યારે તે સ્ત્રીના ઝાંઝર તરફ હતું ને પછી તેના પગની આંગળીએ સર્પાકારે વીંટળાયેલા વેઠ તરફ ગયું. મનમાં કશોક સળવળાટ થયો. મને આવી કોઈ કરમકથની જાણવામાં કોઈ રસ નહોતો. મને તો હવે રૂપલ વિશેનો તલસાટ હતો. મેં વાત કાપવા માટે નજર ફેરવી અને ચાનો કપ ઉપાડ્યો એટલે એ સ્ત્રી પણ બોલતી અટકી ગઈ. સ્ત્રી ચાલાક હતી, મારી તાલાવેલી સમજી ગઈ હોય તેવું જણાયું. તે રકાબીમાં ચા કાઢીને પેલા પુરુષને પિવડાવવા લાગી. મારા કાન સરવા થઈને અંદર થનારા અવાજો ફંફોસી રહ્યા હતા. રેડિયામાં પણ સમાચાર આવતા હતા અને એ સિવાય કોઈ સંચાર લાગતો નહોતો. મને થયું કે ચા લઈને રૂપલ કેમ ન આવી? મને અવઢવ હતી કે કદાચ હમણાં મને પેલી સ્ત્રી અંદર મોકલશે તો હું રૂપલ સામે કઈ વાતથી શરૂઆત કરીશ? ચાનો ગરમાટો મારા શરીરમાં પ્રસરી રહ્યો હતો. છાતીના વાળમાં જામેલાં પરસેવાનાં બુંદો ભેગાં મળીને રેલા સ્વરૂપે આગળ વધ્યાં. નાભિ સુધી મને એની અનુભૂતિ થઈ ને પછી એ રેલો શર્ટમાં ચહેરાઈ ગયો. બારીમાંથી આવતો પવન દીવાલ પર લટકેલા કેલેન્ડરનાં પાનાંઓને ઉડાડી રહ્યો હતો. છાપેલા મહિનાઓ અને દિવસોની ઊથલપાથલ થઈ રહી હતી. પરંતુ કેલેન્ડરના નીચેના છેડે લટકતાં તારીખિયાંમાં આજનો દિવસ પોતાનો વર્તમાન સાચવીને સ્થિર જણાયો. હું પણ ભૂત-ભવિષ્યના વિચારો છોડી વર્તમાનમાં જ રહેવા માંગતો હતો. પેલી સ્ત્રીએ ચાનો ખાલી કપ રકાબીમાં મૂક્યો અને તે ખખડાટથી વિચારોની કડી તૂટી એટલે મેં એ તરફ જોયું. પેલો પુરુષ ધ્રૂજતા હોઠે રૂપલ...એવું કશુંક બોલ્યો પણ પેલી સ્ત્રી બેધ્યાન બનીને ત્યાંથી ચાનો કપ લઈને સ્ફૂર્તિથી મારી તરફ ફરી ને બોલી,

“તમે બેસો અંદરના રૂમમાં...”

આટલું જ બોલીને તેણે ખૂણામાં મૂકેલું ટીવી ચાલુ કર્યું. કોઈ સિરિયલ ચાલુ કરી ને તરત જ પેલા પુરુષ તરફ ફરીને બોલી, “ચા પી લીધીને....હવે થોડી વાર શાંતિથી બેસીને ટીવી જોજો...રૂપલ-રૂપલ કરીને મારા નામના જાપ કરીને મને હેરાન ના કરશો.”

અહીં આવ્યા બાદ પહેલી વાર રૂપલના નામનો શાબ્દિક ઉલ્લેખ થયો હતો. મારા તર્ક પર થોડી ક્ષણો ધુમાડાના ગોટેગોટા છવાઈ ગયા. કશુંક કડડડભૂસ થયું, કશુંક અંદર ફૂટ્યું, કશુંક ઊગ્યું પણ ખરું. એ બધી અનુભૂતિઓ સાથે હું ખુરશીમાંથી ઊભો થઈને ત્યાં જ જડાઈ ગયેલો... તે અવશપણે અંદર જઈ રહેલી પેલી સ્ત્રી પાછળ દોરાયો. રૂમની દીવાલે જડેલો અરીસો ત્રાંસી નજરે મને તાકી રહ્યો હતો. મને જોઈને જાણે પલંગ પર પડેલાં બે ઓશીકાંએ ગુસપુસ બંધ કરી દીધી. રેડિયામાં વાગી રહેલા કોઈ ગીતની મધુરપ આખા રૂમમાં પથરાયેલી હતી.

હું ક્ષણ વારમાં સમજી ગયો કે આ રૂમ નહીં પણ મહિનાઓથી મુશ્કેટાટ બાંધી રાખેલા મારા જીવનને મોકળું કરવાનું આ મેદાન છે. પેલી સ્ત્રીએ રૂમનું બારણું બંધ કર્યું. મારી તરસી આંખો એ તરફ સ્થિર થઈ એવે સમયે જ રૂમની એકમાત્ર બારીમાંથી આવતા અજવાળા પર એણે પડદો પાડ્યો. એ સાથે જ અંધારાનું ઝુંડ મારી તરફ ઘસ્યું ને નવું જ વિશ્વ મારી સામે ઊઘડવા લાગ્યું. મારા રોમેરોમમાં અજવાશ ઊગ્યો. મારા શ્વાસમાં કોઈ અજાણ્યો કેફ ભળ્યો. પેલી અત્તરની સુગંધ મને વીંટળાઈ પડી. મારી અંધ આંગળીઓની દૃષ્ટિ હવે ઊઘડી ગઈ હતી....પછી કોઈ અવઢવ રહી નહીં ને હું ઉત્તેજનાથી મનોમન જ ચિત્કારી ઊઠ્યો, “રૂપલ”.

આ અત્યાચાર ઘણા લોક કરે છે. તે જ પ્રમાણે, અમે પણ કર્યો! કવીન્દ્ર શ્રી રવીન્દ્રનાથ બંગાળી સાહિત્ય પરિષદના અધિવેશનમાં પ્રમુખસ્થાને બિરાજવા અત્રે (બનારસમાં) પધાર્યા હતા તે વખતે અમે એ કવિવરને અમારે ત્યાં (યુનિવર્સિટીમાં) ભાષણ આપવા બોલાવ્યા. કવિશ્રીએ ભાષણ શરૂ કરતાં જ કહ્યું કે — હું કવિ છું, ભાષણકર્તા નથી, તેમ વ્યવહારદક્ષ પુરુષ પણ નથી કે જેને એક સલાહકાર તરીકે સ્વીકારી શકાય. એકાન્તમાં બેસી ભાવનાના આદર્શ ખડા કરવા એ જ મહારું કામ છે. સભા સામે ઊભા રહી ભાષણો કરવાં કે ભાવનાને વ્યવહારમાં ઉતારવાની રચનાઓ ઘડવી એ મહારું કામ નથી. એમ પોતાની અશક્તિનો, અને કોમળતાથી અમારી માગણીના અનોચિત્યનો ઉલ્લેખ કરીને પોતે હાલમાં રચેલા અને કલકત્તામાં ભજવેલા એક નાટકનો સાર આપ્યો. એમાં રહેલો સારભૂત બોધ એ હતો કે ઋતુરાજ વસંત જ્યારે આવે છે ત્યારે પૃથ્વી બહોળે હાથે પોતાનો રસ વૃક્ષમાં ચઢાવે છે વૃક્ષ નવપલ્લવથી પાંગરે છે, નવજીવનથી ઉદ્ધાસે છે. તે વખતે પૃથ્વી કોઈ પણ તરેહનો સંકોચ કે ફળની ગણતરી કરતી નથી. તે જ પ્રમાણે હિન્દુના યુવકજનમાં વર્તમાન યુગે જે નવો ઉત્સાહ પ્રેર્યો છે તે યુવકજનોએ વધાવી લેવો જોઈએ, અને ને ઉત્સાહને અંગે કેટલું બલિદાન — કેટલો આત્મત્યાગ કરવો પડે છે એનો વિચાર કરવો ન જોઈએ. બોધ ઉત્તમ છે, પણ તે હૃદયમાં ઝીલવા માટે કવિશ્રીનું નાટક વાંચ્યું જોઈએ. એ સંબંધી ભાષણ સાંભળ્યાથી એ વાંચવાની પ્રેરણા થાય એટલું જ, કવિતાનું કાર્ય ભાષણથી સિદ્ધ થાય નહિ.

— આનંદશંકર ધ્રુવ

ટૂંકી વાર્તા

સલિલં સર્વમા ઈદમ્

શ્રદ્ધા ભટ્ટ

સવારના ચાર વાગ્યા. એનો રોજનો ઊઠવાનો સમય થયો. પણ આજે એ ઊભો ન થયો. ઓરડીની બહાર નજર પણ ન કરી. એને ખબર હતી કે બહાર હજુ રાતનો ઓછાવો ઝળૂંબતો હશે – સિમેન્ટની ઠેકઠેકાણેથી તૂટી ગયેલી પાણી પર, રેલિંગના કટાઈ ગયેલા સળિયા પર, એને અડીને ઊભેલા પીપળના પાન પર, પાણી ભરેલાં માટલાંને ઢાકેલા જરી ગયેલા લાલ કપડા પર અને ઓરડીનાં છેઠાં પગથિયાં પર. આ વિચારની સાથે એની આંખો સામે એક ઝાંખો આકાર ઊપસ્યો. કોઈને કહે તો માને પણ નહીં કે ત્યાં કોઈ બેઠું છે, પણ એ ધારે તોય સામે બેઠેલા આકારની ઓળખાણ વીસરી શકે એમ નહોતો. આ ઈશારો એ સમજતો હતો. હવે એનો અહીંથી જવાનો સમય થઈ ગયો હતો. આ વખતે એને અહીંથી જવાનું મન થયું નહીં.

એ ઊભો થયો. ફાટી ગયેલી ગોદડીનો વીંટો વાળીને ખૂણામાં મૂકી બહાર આવ્યો. ઓરડીની અંદરનો બફારો ધીરે ધીરે બહારની ઠંડક સાથે ઓગળતો ગયો. રોજ કરતાં આજે ભેજ વધુ હતો. વાદળો ક્યારનાં બંધાઈ ગયાં હતાં. આજે વરસી જવાં જોઈએ. મોસમનો પહેલો વરસાદ આવે એટલે એ અહીંથી નીકળી જતો. એને યાદ છે અહીં આવ્યા પછીના પહેલા વરસાદની રાત. આખી રાત એ પેલા ઝાડ નીચે બેસીને વરસાદમાં પલળતો રહેલો. આ ઓરડીમાં ત્યારે ગુરુજી રહેતા. એ અહીં આવ્યો ત્યારે એમણે કશી પૂછપરછ કરેલી નહિ. દિનચર્યા આપોઆપ ગોઠવાઈ ગયેલી. આખો દિવસ ગુરુજીની સેવામાં જતો અને રાત ઓરડીની બહાર સૂવાના પ્રયત્નમાં નીકળી જતી. પહેલો વરસાદ આ દૈનિક ક્રિયામાં ખલેલ પાડતો આવ્યો. વરસાદ હતો એટલે એ ઓરડીમાં સૂતો હતો. આંખ ખૂલી તો પગથિયે એણે પેલો આકાર જોયો. બે નાના ચોટલામાંથી પાણી ટપક્યા કરે. બાકીનો હિસ્સો પણ પાણીથી લથબથ. એણે એ આકારને અવગણવાની કોશિશ કરી જોઈ, પણ એવું એનાથી થયું નહીં. અંતે જ્યારે એને લાગ્યું કે હવે અહીં સૂઈ નહીં શકાય ત્યારે એ ઊભો થઈને બહાર આવ્યો. ઝાડ નીચે બેસીને એણે ઓરડી સામે જોયા કર્યું. પેલો આકાર ત્યાં જ હતો, પગથિયે બેસેલો. આભેથી ઘડાઘડ વહેતું પાણી, કાળી રાતને એકાદ ક્ષણ પૂરતી અજવાળી જતી વીજળી અને બે પરિચિત વસ્ત્રોનો મૂક સંવાદ. સૂતેલા ગુરુજીને ઉઠાડીને એણે કહેલું, “મારે જવું પડશે.” અને એ નીકળી ગયેલો.

ચોમાસું પૂરું થયે એ પાછો આવ્યો ત્યારે ગુરુજી યાત્રા પર જવાની તૈયારી કરતા હતા. એને હતું, હવે કોઈ નવી જગ્યા શોધવી પડશે. પણ ગુરુજી જતાં જતાં આ જગ્યાની જાળવણી એને સોંપતા ગયા. “ચોમાસા પૂરતી આ જગ્યા ભોળાનાથને હવાલે. તું તારે જતો રહેજે.” ગુરુજી કદાચ સમજી ગયેલા કે હવે દર ચોમાસામાં એણે જવું જ પડશે. એણે ત્યારે કહેલું, “હું અહીં જ રહીશ. ક્યાંય નહીં જાઉં. ચોમાસામાં પણ.” ગુરુજી હસીને કહે, “ભલે.”

પણ, એ નહોતો રહી શક્યો. વરસાદ આવ્યો એવો એ નીકળી ગયેલો. દર વર્ષે વરસાદ શરૂ થાય એટલે પેલો આકાર એની પાસે આવીને કહે -

દરિયો ખુશીને બહુ ગમતો. “પાપા, ચાલ દરિયે.” વરસાદ આવ્યો નથી કે ખુશીએ જીદ પકડી નથી! એને પણ દરિયો ગમે એટલે બંને નીકળી પડે. વહેલી સવારે, મોડી રાતે, મન પડે ત્યારે. સાત વર્ષની ખુશી દરિયે પહોંચીને એની આંગળી મૂકી દે. રેતીમાં ઊંચો ઊંચો મહેલ બનાવે ને બૂમ પાડે,

“પાપા, જો આપણું નવું ઘર!”

“અરે પણ આને દરવાજો જ નથી!”

“એ તો આ દરિયાને અંદર આવવું હોય એટલે.”

દરિયોય સાંભળી ગયો હોય એમ તરત દોડી આવે. ચોતરફ બસ પાણી જ પાણી! ખુશીને માથાબોળ ભીંજવીને દરિયો જાય પાછો. ખુશી મરક મરક અને એ દીકરીના બે ચોટલામાંથી નીતરતા પાણીને જોઈને અવાચક! ક્યારેક વળી દરિયા સાથે પકડાવાની રમત ચાલે. ખુશી પાપાની આંગળી પકડીને “એ પકડ.. પકડ..” કરતી મોજાં સાથે રમે. થાકે એટલે પાપા એને ખભે બેસાડી આખો કિનારો ખૂંદી વળે. ક્યારેક થાય આવી વાતચીત -

“પાપા, આ જો. મેં આજે ચોરી કરી!”

“શું બોલે છે?”

“આ છીપલાં કેવાં સરસ છે! પણ દરિયાને પૂછ્યા વિના લીધાં એટલે ચોરી.” એની હુથેળીમાં ઢગલો છીપ ને શંખ દેખાય, જાણે ચોરીનો માલ!

“ચાલ, દરિયાને પૂછી આવીએ.”

છીપલાં રેતીના ઘરમાં સંતાડીને બંને જાય દરિયાને પૂછવા. ખુશીની આંગળી એના હાથમાં.

“તારી વસ્તુઓ મને ગમી. હું સાચવીને રાખું?” પ્રશ્ન પુછાય. જવાબમાં સંભળાય, ઘુઘવાટ. ખુશીની નજર પાપા તરફ.

“કહે છે, મને જોઈએ ત્યારે પાછી માંગું તો આપીશ?”

“આપીશ ને!”

“તો, લઈ જઈએ ચોરીનો માલ ઘેર?”

દરિયો હામાં ઘૂઘવ્યા કરે.

એક દિવસ ખુશી કહે,

“પાપા, ધ્યાનથી સાંભળ હો. મેં આજે કંઈક નવું શીખ્યું.”

આંખો બંધ કરીને ખુશીએ એને સામે બેસાડ્યો અને પછી બોલી,

સલિલં સર્વમા ઇદમ્

ગુરુજી સામે એ બે હાથ જોડી બેઠો હતો. આજુબાજુમાં કોણ હતું, એ પોતે ક્યાં હતો એ સઘળું ભુલાઈ ગયેલું. ગુરુજી તો આખો શ્લોક બોલેલા, પણ એને આ ત્રણ શબ્દો જ સંભળાયા હતા. શબ્દો ગુરુજીના અને અવાજ ખુશીનો! આવું આ પહેલાં ક્યારેય થયું નહોતું. અહીં જંગલ વચ્ચે ઊભેલા એકલા અટૂલા ડુંગર પર આવ્યે એને એક વર્ષ થઈ ગયું હતું. જીવન કશી જ ઊંચલપાથલ વિના પસાર થતું હતું. ચોમાસાના ત્રણ કે ચાર મહિના એ દરિયે જતો રહેતો. અલગ જગ્યા, અલગ લોકો, અલગ દરિયો પણ પાણી એક. રહેવાનું, સૂવાનું બધું દરિયાદેવને ચરણે. પગ તળે સરક્યા કરતી ભીની રેત અને શરીરે ચોંટ્યા કરતી ખારાશ. એને ડુંગરની જમીનનો ખરબચડો સ્પર્શ યાદ આવ્યા કરે. પીપળાનો ઘેઘૂર છાંયો એને રાતવરાત બોલાવતો હોય એવો આત્માસ થયા કરે. ઓરડી અને એનાં પગથિયાં એને રોજ કઢ્યા કરે, પાછો આવ. એ સ્થળ પોતીકું નહોતું છતાં એની માયા લાગી ગયેલી. દરિયો ક્યારેક સાવ પોતીકો હતો. પણ હવે દરિયાની જમીન અને ખારી હવા એને અખરતી. દરિયાના ઘુઘવાટ સામે એને જંગલનો ધીમો શાંત રવ હવે વધારે ગમતો. છતાં એ દર વર્ષે જંગલ છોડીને આવી જતો. દરિયો તોફાની હોય કે શાંત, એ સવારથી મોડી સાંજ સુધી પહેરો આપ્યા કરે. ચોમાસામાં દરિયે ના જવાની સૂચનાઓ મળ્યા છતાં લોકો આવ્યા કરે, નહાવા પડે ને તણાય પણ ખરા. એ દરિયામાં કૂદી પડે અને ડૂબતા લોકોને દરિયાના મજબૂત હાથોમાંથી હેમખેમ કિનારે પાછા લાવે. પરિવારજનો હાથ જોડે, કોઈ કોઈ પગે પડીને આભાર માને તો કોઈ પૈસાથી એના આ ભલાઈના કામને નવાજવાની કોશિશ કરે. એ બે હાથ જોડીને ચાલતો થાય, ફરી દરિયા પાસે. ઊંડા જળમાં ડૂબકી લગાવીને શોધ્યા કરે પેલો આકાર, જેનો દોરવાયો એ અહીં આવતો. દરેક બચાવકાર્ય પછી એની આ શોધ ચાલુ રહેતી પણ એ દર વખતે દરિયેથી ખાલી હાથ પાછો આવતો. કિનારે ઊભેલા લોકો પોતાનું માણસ બચી ગયાના આનંદમાં એની આંખોની પીડા જોઈ ન જોઈ કરે અને એ દરિયાથી દૂર ચાલતો થાય. ચોમાસું પતે એટલે ફરી ઝોળી ઉપાડી ચાલે, જંગલ તરફ. પેલો ડુંગર, ઓરડી, પેલું ઝાડ અને તૂટી ગયેલી પાળી પાસે પહોંચી જાય.

ગુરુજી પાસે આવતા લોકોથી એ કાયમ છોટો જ રહેતો. પણ તે દિવસે ગુરુજીના મોઢે બોલાતું પેલું વાક્ય એને ગુરુજી પાસે લઈ આવ્યું. ગુરુજી પણ એની મૂંઝવણ સમજી ગયા. કહે, “શું પૂછવું છે?”

“તમે હમણાં જે કહ્યું એનો અર્થ?”

“સલિલ એટલે?”

“પાણી?”

“પાણી જ સર્વોપરી છે. વરાહ અવતારની વાર્તા જાણે છે ને? એણે પૃથ્વીને પાણીમાંથી બહાર કાઢેલી. એટલે આટલું યાદ રાખ. બધા જીવ પાણીમાંથી જ પેદા થયા અને એમાં જ નાશ પામશે. જીવન પણ એ અને મૃત્યુ પણ એ જ.”

એ હજીય હાથ જોડીને બેઠો હતો, પણ હવે એને ગુરુજી નહોતા દેખાતા. સામે દેખાતી હતી, ખુશી. એના બે ચોટલામાંથી ટપક્યા કરતું પાણી અને પોતે આખી પાણીથી લથબથ. એને હતું એ હમણાં બોલશે, “પાપા, ચાલ દરિયે.” અને એ એનો હાથ પકડીને દરિયે જશે. ખુશી કિનારે બેસીને રેતીનો મહેલ બનાવશે અને એ ફરી પૂછશે, આનો દરવાજો ક્યાં? ખુશી જવાબ આપે એ પહેલાં દરિયાનું મોટું મોજું આવ્યું. કિનારેથી થોડાં દૂર રહીને રમતા બે કિશોરો એની ઝપટમાં આવી ગયા. ‘બચાવો બચાવો’ ની બૂમ કિનારે અથડાઈ અને એ દોડ્યો. દરિયો પણ આજે જીદે ચડેલો. મારા ઉછાળ સામે બાથ ભીડવી છે? આવી જાઓ. કિશોરો આમતેમ ઝાવાં મારે, દરિયો મોજાં સાથે એને હિલ્લોળે. ક્યારેક મોજું ઉપર તો ક્યારેક કિશોરો નીચે. સહેલ નથી મારા પ્રવાહમાં તરવું – એમ બતાવતો દરિયો મોટી થપાટ મારે અને પેલા બંને પર ફરી વળે. આ રમતમાં બંને કિનારાથી ખાસ્સા દૂર જતા રહ્યા. એને પહોંચતાં વાર લાગી. દરિયો જીતી જવાની આણી પર હતો અને એના હાથમાં એક કિશોરનો હાથ આવી ગયો. દરિયો હસ્યો. બચાવી લીધો એમ ને? એણે હા કહેતાં એક હાથ વીંઝ્યો અને બીજા હાથે કિશોરને પાસે ખેંચ્યો. દૂરથી આ તમાશો જોઈ રહેલા અને આવા તોફાની દરિયામાં ઝંપલાવતા ડરતા લોકો સામે આવ્યા. કિશોરને એમને સુપરત કરીને એણે ફરી ડૂબકી લગાવી. દરિયાએ અટ્ટહાસ્ય કર્યું. હજી લડવું છે? એણે ઊંડાણમાં જઈને દરિયાને વિનવણી કરી, તારા પેટાળમાં કેટલાય જીવો છે, આ માનવબાળને પાછો આપી દે. દરિયો નક્કટ થઈને ગર્જ્યો. એ કિશોરે એની નિયતિ જાતે નક્કી કરી છે. નિયતિ? પંદર વર્ષના બાળની આ નિયતિ? એને ગુસ્સો આવ્યો. આજે તો નિયતિને હરાવીને જ રહું. દરિયો એની મૂર્ખતા પર હસ્યો. હળવેથી એને કશું યાદ અપાવ્યું. આવો જ દરિયો, આ જ નિયતિ અને એક નાની બાળ....

બસ! એણે કાને હાથ દઈ દીધા. એ એની નિયતિ નહોતી, મારી ભૂલ.... દરિયો આ વખતે કશું ના બોલ્યો. એણે આંખ મીંચી દીધી. એની સામે આવી ખુશી. હસતી, રમતી. “પાપા, જો મેં ચોરી કરી.” એણે લડવાના બધા પ્રયત્ન મૂકી દીધા. એની બંધ આંખોનાં આંસુની ખારાશ જાણે જીરવાતી ના હોય એમ દરિયો પણ શાંત થઈ ગયો.

એણે આંખ ખોલી ત્યારે એ કિનારે હતો. પેલા બે કિશોરોમાંનો એક કિશોર બચી ગયો હતો. બીજાની ભાળ મળી નહોતી. પરિવાર આંખમાં આંસુ સાથે હાથ જોડીને ઊભો હતો. એ વધુ વાર ત્યાં રોકાઈ ના શક્યો. આ વખતે ફરી એક વાર દરિયો જીત્યો હતો અને એ હાર્યો હતો. હાર કબૂલ હતી, જીવન નહીં. એણે બધા પ્રયાસ છોડી દીધા ત્યારે દરિયો એને જિવાડવા માંગતો હતો.

કેમ?

ગુરુજી, પાણી જીવન આપે, જીવન લઈ પણ લે. એવું કેમ? – એણે સતત પ્રશ્નો પૂછેલા. ગુરુજીએ જવાબ નહોતા આપ્યા. કહેલું, તને સમય આવ્યે સમજાશે.

“ત્યાં સુધી?”

“તારી નિયતિ ઈશ્વરે નક્કી કરી છે. એ જેમ કહે છે, કર્યે રાખ.”

“પણ હું તો નિષ્ફળ રહ્યો.”

“એ પણ નિયતિ.” ગુરુજી આટલું કહી નીકળી ગયેલા.

એને સમજાતું નહોતું. દર વર્ષે ચોમાસામાં એ દરિયે જાય, લોકોને બચાવે. જો આ જ નિયતિ હોય તો ગયા વર્ષે એ કેમ પેલા કિશોરને બચાવી ના શક્યો? શું ખૂટ્યું? એણે મહેનત નહોતી કરી? પહેલા વર્ષે જ્યારે એ ખુશીનો દોરવાયો દરિયે ગયો, ત્યાં લોકોને ડૂબતા બચાવ્યા ત્યારે એને લાગ્યું કે હજુ કશુંક ખૂટે છે. દરિયા સામે બાથ ભીડવા એ પૂરેપૂરો સક્ષમ નથી. દરિયેથી પાછા આવ્યા પછી, રોજિંદા કામમાંથી સમય કાઢીને એ કસરત કરતો. પોતાની શારીરિક ક્ષમતા વધારવાના પ્રયત્નો કરતો રહેતો. દરિયે ડૂબતા લોકોને બચાવવા, આ એક નિમિત્ત હતું ખુશીને મળવાનું. એને ઊંડે ઊંડે આશા હતી કે આ કામ દરમિયાન એ ખુશી સાથે વાત કરી શકશે, એની માફી માંગી શકશે. પણ એ દર વખતે દરિયેથી કોરો પાછો આવતો. પોતે બચાવેલ દરેક વ્યક્તિની આંખોમાં એને એક જ પ્રશ્ન વંચાતો - ત્યારે ક્યાં હતો જ્યારે તારી ખુશી તણાતી હતી? એની પાસે આ પ્રશ્નનો જવાબ નહોતો. હવે વધુ એક વાર આ જ પ્રશ્નનો સામનો કરવાની એની હિંમત નહોતી. એટલે જ આ વખતે એને દરિયે જવાનું મન નહોતું.

નિત્યક્રમ પતાવી એ પેલા ઝાડ હેઠળ બેઠો. વાદળો ઘેરાયેલાં હતાં. થોડી વારમાં વરસાદ શરૂ થઈ ગયો. કાળાં અપાઢી વાદળોએ ડુંગરને ઘેરી લઈને દિવસને રાતમાં ફેરવી દીધો. એણે બહુ કોશિશ કરી પણ એ ઓરડી સામે જોવાનું ટાળી ના શક્યો.

“પાપા, પકડ..”

શબ્દો એ જ, અવાજ અજાણ્યો. એ સફાળો બેઠો થઈ ગયો. ઓરડીની પાછળથી આવતા અવાજની દિશામાં એ ગયો.

“ઊભી રહે બેટા.” અવાજ પહેલાં આવ્યો, પછી માણસ. માણસની નજર સામે હતી. એણે એ માણસની નજરની દિશામાં જોયું. નાની સાતેક વર્ષની છોકરી હાથમાં ટેડીબેર રમાડતી એના પિતા સામે જોઈને પાછલા પગે ચાલતી હતી.

“હું ફર્સ્ટ થઈ ગઈ પાપા.” કહેતી એ આગળ વધી.

“ખુશીઈઈઈ..” બૂમ પાડીને એ એની તરફ દોડ્યો. એની આ બૂમની સમાંતર બીજી એક બૂમ પડેલી, “કિખ્નાઆઆ..” જે એણે સાંભળી જ નહોતી. પેલો માણસ પણ એની પાછળ જ દોડ્યો. ઓરડીની પાછળ મોટો કુંડ હતો. એ એની પાસે પહોંચે એ પહેલાં તો છોકરીનો પગ લપસ્યો અને એ કુંડમાં પડી ગઈ. એના લાંબાવેલા હાથમાં આવ્યું,

ટેડીબેર

લઈ આવેલો એ ખુશીના આઠમા જન્મદિવસ પર. સાંજે દરિયે પાર્ટી રાખેલી. ચોમાસા નિમિત્તે દરિયાથી દૂર રહેવાની સૂચના છતાં એ બધાને લઈને દરિયે ગયેલો. એને હતું - કિનારે જ તો રહેવું છે, વળી આ દરિયો તો ખાસ્સો જાણીતો! ખુશીએ ગુલાબી કલરનું ફોંક પહેરેલું. એણે સરસ મજાના બે ચોટલા ગૂંથી આપેલા. ટેડીબેર પણ સાથે. ધમાલ ચાલતી હતી. એ દરેક મહેમાનને નાસ્તો આપવામાં રોકાયેલો. ખુશી એના મિત્રો સાથે રેતીમાં રમતી હતી. દરિયો દોસ્ત ભલે, પણ એની બહુ પાસે નહીં જવાનું એવું એણે

ખુશીને કહેલું. પણ મિત્રો સાથેની રમતમાં આવું યાદ ક્યાં રહે? હજુ વધુ નજીક જઈએ તો ભીની રેતી મળે, એનાથી સરસ ઘર બને. બધા મિત્રો ના પાડતા રહ્યા અને ખુશી થોડું આગળ, થોડું આગળ કરતી કિનારાથી દૂર થતી ગઈ. પોતાની ડોલમાં રેતી ભરીને પાછી આવતી હતી ત્યાં જ એક મોટું મોજું આવ્યું અને..

એ દોડ્યો. કૂઘો. અંધારામાં હાથ વીંઝ્યા. છેક ઊંડે ગયો, પાછો આવ્યો. દરિયો મોજાં ઉલેચતો રહ્યો, એ શોધતો રહ્યો. કેટલીય વારે એના હાથે કશું લાગ્યું. કશુંક નરમ, પાણીથી લયબધ. એ બમણું જોર કરીને બહાર આવવા મથી રહ્યો. કિનારે આવીને એણે જોયું તો એના હાથમાં હતું ખુશીનું ટેડીબેર ફેંકીને એણે કુંડમાં પડતું મૂક્યું. પાણી એના ઘાયાં કરતાં વધુ ઊંડું હતું. એણે ઊંડે સુધી ડૂબકી લગાવી. છેક તળિયે એને કશુંક દેખાયું. થોડી વાર એ એને જોતો રહ્યો. એની સામે આવી ખુશી. બે ચોટલા વાળેલી.

“પાપા!”

“ખુશી!”

“મેં દરિયાને પૂછ્યું હતું પાપા. મને કેમ ડુબાડી દીધી?”

“બેટા.....”

“એણે કહ્યું, તે તારા પાપાની વાત કેમ ના માની? પાપા, આઈ એમ સોરી.”

“.....”

“પાપા, અહીં મારે ચોરી કરવાની જરૂર નથી પડતી. અને મારો મહેલ પણ એમનેમ જ રહે છે. જોવા આવશો મારો મહેલ?”

“આવી ગયો ને બેટા. હવે હું તારી સાથે જ રહીશ.”

“પાપા, યાદ છે? સલિલં..”

“સર્વમા ઈદમ્.” એણે વાક્ય પૂરું કરીને ખુશીની આંખમાં જોયું. ‘મને માફ કરીશ?’ એના આ પ્રશ્નનો જવાબ એણે વાંચ્યો.

એણે ખુશીને ગળે લગાવવા હાથ આગળ કર્યો અને કહ્યું,

બેટા....

“કિષ્ના.... તું સાંભળે છે? ભાઈ, મારી દીકરી મળી?” ઉપરથી પેલા માણસની બૂમ સાંભળાઈ. એણે ખુશી સામે જોયું. ખુશીએ હામાં માથું હલાવ્યું. એણે ઊંડી ડૂબકી લગાવીને પેલી છોકરીને બહાર કાઢી.

એ દરિયાકિનારે બનાવેલા રેતીના ઘર પાસે બેઠો છે. આ ઘરને પણ દરવાજો નથી. ઘરની બરાબર બાજુમાં એક ટેડીબેર રાખેલું છે. થોડી વારે એક અવાજ આવે છે – પાપા. એ અવાજની દિશામાં જુએ છે. આંગળી ચીંધીને જે દિશામાં ખુશી જોવાનું કહે છે ત્યાં એ જુએ છે. પોતે બેઠો છે એનાથી દૂર કોઈ દરિયામાં ડૂબી રહ્યું છે. એ ઊભો થાય છે. એની પીઠ પાછળ ફરી એક અવાજ અથડાય છે – જલદી આવજે, પાપા.

ટૂંકી વાર્તા

પડદો

જિગીષા પાઠક

હજુ તો બહુ સમય પસાર થયો નહોતો તોય મને એવું લાગતું હતું કે ક્યાંક અજાણી જગ્યાએ અવાવરું અંધારી વાવમાં હાથપગ વીંઝતી હોઉં. કોઈ ગાઢ જંગલમાં ભયાનક રાતે આંખો પર પાટો બાંધીને છોડી દીધી હોય! આંખોની અંદર એક પડદો પડી ગયો હતો. હું એને ખસેડવાના વ્યર્થ પ્રયત્નો કરી રહી હતી.

“આંખોનું પ્રેશર વધે ત્યારે અમુક સમય માટે બ્લડ સર્ક્યુલેશનમાં થોડી તકલીફ ઊભી થાય. એને લીધે થોડી સેકન્ડ્સ કે મિનિટો સુધી વિઝન ઝાંખું થઈ જાય અથવા બિલકુલ ના દેખાય એવુંય બને. થોડા કલાકો સુધી પણ આવું રહે, કંઈ નક્કી કહી શકાય નહીં!”

ડોક્ટરના શબ્દો રહી રહીને આખા ઓરડામાં દીવાલોને અથડાઈને મારા કાનની અંદર શૂળની જેમ ભોંકાતા હતા. શરીરમાં એક અજીબ કંપન ઊભું થતું હતું. જોકે ભૂલ તો મારી જ હતી. આમ તો થોડા સમયથી આંખો સુકાતી હતી. ટાંકણી ભોંકાતી હોય એવું લાગ્યા કરતું હતું. હું જ એને ગંભીરતાથી લેતી નહોતી. કાલે સાંજથી માથું ભારે થઈ ગયું હતું. આખી રાત ઉજાગરો થયો હતો. સવારે મોડે સુધી આંખો બંધ કરીને પડી રહી હતી. બેચેની જેવું લાગતું હતું. આંખો બળતી હતી. મનમાં રહી રહીને ગ્રાસકો પડતો હતો. ડોક્ટરને કોલ કર્યો પણ એ આવ્યા ત્યાં સુધીમાં તો આંખોમાં ધૂંધળાશ પ્રવેશી ચૂકી હતી.

આ બધું એટલું ઝડપથી બની ગયું કે કંઈ જ ખબર પડતી નહોતી. રઘવાટ વધતો જતો હતો. શરીર સાથે ઓરડો પણ ગરમ થઈ રહ્યો હતો. કેટલા વાગ્યા હશે? સામેની દીવાલ પર ઘડિયાળ હતી. મેં જોવાનો બહુ પ્રયત્ન કર્યો પણ કશુંય દેખાયું નહીં. મેં બાજુના ટેબલ પર હાથ ફેરવ્યો એ સાથે મોબાઈલ નીચે પડી ગયો. અવાજની દિશામાં નીચે વળી ત્યાં મારું માથું ટેબલ સાથે અથડાયું. હું જમીન પર ફસડાઈ પડી. મેં ગુસ્સામાં ટેબલને ઘક્કો માર્યો. મુઠ્ઠીઓ જમીન પર પછાડી. વાળ વિખરાઈ ગયા. આંખમાં પાણી આવી ગયાં. સાડીના છેડાથી મોઢું ઢાંકીને બેસી રહી. વિચારો કરોળિયાનાં જાળાંની જેમ ફેલાવા લાગ્યા. કોઈ આવશે તો શું થશે? હમણાં તો કેવા બનાવો બને છે? કોઈક અજાણ્યું ઘરમાં ઘૂસી જશે અને ખબર જ નહીં પડે તો? અને આજે તો મારે બહાર

જવાનું હતું. કેટલાં બધાં જરૂરી કામો કરવાનાં હતાં! સવાલોના ઘેરાવામાં કેદ થઈને હું ક્યાંય સુધી સૂનમૂન બેસી રહી.

થોડી વાર રહીને હું ઊભી થઈ ત્યારે પગ ઊપડતા નહોતા. સાડીનો છેડો ખુરશીના હાથામાં ભરાઈ ગયો. છેડો ખેંચીને સરખો કરવા જઈ ત્યાં ડોરબેલ વાગી. માંડ માંડ દરવાજા સુધી પહોંચી. મારું જ ઘર આજે મને અજાણ્યું લાગતું હતું. દરવાજા પરની સ્ટોપર હાથ ફેરવીને શોધી ત્યાં સુધી તો કેટલા બધા બેલ વાગી ચૂક્યા હતા!

“નેના પટેલા!” કુરિયરવાળો આવ્યો હતો.

સાવ ઝાંખોપાંખો અંદાજ આવે એવી હલતી આકૃતિનો ભાસ થયો. મેં સાડીનો છેડો ડૂચો વાળીને ખભે નાખીને ઉપર ઢાંકવા જેવું કર્યું. પેલાએ પેપર અને પેન સહી કરવા માટે હાથમાં પકડાવી દીધાં. મેં બને તેટલી આંખો પહોળી કરીને જોવા માટે મથામણ કરી.

“એકલાં જ છો?”

આ વળી મને કેમ આવા સવાલો કરે છે? ગુસ્સાને લીધે મારા હાથપગ ઘૂંચતા હતા! એની એટલી હિંમત?

“બેન, થોડું જલદી કરો. કોઈ બીજું હોય તો એની પાસે સહી કરાવી દો.”

ઓહ, આજે તો ખબર નહીં કેવા કેવા વિચારો આવે છે! હું જરા ભોંટી પડી ગઈ. હું પેનને હાથમાં ફેરવતી રહી. મને જોઈને એ હસ્યો હોય એવું લાગ્યું. એવું થયું કે ખખડાવી નાખું! સમજે છે શું એના મનમાં?’

હું બોક્સ અને પેપર બંને લગભગ ફેંકીને પાછળ ફરીને ઝડપથી અંદર જવા ગઈ એમાં અથડાઈ પડી. પેલો કુરિયરવાળો ડઘાઈ ગયો હશે કે જે હોય તે પણ એ કંઈ પૂછે એ પહેલાં મેં જેમતેમ કરીને દરવાજો જોરથી ભીડી દીધો. ઉપરની, નીચેની એમ બંને સ્ટોપર મારી. બેત્રણ બેલ વાગ્યા પણ મેં દરવાજો ખોલ્યો જ નહીં. પાછી ખુરશી સુધી પહોંચીને બેસી ગઈ જાણે અહીંથી ઊઠીશ તો કશુંક અજુગતું થઈ જશે! મારા હાથમાં આઈડ્રોપ્સની બોટલ આવી. હાશ....આંખોમાં ડ્રોપ્સ નાખ્યાં. હું આંખો બંધ કરીને બેસી રહી. મને થોડું સારું લાગ્યું.

ફોનની રિંગ વાગી. સીમાનો જ હશે. આજે તો એની સાથે બહાર જવાનું હતું. કહેતી હતી કે ‘તારા વિના હું નહીં જઈ, કોઈ બહાનું નહીં ચાલે!’ એને હવે કેવી રીતે સમજાવું? ઊભી થઈને અવાજની દિશામાં ગઈ. ખાંખાંખોળા કરીને આખરે ફોન શોધ્યોય ખરો. ફોન લઈને અધીરાઈથી ઉપરની તરફ સ્વાઈપ કર્યું, રિંગ વાગતી રહી ને ફોન ઉપાડાયો જ નહીં. બંધ થઈ ગયો. મેં ફોનથી જ કપાળ કૂટ્યું. ‘ફોન પણ મારા જેવો! હવે ફોન કેવી રીતે કરું? આ જૂનું ડબલું હવે તો કાઢી જ નાખીશ.’ સીમા રાહ જોતી હશે! ફોન નહીં ઊપડે એટલે ગમે ત્યારે આવી જ સમજો..! ને પછી મને લડશે.

“એકલા રહેવાની શું જરૂર છે? પરણી જાને હજુ પણ..” અને હું કાયમની જેમ એની વાતને હસી નાખીશ! આવા સમયે પણ મને હસવું આવી ગયું. બાજુમાંથી મિતાબહેનને બોલાવું? ના રે ના, એ પાછું આટલી અમથી વાતથી ગામ ગજવશે! એમ પણ ડોક્ટરે કહ્યું જ છે કે “ચિંતાની જરૂર નથી, ગમે ત્યારે આંખો નોમલ થઈ જ જશે.”

હું દીવાલને ટેકે રસોડા તરફ જવા માંડી. ક્ષણ વાર ઊભી રહી ગઈ. ફીજ ક્યાં ગયું? શૂન્યમનસ્ક થઈને અંધારી ગુફામાં તાકતી રહી. આંખો સાથે જાણે શરીર પણ કામ કરતું બંધ થઈ ગયું હતું. મેં સ્વિચબોડ શોધ્યું અને બધી સ્વિચ ઓન કરી દીધી. તોય જાણે આંખોમાં તો અંધારાનો દરિયો હિલોળા લેતો હતો! ક્યારે ઠેકાણું પડશે? જો આવું જ રહી જશે તો? મારા પેટમાં રહી રહીને ફાળ પડતી હતી.

ભૂખ બહુ લાગી હતી. ફીજ તો મળી ગયું. પણ ઘરમાં કશું હતું જ નહીં. શું બનાવું? ચા બનાવું એટલે મૂડ પણ સુધરે. મેં ફીજમાંથી દૂધ બહાર કાઢ્યું. ધીમેથી સાચવીને પ્લેટફોર્મ પર મૂક્યું. જ્યાં ત્યાંથી તપેલી શોધીને પાણી મૂક્યું. ખાંડ અને ચાની પત્તી નાખી. બે ત્રણ ડબ્બા ફંફોસ્ચા, કૈંક નાસ્તો મળી આવે! પણ બિસ્કિટ સિવાય હાથમાં કંઈ આવ્યું નહીં! ત્યાં તો બિલાડી આવીને ક્યારે ઊભી રહી ગઈ એ ખબર જ ના પડી. અવાજ આવ્યો ત્યારે દૂધની તપેલી પાસે કોઈ ધૂંધળી આકૃતિ દેખાઈ. ફટાફટ દૂધની તપેલી લેવા ગઈ પણ હાથમાંથી છટકી ગઈ. હવે તો એમ પણ બાજી બિલાડીના હાથમાં જતી રહી. મારું મગજ ફાટ ફાટ થવા લાગ્યું. હું પ્લેટફોર્મ પર બંને હાથ ટેકવીને માથું નીચું કરીને સાવ નંખાઈને ઊભી રહી ગઈ. થાકના માર્યા ફળફળતો નિસાસો નીકળી ગયો. એક કપ ચા પણ નસીબમાં નહોતી! આજે આવા નાનકડા જીવની પણ ઈર્ષા થઈ આવી. તપેલીમાંનું પાણી બળી ગયું હતું. મેં ગેસ બંધ કર્યો.

બીજો કોઈ દિવસ હોત તો બિસ્કિટ તરફ જોઈ પણ નહીં પણ આજે તો છૂટકો જ નહોતો. થોડાં બિસ્કિટ અને પાણીનો ગ્લાસ લઈને બહાર આવી. બહુ થાક લાગ્યો હતો. ધારી ધારીને જોવાથી આંખો પણ દુખતી હતી. સોફા પર બેઠી. બાજુમાં પોલું રિમોટ હાથમાં આવ્યું. ટીવી ચાલુ કર્યું. થોડી ચેનલ આગળપાછળ કરીને ચાલવા દીધું. બિસ્કિટ અને પાણી પેટમાં ગયાં પછી થોડી ટાઢક વળી. બિસ્કિટ એટલાં ટેસ્ટલેસ પણ નહોતાં! મારા પગને નરમ સ્પર્શ થયો હોય એવું લાગ્યું. મેં નીચે વળીને બિલાડીને વહાલથી હાથ ફેરવ્યો. એ પણ થોડી વાર સુધી ત્યાં જ બેસી રહી. અચાનક મારું ધ્યાન ગયું કે કાલે જે જોઈ હતી એ જ સિરિયલ ચાલતી હતી. સાંભળતી વખતે હું અનુમાન લગાવતી જતી હતી. સિરિયલનું કયું પાત્ર છે એના અવાજ પરથી ખ્યાલ આવી જતો હતો. એ સાથે તેમના ચહેરા પણ મનમાં ઊભરતા હતા. મને એ બધું તદ્દન વાહિયાત લાગ્યું. સાવ આવું જોતી હતી હું અત્યાર સુધી? મને જાત પર હસવું આવ્યું અને સાથે થોડો ગુસ્સો પણ..મેં ટીવી બંધ કરી દીધું. ક્યાંય સુધી હું ઘડિયાળનો ટક ટક અવાજ સાંભળતી બેસી રહી. હવે અંદરનો તરફડાટ થોડો ઓસરી ગયો હતો.

બહાર કોઈકના વાતોના અવાજો સાંભળાતા હતા. હા, આ તો પેલા નીચે રહેતા કાકાનો અવાજ લાગે છે, આવતાં જતાં એ મને ત્રાંસી નજરે જોઈ રહે છે! જેમ જેમ એ

અવાજ નજીક આવતો ગયો તેમ તેમ મારા ઘબકારા વધતા ગયા. આને હવે અત્યારે શું કામ હશે? મારા પેટમાં ચૂંથારો થવા લાગ્યો.

ડોરબેલ વાગ્યો. હું ઊભી થઈ ત્યારે યાદ કરીને સોફા પાછળ રાખેલી પાતળી લાકડી શોધી. પછી એ લઈને પાછળની તરફ રાખીને દરવાજો ખોલ્યો. હાશ, આ તો બાજુવાળાં મિતાબહેન હતાં. દરવાજો ખૂલતાં જ વંટોળની જેમ એ અંદર ઘૂસી આવ્યાં. એમની સાથે કોઈ વાનગીની સુગંધ પણ મારા નાકમાં પ્રસરી ગઈ.

“ત્યાં શું જુઓ છો ક્યારના? અહીં આવો લો, આ ખાઈને કહો કેવુંક બન્યું છે?”

હું પાછળ ફરી. એ કઈ તરફ ઊભાં હશે? પાછી અથડાઈ ના જાઉં ક્યાંક! મિતાબહેનના અવાજની દોરીથી ખેંચાઈને સભાનતા રાખીને એ દિશામાં ધીમે ધીમે પગ માંડ્યા. પછી એકદમ સહજ રહીને ખુરશી પર બેઠી. વાહ, શું વાત છે નેના! તું તો થોડા જ સમયમાં આવી આંખે પણ રહેતાં શીખી ગઈ હોં! મેં મનોમન પોતાની પીઠ થાબડી. હું એ આકૃતિને બરાબર જોઈ શકતી હોઉં એ રીતે સામે જોઈને વાત કરવાનો પ્રયત્ન કરતી હતી. રખેને એમને ખ્યાલ આવી જાય! પણ એમની ચકોર નજર કદાચ મારા ચહેરા પર જ ફરતી હતી એ મેં અનુભવ્યું.

“શું થયું છે? મોઢું ઊતરી ગયું હોય એવું કેમ લાગે છે? તબિયત તો સારી છે ને?” મિતાબહેને ઘડાઘડ પ્રશ્નો પૂછવાના ચાલુ કર્યાં.

“અરે ના, ના બધું બરાબર જ છે! એમ જ માથું ભારે લાગે છે જરા!”

“સવારથી તમારું બારણું બંધ જોયું ત્યારથી એવું થાય કે શું થયું હશે? આ લ્યો, થોડું સારું લાગશે.” એ સામે ઊભાં રહ્યાં એ તો જાણે ખ્યાલ આવી ગયો.

મને થયું કે હમણાં ખબર પડી જ જવાની પણ એમણે મારા તરફ ડિશ ધરી. હાશ..મારા નાકે આજે મારી આબરૂ રાખી લીધી.

“અરે હા, બેસો ને..ઊભાં કેમ છો?”

એ પછી તો મિતાબહેન થોડી વાર સુધી વાતો કરતાં રહ્યાં.

પહેલી ચમચી મોઢામાં ગઈ ત્યારથી હું તો જાણે આંખોની ગડમથલ જ ભૂલી ગઈ! ભૂખ તો લાગી જ હતી. પેટનો અગ્નિ જેમ ઠરતો ગયો તેમ મિતાબહેન પ્રત્યેનો પૂર્વગ્રહ પણ ઓગળતો ગયો. આવી ચિંતા કોણ કરે? આજે મને એમની વાતોમાં રસ પડ્યો હતો. બાકી તો એમને જોઈને હું દૂર ભાગતી અને એ જો આવી જાય તો એમના જવાની રાહ જોતી. કદાચ એ મારી પરિસ્થિતિ સમજી ગયાં હોય એવું લાગ્યું. મારી ઘૂંઘળી આંખોમાં વાદળાં બંધાયાં.

“આ ટીપાં નાખવાનાં છે આંખમાં?” મેં સહેજ હકારમાં ડોકું ઘુણાવ્યું. મારા વધુ કંઈ બોલવાની રાહ જોયા વિના તેમણે મારી આંખમાં ટીપાં નાખી દીધાં. બાજુમાં પડેલી સ્ટ્રીપમાંથી ગોળી કાઢીને મારા હાથમાં મૂકી, પાણીનો ગ્લાસ આપ્યો અને મીઠી ટકોર

કરીને ચાલતાં થયાં. મેં ગોળી લઈ લીધી. ફોનની રિંગ વાગી. આ વખતે એક જ વારમાં ફોન રિસીવ થઈ ગયો.

“અરે સીમા, મારાથી અવાય એવું હતું જ નહીં....તને શું કહું આજે તો..હું શું કહું? તું જઈ આવી? મારા વગર?” પણ સીમા તો એની ધૂનમાં જ હતી. એને તો હું કેમ નહોતી ગઈ એ જાણવાની જરૂર લાગી નહોતી. અને એ અહીં આવી પણ નહીં! મારું મન થોડું આળું થઈ ગયું. હશે.. બહારના ઘોંઘાટને લીધે કદાચ એને મારો અવાજ સંભળાયો નહીં હોય! આમેય મને તો એકલા જીવવાની આદત છે જ ને!

સાંજનો સમય થઈ ગયો હતો. અંધારું થવા આવ્યું હતું. ઓરડામાં નરી સ્તબ્ધતા છવાઈ ગઈ હતી. હવે મને માત્ર મારા શ્વાસ સંભળાતા હતા. મેં ફોન ઊંઘો કરીને બાજુમાં મૂકી દીધો. ખુરશી પર બેસીને પાછળ અટેલીને હળવેકથી માથું ટેકવ્યું અને આંખો મીચી દીધી.

કોઈ પણ પ્રજાનું હૃદય અને એની જીવનભાવના જાણવાનું ઉત્તમ સાધન એનું સાહિત્ય છે. હોમરનાં મહાકવ્ય જે જુદા જુદા કાળનાં અનેક કાવ્યોનો એક વા અનેક હાથે થયેલો સંગ્રહ છે એમાં એકિલીઝના ભીમ બલિષ્ઠ, બલ્કે જંગલી ક્રોધથી શરૂ થઈ, ધીમે ધીમે મનુષ્યત્વની ઉચ્ચતાના સંસ્કારો પ્રગટતા જાય છે, અને ઈ. સ. પૂર્વે આઠમી-સાતમી સદીના ઓડિસીના કાવ્યમાં આવતાં શાંત-ગંભીર, સમપ્રમાણ વિકસિત સંસ્કારી જનતાનું જીવન દૃષ્ટિગોચર થાય છે : વૃત્તિઓના ઉદામપણામાં રહેલી કુરૂપતાને સ્થાને સંયમની સમપ્રમાણતામાં રહેલું સૌંદર્ય જીવનની ભાવના બને છે. આગળ જતાં વળી વધારે વિકસિત રૂપમાં એ જ ભાવના પેરિકલીસના યુગમાં ઈસ્કિલસ સોફોકલિસ અને યુરિપિડિસનાં નાટકોમાં પ્રત્યક્ષ થાય છે. પહેલાં કરતાં જીવનમાં વિવિધતા વધારે આવી છે, હૃદયની વૃત્તિઓ વધારે ઊંડાણમાં જઈ અવલોકાઈ છે, પણ એ સર્વ ઉપરથી મનુષ્યજીવન સંબંધી ગ્રીક ભાવનાની મુદ્રા લુપ્ત થઈ નથી, બલ્કે અનેકતામાં એકતા સાધનારું અને વૃત્તિઓની વચમાં પણ જીવનનો હેતુ સમજાવનારું એ મોટું તત્ત્વ છે. ગ્રીક કવિ કે નાટકકાર જીવનનાં ચિત્રો આલેખીને જ બેસી રહેતો નથી. એ ચિત્રોનો એ અર્થ કરે છે. સ્વભાવથી જ એ સૌંદર્યનો ઉપાસક હોવાની સાથે એ તત્ત્વચિંતક પણ છે.

— આનંદશંકર ધ્રુવ

ગાંધીજીનું વિઝિટિંગ કાર્ડ

હિતેષ જાજલ

મહાત્મા ગાંધી મ્યુઝિયમમાં ગાંધીજીનાં લાઇફ-સાઇઝ પૂતળાં જોઈને મારા વિદ્યાર્થીઓ રાજી રાજી થઈ ગયા હતા. જાણે ગાંધીજીને જ રૂબરૂ મળ્યા હોય તેવો આનંદ બધાનાં મોં પર છલકતો હતો. ગાંધીજીનો કોટ-પાટલૂનવાળો ફોટો જોઈને એકે પૂછ્યું, ‘સર, આ કોણ છે?’

‘અરે, ન ઓળખ્યા? એ ગાંધીજી જ છે. ગાંધીજી અઢાર-વીશ વર્ષના હતા ત્યારે તેઓ આવા જ દેખાતા. તેઓ વકીલાતનો અભ્યાસ કરવા ઈંગ્લેન્ડ ગયા હતા ત્યારનો આ ફોટો છે.’

‘ગાંધીજી ઈંગ્લેન્ડ ગયા હતા?’ દીપકે પૂછ્યું.

‘હાસ્તો. એમ તો પછી તેઓ દક્ષિણ આફ્રિકા પણ ગયા હતા. એમની યુવાનીનો ઘણોખરો સમય તો ત્યાં જ વીત્યો હતો. તેઓ ૧૯૧૫માં ભારત પાછા ફર્યા ત્યારે તેમની ઉંમર ૪૫ વર્ષની હતી.

‘પણ, સર, આ ફોટોમાં તો ગાંધીજી અસલ આપણા દીપક જેવા જ લાગે છે.’ રેખાએ કહ્યું.

‘ગાંધીજી દીપક જેવા નથી લાગતા, આપણો દીપક યુવાન ગાંધીજી જેવો લાગે છે.’ મેં કહ્યું અને બધાં બાળકો હો-હો-હો કરતાં હસી પડ્યાં.

એ જ સમયે બે વિદ્યાર્થીઓ દોડતા અમારી પાસે આવ્યા. હાંફતાં હાંફતાં તેઓ કહેવા લાગ્યા, ‘સર, ત્યાં અસલ ગાંધીજી...’

‘હાં, અહીં બધે અસલ ગાંધીજી જેવાં જ પૂતળાં છે.’

‘પૂતળાં નહીં, સર. સાચેસાચા ગાંધીજી છે. ચાલીને આ તરફ જ આવી રહ્યા છે. પોતડી છે, કમરે ઘડિયાળ લટકે છે, લાકડી છે. કેટલો મધુર અવાજ છે એમનો!’

‘શું તમે પણ!’ મેં કહ્યું.

‘સાચે જ, સર. તેઓ આ તરફ જ આવી રહ્યા છે.’ એકે કહ્યું.

અમે બધાં રૂમમાંથી કોરિડોરમાં આવ્યા અને જરાક જ આગળ ગયા હશું ત્યાં જ સામેથી ગાંધીજી આવી રહ્યા હતા, હાડમાંસના રીતસરના ગાંધીજી હતા. એ જ દેહ, એ જ ચાલ, એ જ ઊંચાઈ, એ જ પોતડી, એ જ લાકડી અને એ જ નિર્દોષ બોખું હાસ્ય. મૃત માની લીધેલી વ્યક્તિ વર્ષો પછી જોવા મળે ત્યારે આપણી પ્રથમ અનુભૂતિ ડરની હોય છે, પણ મને આનંદની અનુભૂતિ થઈ.

તેઓ અમારી લગોલગ આવી પહોંચ્યા ત્યારે જ હું સભાન થયો. મારા હાથ આપોઆપ વંદનની મુદ્રામાં જોડાઈ ગયા. એમણે મારા હાથ ઉખાપૂવક સાહી લીધા અને બોલ્યા, ‘જાજલસાહેબ...’

‘મને મને ઓળખો?’ મારાથી પુછાઈ ગયું.

‘તમારા વિદ્યાર્થીઓએ તમારી વાત કરી.’ એટલું કહીને એમણે એમની પોતડીમાંથી એક કાર્ડ કાઢીને મારા હાથમાં મૂક્યું ને બોલ્યા, ‘આ મારું વિઝિટિંગ કાર્ડ છે. ગાંધીજયંતી કે આઝાદી-દિન નિમિત્તે યોજાતા કાર્યક્રમમાં મારી જરૂર પડે તો ચોક્કસ જણાવજો.’

પછી તો મારા વિદ્યાર્થીઓએ એમની સાથે ફોટો પણ પડાવ્યો. બધાને ગાંધીજીની નજીક ઊભાં રહેવું હતું. નાની ઈવાએ એમની આંગળીઓ ઝાલી લીધી તો દીપકે એમની લાકડી. એ ફોટો બદલ એમણે એક પૈસાનો પણ ચાર્જ લગાડ્યો નહોતો.

ધર્મ-અધર્મનો બીજો ભેદ મનુષ્યના દુરાગ્રહથી પડે છે. પોતાનો ધર્મ તે જ ખરો, બીજાનો ખોટો, અમુક પ્રજાને જ ઈશ્વરે ધર્મજ્ઞાન આપ્યું છે અને બીજા બધીને અજ્ઞાનતિમિરના કૂપમાં ડુબાવી મૂકી છે, ઈત્યાદિ મતાંધતાને લીધે ધર્મનો નિષ્પક્ષપાત વિચાર કરવો દુર્ઘટ થઈ પડે છે. પોતાનો ધર્મ તે જ ખરો એવો દુરાગ્રહ મૂકી દઈ વિદ્વાનો જેમ જેમ જુદા જુદા ધર્મનાં સ્વરૂપો તપાસી એમાંથી ધર્મનું સામાન્ય સ્વરૂપ તારવી કાઢતા આવે છે તેમ તેમ સ્પષ્ટ થતું જાય છે કે ધર્મ માત્ર અમુક સ્થળે જ નહિ, પણ પૃથ્વીની સર્વ પ્રજાઓમાં અનાદિ કાળથી સિદ્ધ છે. ધર્મની વૃત્તિ ભિન્ન ભિન્ન પ્રજામાં દેશકાલાદિ ઉપાધિને લઈને ભિન્ન ભિન્ન રૂપે પ્રગટ થાય છે; પણ એ સર્વ ઉપાધિને ભેદી, અંદર ઊતરી, અમુક પ્રજાની ધર્મવૃત્તિમાં ધર્મનાં કેટલાં તત્ત્વો સમાયેલાં છે એ ઉપર લક્ષ રાખીને અમુક ધર્મની પૂર્ણતા કે અપૂર્ણતા નક્કી કરવી એ જ આ વિષયમાં ખરો માર્ગ છે.

— આનંદશંકર ધ્રુવ

‘Forwardની Foreword!’

ડેવેશ ઓઝા

મોબાઇલ હાથમાં આવ્યો છે ત્યારથી અને વોટ્સએપની સેવા વિનામૂલ્ય છે તેથી, અઢબક વીડિયો, ઓડિયો અને લેખિત સ્વરૂપે સામગ્રી એકબીજાને ફોર્વર્ડ કરવામાં હરીફાઈ જામી છે. મોડી રાત સુધી અને ક્યારેક તો અવિરત ચાલતી રહેતી લાગતી આ પ્રવૃત્તિ સતત ગતિમાન રહે છે. બીજાને બહુ જલદીથી વાકેફ કરી દેવાની ચળને કારણે શું મોકલ્યું, કોને મોકલ્યું, કેટલું મોકલ્યું, એની કોઈ ચોક્કસ સરત રહેતી નથી. તેથી, વળી પાછી એ નિમિત્તે થોડીઘણી ફોનાફોની પણ ચાલ્યા જ કરતી હોય છે!

કોઈ પણ પ્રકારનાં ઉપકરણોનો ઉપયોગ ઉપયોગી નીવડતો હોય છે એની ના પાડી શકાય તેમ નથી. સાધનોનો ઉપયોગ કરતી વખતે ક્યારે આપણે એના દાસ બની જઈએ છીએ એની પતીજ પડતી નથી. સંયમ, વિવેક, મર્યાદા જેવા શબ્દો આપણે માટે ક્યારે અર્થ વિનાના બની જાય છે તે ભૂલી જવાય છે. સાધન છે, તો તેની ઉપયોગિતા છે જ. ચોક્કસ પ્રકારે અને યથાયોગ્ય સમયે તેનો ઉપયોગ થાય તો ક્યારેક કામ સરળ પણ બને અને ઝડપી પણ બને. સવાલ માત્ર બે ઘડી થોભીને વિચારવાનો હોય છે.

‘ફોર્વર્ડ’ શબ્દ મોબાઇલને કારણે ચલાણી બની ગયો. આજે કોઈ એમ કહેતું નથી કે મને મોકલજે. ‘ફોર્વર્ડ કરી દેજે’ અથવા ‘કરી દઉં છું’ એ શબ્દો જ કાને પડતા રહે છે.

સમાચારમાધ્યમો અખબાર અને ટીવી દ્વારા જે કામ કરતાં હતાં તે જાણે હવે વ્યક્તિઓના હાથમાં આવી ગયું છે! નવીનવાઈની વાત એ છે કે વળી એ વ્યક્તિ કોઈ જાહેર માધ્યમ સાથે જોડાયેલી હોતી નથી. કદાચ આને પરિણામે જ માસ મીડિયાના સ્થાને ‘સોશિયલ મીડિયા’ શબ્દ બરાબર પ્રસરી ચૂક્યો છે.

ફોર્વર્ડના ઢગલા નીચે ક્યારેક ઉપયોગી સોય શોધવી મુશ્કેલ બની જાય છે! કામના ફોર્વર્ડ દબાઈ જાય છે અને નહિ કામના સતત આંખે અથડાતા રહે છે. કેટલાક લોકો વિવેકપૂર્ણ રીતે કેટલુંક જોઈ લે છે. બીજા કેટલાક એવું સમજી બેઠા છે કે મને મોકલાયેલું બધું જ મારે વહેલુંમોડું જોઈ લેવું ઘટે. એવી વ્યક્તિ પછી કદી નવરી જ પડતી નથી અને મોબાઇલ પર સતત બિઝી રહે છે.

મોબાઇલ અને ફોર્વર્ડનો જમાનો આવ્યો ન હતો ત્યારે ફોર્વર્ડનો એક બીજો અર્થ હતો. ‘પેલાં બહેન તો બહુ ફોર્વર્ડ છે.’ એટલે કે મોડર્ન છે અથવા તો બહુ આગળ વધી ચૂકેલાં

છે. ઉદાહરણ તરીકે યાદ કરીએ તો જ્યારે લાંબા વાળની ફેશન હતી અને અંબોડામાં ફૂલની વેણી નાખવાનો રિવાજ હતો ત્યારે કોઈ બહેને વાળ કપાવી નાખ્યા હોય અને બોબ્ડકટ વાળ રાખ્યા હોય તો લોકો એમ કહેતા કે એ તો બહુ ફોર્વર્ડ થઈ ગઈ છે !

મોબાઈલ આવ્યા પછી ભૂતકાળની આ બીના લોકો સહેલાઈથી ભૂલી ગયા છે. જાણે એ ઇતિહાસની વિગત બની ગઈ હોય એટલો સમાજ આગળ નીકળી ગયો છે. હવે ફોર્વર્ડ એટલે મોડર્ન અથવા પ્રગતિશીલ એવો અર્થ કોઈને યાદ સુધ્ધાં આવતો નથી !

ફોર્વર્ડનો ત્રીજો એક અર્થ લેખકોમાં પ્રચલિત છે. પુસ્તક પ્રગટ કરવું છે તો તેમાં કોઈની પ્રસ્તાવના જોઈશે. એ વગર પુસ્તકનું પ્રકાશન અટકી પડતું હોય છે. હવે એ કોની પાસે લખાવવી અને એ કેવી લખશે એવી બધી ગણતરીઓ વારંવાર માંડ્યા પછી પ્રસ્તાવનાકારની પસંદગી નક્કી થતી હોય છે. આ પ્રસ્તાવના એટલે અંગ્રેજીમાં 'Foreword'.

બાળક નાનું હોય અને ચાલતાં શીખ્યું હોય ત્યારે કોઈકની આંગળી પકડીને ચાલતું હોય છે. નવોસવો લેખક પ્રસ્તાવનાકારની આવી આંગળી પકડવા મથતો હોય છે. એક સમય હતો જ્યારે કયા પુસ્તકમાં કોની પ્રસ્તાવના છે એની પણ ચર્ચાઓ થતી. 'અરે વાહ ! આ કવિને તો ઉમાશંકર જોશીની પ્રસ્તાવના સાંપડી છે' એમ ત્યારે કહેવાતું.

ફાધર વાલેસ જેવા સજાગ વાચકો પણ હતા. એક પુસ્તકમાં સાત સાત પ્રસ્તાવનાઓ જોઈને ફાધર વાલેસે નક્કી કરી નાખેલું કે 'આ પુસ્તક આપણે વાંચવાની જરૂર નથી.' જે લેખકને સાત સાત જેટલી પ્રસ્તાવનારૂપી ટેકણલાકડીઓની જરૂર પડતી હોય એનો અર્થ એ થયો કે લેખકને પોતાનું લખાણ સત્વવાળું છે એવો વિશ્વાસ જ નથી ! એટલે પ્રસ્તાવનાની પરંપરા તો હતી. તો સાથે સાથે, સટીક રીતે જોનારા, વિદગ્ધ વાચકો પણ હતા જેમને તમે પ્રસ્તાવના વડે દોરી નહિ શકો. એ આંગળી પકડીને નહીં ચાલવાના !

માંગ અને પુરવઠાનો સિદ્ધાંત માત્ર અર્થશાસ્ત્ર પૂરતો મર્યાદિત નથી. પરિણામે એવા મહાનુભાવો હતા જે વધુમાં વધુ પ્રસ્તાવનાઓ લખવા માટે જ જાણીતા બન્યા હતા. પુસ્તક-પ્રકાશનમાં પ્રકાશકને કારણે નહિ પણ પ્રસ્તાવનાકારને કારણે વિલંબ સર્જાતા હતા ! મોટા ભાગના લેખકો પ્રસ્તાવના વિનાનું પુસ્તક પ્રગટ કરવા તૈયાર ન હતા એવો એ જમાનો હતો.

ત્યારે પણ અને આજે પણ કેટલાક માથાફરેલ લેખકો હતા અને હોય છે જેમણે કોઈ પ્રસ્તાવનાની પરવા કરી ન હોય અને પોતાનાં એકાધિક પુસ્તકો પ્રગટ કરતા રહ્યા હોય. આપણે આ વલાણ અને આ સ્થિતિનો ઉલ્લેખ કરીને પરિસ્થિતિ સમજવા માંગીએ છીએ તેથી કોઈનાય નામોના ઉલ્લેખની આપણને જરૂર નથી.

મોબાઈલમાં ફોર્વર્ડ અને સામાજિક રીતે ફોર્વર્ડ બન્નેના અંગ્રેજી સ્પેલિંગ સરખા છે. પરંતુ પુસ્તકની ફોર્વર્ડ એટલે કે પ્રસ્તાવનાનો અંગ્રેજી સ્પેલિંગ સહેજ જુદો છે. તેથી જ તે ઉપર લખવામાં પણ આવ્યો છે. આજનું આ ફોર્વર્ડ જોતાં જોતાં આવા વિચારો આવવા અમારા જેવા માટે સાવ સ્વાભાવિક છે. જેની પેઢીને એની ખબર જ નથી. કારણ કે ફોર્વર્ડ કરતા રહેવાને કારણે એમને પુસ્તકો વાંચવામાંથી જોઈતી હતી તેવી મુક્તિ મળી ગઈ છે ! જેણે પુસ્તકો વાંચ્યાં હોય એને પ્રસ્તાવનાની થોડી ઘણી ખબર હોય !

કેન્ટ હારુફની અંતિમ અને ઉત્તમ ભેટ: 'Our Souls at Night'

વીનેશ અંતાણી

અને પછી એ દિવસ આવ્યો જ્યારે એંડ્રી મૂર લૂઈસ વોટર્સને ઘેર ગઈ. મે મહિનાની સાંજ હતી. હજી અંધારું પૂરું ઊતર્યું ન હતું.

એ લોકો શહેરના જૂના વિસ્તાર સિડાર સ્ટ્રીટમાં એક બ્લોકના અંતરે રહેતા હતા. શેરીમાં એલ્મ અને હેકબરીનાં વૃક્ષો હતાં. પગદંડીના છેડે મેપલનું એક ઝાડ હતું. કેડીની સમાંતરે લીલી લોન બે મજલાનાં ઘરો સુધી પથરાયેલી હતી. દિવસ ઠૂંકાળો હતો પરંતુ સાંજે ઠંડક થઈ ગઈ હતી. એંડ્રી વૃક્ષોની નીચેથી પગદંડી પર ચાલતી લૂઈસના ઘર તરફ વળી.

લૂઈસે બારણું ઉઘાડ્યું ત્યારે એંડ્રીએ કહ્યું: 'અંદર આવી શકું? કશુંક કહેવું છે.'

લિવિન્ગ રૂમમાં બેઠાં. 'શું પીશો? ચા?'

'ના, થેન્ક્યૂ. કશું પીવા જેટલું કદાચ રોકાઉં પણ નહીં.' એંડ્રીએ આજુબાજુ નજર ફેરવી. 'તમારું ઘર સારું છે.'

ડાયના હંમેશાં ઘર ચોખ્ખું અને વ્યવસ્થિત રાખતી. મેં પણ થોડો પ્રયત્ન કર્યો છે.

છતાં હજી સારું લાગે છે. હું ઘણાં વરસે અહીં આવી.

એંડ્રીએ બારીમાંથી બાજુના આંગણા તરફ જોયું. ધીરે ધીરે ઊતરતી રાત કિચનમાં પણ ઘેરાવા લાગી હતી. સિન્ક અને કાઉન્ટર્સ પર અજવાળું ચળકતું હતું. બધું સાફ અને વ્યવસ્થિત હતું. એ એને જોતો હતો. એ સુંદર લાગતી હતી. એના મનમાં એંડ્રી વિશે એવી જ છાપ રહી છે. એ યુવાન હતી ત્યારે વાળ કાળા હતા. હવે શ્વેત અને ટૂંકા છે. એણે હજી પણ શરીર સાચવ્યું છે. કમર અને નિતંબનો ભાગ થોડો ભરાયો છે.

'કદાચ તમને નવાઈ લાગતી હશે કે હું અહીં શા માટે આવી છું,' એંડ્રીએ કહ્યું.

'મારું ઘર સારું લાગે છે એ કહેવા તો નથી જ આવ્યાં.'

'ના, તમને કશુંક સૂચવવા આવી છું.'

'ઓહ!'

‘પ્રસ્તાવ જેવું.’

‘ઓકે.’

‘લગ્નનો પ્રસ્તાવ નહીં,’ એણે કહ્યું.

‘હું પણ એવું ધારતો નથી.’

‘જોકે લગ્ન જેવી જ બાબત છે, પરંતુ હવે કહેતાં બચકાઉં છું.’ એ થોડું હસી. ‘એ પણ લગ્નના પ્રસ્તાવ જેવું જ લાગે છે, નહીં?’

‘શું?’

‘કહેતાં બચકાઉં છું એ.’

‘હોઈ શકે.’

‘હં... વારુ, કહી જ દઉં.’

‘સાંભળું છું,’ લૂઈસે કહ્યું.

‘હું વિચારતી હતી કે તમે ક્યારેક ક્યારેક મારી સાથે સૂવા મારે ઘેર આવી શકો?’

‘એટલે? તમે શું કહેવા માગો છો?’

‘જુઓ, આપણે બંને એકલાં છીએ. ઘણાં વરસોથી એકલાં રહીએ છીએ. મને એકલું લાગે છે. તમને પણ લાગતું હશે. હું વિચારતી હતી કે તમે મારે ઘેર આવો અને આખી રાત મારી સાથે સૂઓ અને વાતો કરો.’

એ એને તાકી રહ્યો. હવે જિજ્ઞાસાપૂર્વક. સતર્ક.

‘તમે કશું બોલ્યા નહીં. મેં તમારા શ્વાસ અધ્ધર કરી નાખ્યા?’ એણે પૂછ્યું.

‘હા, એવું જ છે.’

‘હું સેક્સની વાત નથી કરતી.’

મને નવાઈ તો લાગી.

‘ના, સેક્સ નહીં. મારા મનમાં એ નથી. સેક્સની ઇચ્છા તો ઘણા સમયથી રહી નથી. હું રાત પસાર કરવાની વાત કરું છું. હું હૂંફાળી પથારીમાં સૂતી હોઉં. કોઈ મારી બાજુમાં હોય. સાથીદારની જેમ. આખી રાત મારી પાસે રહો અને આપણે એક જ પથારીમાં સાથે સૂઈએ, રાત વિતાવવી બહુ મુશ્કેલ લાગે છે, તમને એવું નથી લાગતું?’

‘હા, લાગે છે.’

‘મારે રોજ રાતે ઊંઘની ગોળી લેવી પડે છે અને મોઢે સુધી વાંચ્યા કરવું પડે છે. પછી બીજે દિવસે ઘેનમાં બહુ સુસ્તી રહે છે. હું મારા માટે કે બીજા કોઈ માટે કશું જ કરી શકતી નથી.’

‘મારો પણ એવો જ અનુભવ છે.’

પણ મને થાય છે કે કોઈ મારા પડખે સૂતું હોય તો સારી રીતે ઊંઘી શકું. કોઈ સારી વ્યક્તિ. એ પ્રકારની નિકટતા. રાતે સૂતાં સૂતાં વાતો કરીએ. અંધારામાં. એણે જવાબની રાહ જોઈ. તમને શું લાગે છે?’

‘ખબર નહીં. ક્યારથી શરૂ કરવા માગો છો?’

‘તમે ઈચ્છો ત્યારથી,’ એણે કહ્યું, ‘જો તમે ઈચ્છતા હો તો. આ અઠવાડિયાથી.’

‘મને વિચારવાનો સમય આપો.’

‘ઑલરાઈટ. પરંતુ તમે આવવાનું નક્કી કરો એ દિવસે મને ફોન કરજો, જેથી મને ખબર હોય કે તમે આવશો.’

‘ઑલરાઈટ.’

‘હું તમારા નિર્ણયની રાહ જોઈશ.’

‘મને નસકોરાં બોલાવવાની આદત હોય તો?’

‘તો બોલાવજો અથવા એ આદત ભૂલી જવાનું શીખજો.’

એ હસ્યો. ‘બેમાંથી પહેલું બનશે.’

એ ઊભી થઈ. બહાર નીકળી અને એના ઘર તરફ જવા લાગી. એ દરવાજામાં ઊભો રહી એને જોવા લાગ્યો. મધ્યમ કદની શ્વેતકેશી સિત્તેર વરસની સ્ત્રી ખૂણાના સ્ટ્રીટ લેમ્પના અજવાળાના ટુકડાઓની વચ્ચેથી વૃક્ષો નીચેથી જઈ રહી હતી. આ શું બનવા બેઠું છે, બબડ્યો. હવે વધારે વિચારવાનું રહેવા દે.

ઉપર મૂકેલો કથાંશ અમેરિકાના નવલકથાકાર કેન્ટ હારુફ (૧૯૪૩-૨૦૧૪)ની છેલ્લી નવલકથા ‘Our Souls at Night’ના પ્રથમ પ્રકરણનો અનુવાદ છે. એમની બધી નવલકથા હોલ્ટ નામના કાલ્પનિક શહેરમાં આકાર લે છે. આ નવલકથાનું સ્થળ પણ એ જ છે. ‘Our Souls at Night’ એમના અવસાન પછી થોડા સમયે પ્રકાશિત થઈ હતી. એના પરથી એ જ નામે ફિલ્મ બની છે. ફિલ્મ બહુ સરસ છે, પરંતુ એની સરખામણીમાં મને નવલકથા વધારે ગમે છે. એનું કારણ છે કેન્ટ હારુફની કથનશૈલી. એમણે એમની બધી કૃતિઓમાં શબ્દો વેડફ્યા વિના કથા કહી છે, લાઘવ એમની કથનશૈલીનો વિશેષ છે. એક વિવેચકે એમને ‘the mute writer’ – મૂંગા લેખક – કહ્યા છે.

કેન્ટ હારુફને ફેફસાંનું અસાધ્ય કેન્સર થયું પછી એમની પાસે બહુ ઓછો સમય બાકી રહ્યો હતો. એમણે ચોવીસે કલાક ઓક્સિજન લેવો પડતો હતો. એ ઈચ્છતા ન હતા કે નજીક આવી રહેલા મૃત્યુના આઘાત અને ચિંતામાં આખો દિવસ છતને તાકતા સૂતા રહે. એ રીતે સમય વેડફવાને બદલે એમણે એક સર્જકને છાજે એવું કામ કર્યું. અસ્વસ્થ

તબિયતની વચ્ચે પણ રોજનું એક પ્રકરણ લખી 'Our Souls At Night' પિસ્તાળીસ દિવસમાં, ખરા અર્થમાં નિર્ધારિત 'ડેડલાઇન'માં, પૂરી કરી.

એંડ્રી અને લૂઈસ કેન્દ્રમાં છે. બીજાં પાત્રો એમનો રોલ ભજવે અને પછી બેકગ્રાઉન્ડમાં ખસી જાય છે. પહેલા જ પ્રકરણમાં એંડ્રી લૂઈસને એને ઘેર આવી, રાતે એક જ પથારીમાં સૂવાનો, ખૂબ વિચિત્ર લાગે એવો, પ્રસ્તાવ મૂકે છે. લૂઈસ થોડી અવઢવ પછી એમ કરવાનું શરૂ કરે છે. પહેલી રાતે એ પડોશીઓ જોઈ ન જાય એ રીતે અંધારામાં એંડ્રીના ઘરના પાછલા દરવાજે ઊભો રહે છે. એંડ્રીને પોતાના નિર્ણય અંગે જરાસરખી અવઢવ કે સંકોચ નથી. એણે એ નિર્ણય બહુ વિચારીને હિંમતપૂર્વક લીધો છે. પડોશીઓ કે બીજા લોકો શું કહેશે કે ધારશે એની એને પરવા નથી. પહેલી રાતે પાછલા દરવાજામાંથી આવેલા લૂઈસને એ કહે છે – 'બીજી વાર આવવાના હો તો ઘરના આગલા દરવાજામાંથી આવજો.'

જિંદગીનો પડાવ લગભગ પૂરો કરી ચૂકેલાં બે એકાકી વૃદ્ધ પડોશીઓ એંડ્રીના બેડરૂમમાં એક જ પથારીમાં બાજુબાજુમાં સૂએ છે અને પછી વાતો કરે છે. એમની વાતોમાંથી એમના જીવનની ઘટનાઓ ખૂલતી જાય છે. લૂઈસની પત્ની ડાયના અને એંડ્રીના પતિ કાર્લનાં પાત્રો ઊઘડતાં જાય છે. સંતાનોની વાતો નીકળે છે. ક્યારેક કોઈ સ્ખલન, કોઈ દુઃખઘટના વિશે એકબીજાને કહે છે અને એમાંથી વિકસતો સંબંધ એક એવા મુકામ સુધી પહોંચે છે, જેને પ્રેમ કહી શકાય – કહી શકાય નહીં, એમ જ છે. કથામાં સિદ્ધ થયેલી બે વૃદ્ધ પ્રેમીઓના પ્રેમની એ ઊંચાઈને કેન્સરના છેલા સ્ટેજમાં, જિંદગીના આખરી દિવસોમાં, સંયમી શૈલીમાં આલેખીને કેન્ટ હારુફે અત્યંત સંવેદનશીલ નવલકથા 'Our Souls at Night'ની અંતિમ અને ઉત્તમ ભેટ આપી છે.

આ નવલકથા પ્રકાશિત થઈ પછી કેન્ટ હારુફની પત્ની કેથી હારુફે એક મુલાકાતમાં એના સર્જન સમયની અંતરંગ વાતો કહી છે. એમાંથી કેન્ટ હારુફની લેખનપ્રક્રિયાની વિગતો પણ મળે છે. એ મુલાકાતમાં કેથીએ કહ્યું છે: 'એપ્રિલ 2014માં કેન્ટની તબિયત થોડીક સારી હતી. એ કશુંક કરવા માટે બેચેન રહેતા હતા. એક દિવસ એમણે મને કહ્યું કે એ એક ટૂંકી વાર્તા લખવાના છે.' કેન્ટ હારુફે એમના ઘરની બહાર લખવા માટે સ્ટડી રૂમ જેવો શેડ બનાવ્યો હતો. એમાં બેસીને લખતા. એ જાણતા હતા કે મૃત્યુ બહુ દૂર નથી એથી એ કશુંક ટૂંકું જ લખવા માગતા હતા. ટૂંકી વાર્તા લખવા માટે એમના શેડમાં ગયા.

કેથી કહે છે: 'લન્થના સમયે એ ઘરમાં આવ્યા અને મને કહ્યું – વાત બનતી નથી. પછી એક દિવસ એમણે કહ્યું – હું આપણા વિશે નવલકથા લખવાનો છું. મેં કહ્યું – ઓકે. પહેલી મે 2014ની સવારે એ એમના શેડમાં ગયા અને નવલકથા લખવાનું શરૂ કર્યું. એની કથા વિશે મને કશું જણાવ્યું ન હતું. એ લખતા હોય ત્યારે એના પ્લોટ કે એના વિશેના વિચારો કોઈને જણાવતા નહીં. દરેક પ્રકરણ પૂરું થાય પછી મારી સાથે બેસીને વાંચતા. સામાન્ય રીતે એ એક પુસ્તકનું લેખન લગભગ છ વરસ જેટલા સમયમાં પૂરું કરતા. એમણે મને કહ્યું કે આ નવલકથા પૂરી લખાઈ નહીં જાય ત્યાં સુધી મને સંભળાવશે નહીં. પહેલી મે, 2014ના રોજ, આ નવલકથા લખવાની શરૂ કરી એ દિવસે,

કેન્ટ લંચ માટે શેડમાંથી આવ્યા ત્યારે ખૂબ ઉત્સાહ અને આશ્ચર્યથી બોલ્યા – ‘મેં આ નવલકથાનું પહેલું પ્રકરણ હમણાં જ પૂરું કર્યું!’

‘આમ તો એ બહુ ધીરે ધીરે લખતા. આ નવલકથા સળંગ દોઢ મહિનો, રોજનું એક પ્રકરણ, વાંદરાટોપી જેવી ટોપી આંખો સુધી પહેરીને એમના જૂના રોયલ ટાઇપરાઇટર પર લખી. એમણે ‘બ્લાઇન્ડ’ લખવાનું પસંદ કર્યું, જેથી જોડણી, પેરેગ્રાફ, વાક્યરચના, વિરામચિહ્નોથી એમની એકાગ્રતા તૂટે નહીં. એક પાનું લખાઈ જાય પછી એમાં સુધારાવધારા કરી ફરી ટાઇપ કરતા હતા.

‘એ એમના કામની પ્રગતિથી ખુશ રહેતા હતા અને રોજ ઘેર આવીને કહેતા – આજે એક વધારે પ્રકરણ, એ જાણતા હતા કે એમણે ટૂંકી ડેડલાઇનમાં આ નવલકથા લખી લેવાની છે અને મૃત્યુ પહેલાં એને પૂરી કરવા કૃતનિશ્ચયી હતા.

‘એક દિવસ એમણે મને કહ્યું – હવે હું એ વાંચી શકીશ. મેં હસ્તપ્રત વાંચી, હંમેશાની જેમ કમ્પ્યુટરમાં ઉતારી અને પછી બીજે મહિને એમણે એમાં જરૂરી સુધારા કર્યા, પ્રૂફ રીડિંગ કર્યું. આ સમય દરમિયાન એમણે કોઈને જણાવ્યું ન હતું કે એ નવલકથા લખી રહ્યા છે. પછી સપ્ટેમ્બર, 2014ના રોજ એની સ્ક્રિપ્ટ યુ.એસ.એ.ના એમના એડિટરને ઈ-મેઇલથી મોકલી અને લખ્યું – આ સાથે નાનકડી સરપ્રાઇઝ મોકલું છું. એ પછીનાં ઘણાં અઠવાડિયાં સ્ક્રિપ્ટ પર કામ ચાલ્યું અને એમના અવસાનના ત્રણ દિવસ પહેલાં કેન્ટે મને કહ્યું – એનું ફાઇનલ કોપી-એડિટ તારે કરવું પડશે. એમના મૃત્યુના બે દિવસ પછી એ કામ પણ પૂરું થયું અને પુસ્તક છપાવા ગયું.’

કેથીએ આ નવલકથા વિશે કહ્યું છે: ‘કેન્ટે આ નવલકથાની સ્ક્રિપ્ટ કમ્પ્યુટરમાં લેવા આપી ત્યારે મેં પહેલી વાર વાંચી. મને સમજાયું કે એમાં બે પાત્રો – એડી અને લૂઈસ – વાતો કરતાં રહે છે. હું અને કેન્ટ પણ છેલ્લાં ત્રેવીસ વરસોથી એ રીતે જ વાતો કરતાં. અમારાં સંતાનો હાઈસ્કૂલમાં હતાં ત્યારે પણ અમે દરરોજ ખૂબ વાતો કરતાં. એડી મૂર અને લૂઈસ વોટર્સ હું અને કેન્ટ હતાં. અમે રોજ રાતે પથારીમાં એકબીજાનો હાથ પકડી સૂતાં સૂતાં દિવસ દરમિયાન બનેલા પ્રસંગોની વાતો કરતાં. અમારા મનમાં રહેલી કોઈ બાબત અમારી વાતોમાં આવતી – મૃત્યુ, મિત્રો, સંતાનો, મરણની નજીક પહોંચેલી બીમાર વ્યક્તિઓની સેવા કરવાનું મારું કામ, એમનું લેખન. એ રીતે રાતે બાજુમાં સૂઈને વાતો કરવાનો સમય કેન્ટને બહુ પ્રિય હતો. ‘Our Sould at Night’નું સેટ-અપ એ જ છે અને અહીંથી નવલકથા આગળ વધે છે.’

આ નવલકથા લખી લીધા પછી કેન્ટ હારુફે એક મુલાકાતમાં એના વિશે વાત કરી હતી. એમણે કહ્યું હતું: ‘આ નવલકથાનો વિચાર મારા મનમાં થોડા સમયથી ચાલતો હતો. મને ખબર હતી કે મારી પાસે બહુ ઓછો સમય છે. હું એ સમયનો સારી રીતે ઉપયોગ કરવા માગતો હતો. એથી મેં આ નવલકથા લખવી શરૂ કરી, સામાન્ય રીતે હું લખવાનું શરૂ કરું તે પહેલાં મારા મનમાં એની વાર્તા સારી રીતે ગોઠવી લીધી હોય. આ નવલકથાના વિષય વિશે હું ઉપરઉપરથી જાણતો હતો કે એ ક્યાં જવાની છે, પરંતુ એથી

વધારે વિગતો સ્પષ્ટ ન હતી, છતાં હું એ કથા આગળ વધારી શકીશ એવા વિશ્વાસ સાથે મેં લખવાનું શરૂ કર્યું. રોજ નવું પ્રકરણ લખું. મેં અગાઉ એ રીતે લખ્યું ન હતું. હું એના વિશે વધારે પડતો ફેન્સી થવા માગતો ન હતો, મને લાગતું કે લખવામાં કોઈ મને સહાય કરી રહ્યું છે. તમે એને મારી એકાગ્રતા કે આધ્યાત્મિક માર્ગદર્શન કહી શકો. મને ખબર નથી. હું એટલું જ જાણતો હતો કે હું રોજ કશુંક લખી જ શકીશ એવો મારો ભરોસો મને મદદરૂપ થતો હતો.’

કેથીએ કહ્યું છે તેમ ‘Our Souls at Night’માં કેન્ટ હારુકે એક ઉમદા વિચાર આપ્યો છે. આપણી આસપાસ અનેક વૃદ્ધ સ્ત્રી-પુરુષોએ એકલાં જીવવું પડે છે. સમય ભરવા માટે તેઓ ટી.વી.ની સામે બેસી રહે છે. કદાચ એમાંનું કોઈ કોઈના સંગાથમાં થોડો સમય વિતાવવા માગતું હોય અને શક્ય હોય તો કોઈની સાથે આખી રાત રહેવા ઇચ્છતું હોય. એ લોકો પરંપરાને ઓળંગીને નીડર નિર્ણય લેવાનું પસંદ કરે તો એમાં ખોટું શું છે?

એંડ્રી મૂર અને લૂઈ વોટર્સે એ નિર્ણય હિંમતપૂર્વક લીધો અને તેઓ પાછલી જિંદગીનાં થોડાં વરસો સભર બનાવી શક્યાં. વૃદ્ધ પાત્રોની આ પ્રેમકથામાં એ બે જણ એક જ પથારીમાં સૂઈને રાતના અંધારામાં વાતો કરતાં કરતાં એમના આત્માના ઊંડાણ સુધી પહોંચી શક્યાં છે. એમની રાતોનો ઉજાસ વાચકો સુધી પણ પહોંચે છે. આ દિવસોમાં હું મને ખૂબ સ્પર્શી ગયેલી આ નવલકથાનો ગુજરાતીમાં અનુવાદ કરું છું. એ પુસ્તક રૂપે આવશે ત્યારે એનું નામ ‘અમારી રાતોનો ઉજાસ’ આપવા ધારું છું.

સટ્ટાબજારમાં, ન્યાયકોર્ટમાં અને સ્મશાનભૂમિમાં હૃદયના ઉદ્વારો તો ઘણા નીકળે છે, પણ એકેમાં, બુદ્ધિએ ઉત્પન્ન કરેલી અપૂર્વતાને અભાવે, કાવ્યત્વ હોતું નથી; મુંબઈની મરકીના રાસડાઓમાં હૃદયની હિલચાલ તો હોય છે જ, પણ એ હિલચાલની પાછળ જે બુદ્ધિનો પ્રભાવ હોવો જોઈએ તે નથી, અને તેથી એની કાવ્યમાં ગણના નથી. જગતનાં પ્રથમ પંક્તિનાં ઇલિયડ, હેમલેટ, કાદમ્બરી વગેરે કાવ્યો હૃદયના ઊભરામાત્રને પરિણામે લખાઈ ગયાં નથી. એ સર્વમાં અલૌકિક બુદ્ધિનું પ્રદર્શન થાય છે આ વાત હૃદયના ઊભરાને જ કાવ્યનું તત્ત્વ માનનાર વિવેચકોનો ભ્રમ સિદ્ધ કરી આપવા માટે બસ છે.

પણ કવિતામાં જેમ બુદ્ધિ આવશ્યક છે, તેમ હૃદય પણ આવશ્યક છે. લૉક, ટેન્ક, કપિલ, ગૌતમ વગેરેના ગ્રંથો બુદ્ધિના ઉત્તમ નમૂનાઓ છે, પણ એ કાવ્યો નથી કારણ કે એમાં હૃદયનો ઉછાળો નથી. ટેનિસનના “ઇન મેમોરિયમ” નામના કાવ્યમાં બુદ્ધિનો અંશ જેટલો વધી ગયેલો ગણાય છે તેટલે અંશે એ ખામીવાળું ગણાય છે, અને હૃદયના વેગને અભાવે, મુરજબંધ નાગપાશ જેવાં અનેક શબ્દચિત્રો અકાવ્ય કરે છે, અને એ જ કારણથી દલપતરામને નર્મદાશંકર કરતાં કેટલીક વાર ઊતરતા ગણવા પડે છે — જેમ બુદ્ધિના પ્રભાવની ન્યૂનતાને લીધે નર્મદાશંકરનાં ઘણાં કાવ્યો નરસિંહરાવનાં કાવ્યો કરતાં ઊતરતાં ઠરે છે. કવિતામાં હૃદયની આવશ્યકતા આજકાલ સર્વાનુમતે સ્વીકારાયેલી હોવાથી અધિક વિસ્તારની જરૂર નથી.

— આનંદશંકર ધ્રુવ

હું જ સાંભળું મને : આત્મલક્ષિતાનું રસાત્મક ગાન

જયંત ડાંગોદરા

ચરિત્રનિબંધોના સર્જક તરીકે ખ્યાત પ્રફુલ્લ રાવલે ‘આવતીકાલની શોધમાં’, ‘મિનોઈ સાચું કહેતી’તી’ અને ‘ઘોષા ક્યાં?’ એવા ત્રણ કાવ્યસંગ્રહો દ્વારા ગદ્યકાવ્યના સર્જનમાં પણ મહત્વનું પ્રદાન કર્યું છે. એમનાં ગદ્યકાવ્યોમાં લયની એક વિશિષ્ટ ભાત ગૂંથાતી અનુભવાય છે. વર્ષો પછી એ લયની સેર પકડીને ગીતકાવ્યોનું નિર્ઝરણ થયું. ગીતની એ ધારા પણ પેલાં ગદ્યકાવ્યોની જેમ જ જરા અરૂઢ શૈલીમાં વહી. જેમાં પેલા મૂળમાં વહેતા ગદ્યલયને વારંવાર સૂંઘવા દોડી જતી ના હોય એવો અહેસાસ કરાવતી અને લયની માત્રિક ચાલને અનુસરતી ૪૮ જેટલી ગીતરચનાઓ આપણને કવિ પાસેથી પ્રાપ્ત થાય છે. જે ‘હું જ સાંભળું મને’માં ગ્રંથસ્થ થઈ છે.

મહદંશે બે અંતરામાં વહેતાં આ ગીતો ભાષાપ્રપંચ અને વિષયના નાવીન્યથી જુદાં તરી આવે છે. લયની અરૂઢ ગતિ ક્યારેક તો ગદ્યની લગોલગ વહેતી અનુભવાય છે. બહારથી સરળ અને અલંકરણ વગરની ભાસતી ભાષાનું પોત ભાવોર્મિના સંવહનની સાથે ચિંતનરસિત પણ બની રહે છે. અહીં જે ગીત અનુભવાય છે તે મુગ્ધતાથી કોશો દૂર છે. પોકળ અને પોચટ વાણીવિલાસથી અંતર ધરતું આ ગીત જરા ખરબચડું લાગવા છતાં પણ ભાવન બહારનું નથી. અહીં જે અજવાળું છે તે જરા ઘેરું બનીને વ્યક્ત થયું છે. મનનો તાગ લેતું કવિચિત્ત પેલા કાચના ટુકડાથી અંધારાને આલોકિત કરવાની યુક્તિ-પ્રયુક્તિ અજમાવતું ધૂમી વળે છે ભીતરનાં પોલાણોમાં તો ક્યારેક બહારની પેલી આલંબન સૃષ્ટિમાં! અને એમાંથી સર્જાતું રહે છે ખાટું-મીઠું ગીત!

સંગ્રહના શીર્ષકનામી ઉંબરસ્થ ગીત ‘હું જ સાંભળું મને’માં વ્યક્ત થતું સંવેદન અવાંતરે સમગ્ર સંગ્રહમાં પણ ઘૂંટાતું રહે છે. માનવઅસ્તિત્વની નિયતિને સાંગોપાંગ ચિહ્નિત કરતું આ ગીત એકલતાનું ગાન તો કરે છે, પણ એને સાંભળનાર ક્યાં? જે હતું તે ન હતું તો નથી થયું, પણ એના પડછાયાને પંપાળીને ક્યાં સુધી આંખોનું દમન કરવું? આ ભાવની અભિવ્યક્તિનું ઝીણું ભરતકામ અને એની પાછળ ઊડે ઊડેથી આવતી ચીસનું આ નિરૂપણ કવિની ગતિનો પ્રવેશદ્વારે જ પરિચય કરાવી દે છે.

બપોર આખી જૂનાં દૃશ્યો કેવાં રમણે ચડે
ઢળતા તડકે ધીમી ચાલે દૃશ્યો ઝાંખાં પડે

**ઝાંખી ઝાંખી છાયા મારી, મારી સાથે લડે
હું જ સાંભળું મને. (પૃ. ૦૧)**

અહીં આ ‘હું જ સાંભળું મને’ સહિત ‘મનનાં પાનાં’, ‘તાગું’, ‘ખંભાતી’, ‘ખરા બપોરે’, ‘યારી’, ‘સાવ બંધ’, ‘પાસે પાસે લાવે’ વગેરે જેવાં સત્તર જેટલાં કાવ્યોમાં કવિએ અંગત અનુભૂતિના સ્તરે જાત સાથેની ગોઠડી માંડી છે. આ ગોઠડીમાં એકલતા, નજર સામે છકી ગયેલા વિનાશની પીડા, વાણીનું જડ થઈ હિજરાવું, ઢળતી સાંજના વિલાતા રંગો, પડછાયા પાછળની દોટ, સતત કોઈ ને કોઈ કારણે વહેરાતું રહેતું મન, જીવનનો થાક વગેરેનું જાતસંડોવાણી સાથેનું નિરૂપણ જાણે ગીતમાં વિહરતા અંગત નિબંધના સર્જકની યાદ અપાવ્યા કરે છે. આશા ગુમાવી ચૂકેલા વૃદ્ધની પીડાને વાચા આપતા ‘સાવ બંધ’ ગીતનો આ એક અંતરો જ જોઈ લો -

**વળી વળી દીવાલો પૂછે વાત
હળવે હળવે ધૂજી રહ્યાં સૌ ગાત
ભાર ઝીલીને વળી ગયા છે સ્કંધ
કર્યું મેં સાવ બારણું બંધ. (પૃ. ૧૯)**

તો રૂપકની આંગળી ઝાલીને અંધારાં-અજવાળાંની પોતીકી ચાલને કેવી કલાત્મક રીતે કવિ નિરૂપે છે તે જુઓ -

**કદી તર્જની અજવાળાની પળભર પડતી ખાલી
અંધારાની અનામિકા લાગે છે ઠાલી ઠાલી
અંધારાં-અજવાળાંને એ પાસે પાસે લાવે
આશ હતી અજવાળાની, અંધારું સામે આવે. (પૃ. ૪૨)**

આ સંગ્રહનાં ગીતોને ઉક્ત જાત સાથેની ગોઠડી ઉપરાંત પરિવાર, પ્રકૃતિ, પ્રણય અને જીવનભાવ એવા પાંચ સ્તબકોમાં વહેંચી શકાય એમ છે. અહીં કૌટુંબિક ભાવનાને સ્પર્શતાં આઠેક ગીતમાં સંયુક્ત પરિવારની વિસરાતી જતી વિભાવના સાથે બા, દીકરી, દાંપત્યજીવનમાં અબોલા, સાસુ-વહુના સંબંધો વગેરેનું ભાવસભર આલોખન થયું છે. ‘ખાલી ખાલી’ ગીતમાં ખાટનું ખાલીપણું બા હવે ન હોવાની પીડાને દ્વિગુણિત કરી દે છે. તો ‘આંબલી પલાળી’ અને ‘ચાવીનો ઝૂડો’માં ઝિલાયેલું સંયુક્ત કુટુંબનું ચિત્ર ભાવકને એક નવી પીઠિકા પર મૂકી દે છે. ભાભી અને વહુને ચાવીનો ઝૂડો સોંપતાં સાસુમાનું સુરેખ ચિત્ર ઉપસાવતાં આ બંને ગીત ભાવ અને નિરૂપણની દૃષ્ટિએ નિરાળાં બની રહે છે. તો ‘તર્જની’માં દીકરીને સાસરે વળાવ્યાનો ભાવ કેવી કોમળતાથી વ્યક્ત થયો છે!

**ધીમા સાદે કોઈ પૂછતું આવી મારી પાસે
આ ઘરનું અજવાળું આજે શાને ઝાંખું ભાસે
સોરાતા આ મનને એવો તો ખાલીપો વાગે!
કેમ તર્જની ખાલી ખાલી લાગે! (પૃ. ૦૩)**

પરિવારભાવના મૂળમાં મનુષ્યમાં અવિરત વહેતું સ્નેહનું નિર્ઝરણ મહત્વનો અને મહદ્ ભાગ ભજવે છે. કવિની કલમ પણ સ્નેહ વગર તો નિર્જીવ જ બની રહેતી

હોય છે. આ સંગ્રહમાં જે સ્નેહસિક્ત ગીતો છે એ પેલા ઉપલક્ષિયા ભાવોથી દૂર છે, પરંતુ જીવનરાગથી દૂર નથી. અહીં મિલન અને વિરહની પડછે સ્મરણ અને અંતર્નિહિત સાયુજ્ય ન સઘાયાની પીડાનું ઔચિત્યભર્યું આલેખન છે. માત્ર પાંચ-છ ગીતમાં કવિએ કરેલું પ્રણયભાવનું નિરૂપણ ઘણું પ્રતીકાત્મક અને સંયમિત છે. ‘આંખોથી મળીએ’, ‘ભીનાશ’ અને ‘અમી અમી’ ગીતમાં સવાર, સાંજ અને રાતનાં પ્રતીકો દ્વારા મળવાની અભિલાષાનું કેવું મનોહર નિરૂપણ થયું છે!

સવાર જાણે સાંજ ભણી કંઈ કશું પૂછતી ચાલી
રાત કહેતી હળવેથી કે હું તો કેવળ ઠાલી
બોલ, હવે ક્યાં લગ પોતાને ઠાલું અમથું છળીએ
આવ આજ આંખોથી મળીએ. (પૃ. ૧૮)

*

સાંજ સલૂણી એવી મનભર નાચે
દશે દિશાને પંખી ઊડતાં વાંચે
ભાર વગર આ મનની ડાળી નમી
આજે ચારેબાજુ વરસે અમી અમી. (પૃ. ૨૩)

*

ભીની ભીની છલકી ઊઠી કજ્જલ કાળી રાત
ભીની ભીની મલકી મનમાં પેલી જૂની વાત
દોડી આવી ક્યાંથી ભીની ઊજળી કશી અમાસ!
જુઓ, જુઓ, ચહુદિશ કેવી આ વ્યાપી છે ભીનાશ! (પૃ. ૨૪)

આ સ્મરણો જીવનની વીતી ગયેલી વસંતને જળસિંચન કરતાં રહે છે. અપ્રત્યક્ષપણે અંકુરિત થતી રહેતી આ વસંત જ ખરેખર તો જીવન છે. પરંતુ આ વસંત જ્યારે પણો વગરની હોય છે ત્યારે જીવનની બહુ કઠણ થઈ પડે છે. એ સમયે જીવન અજવાળું-અંધારું, આશા-નિરાશા, ભાવ-અભાવ, હાસ્ય-રુદન વગેરે જેવાં દ્વંદ્વોમાં અહીંથી ત્યાં ફંગોળાતું રહે છે. કવિએ અહીં જે જીવનનું દર્શન આપ્યું છે એ ઉદાસીનતાના ભાવને ઉજાગર કરતું રહે છે. કંઈક અંશે અધ્યાત્મની ભાવભૂમિથી વેગળું રહેતું ગીત નૈરાશ્યની પ્રતીતિ કરાવતું રહે છે.

તીરથ કરતાં કરતાં રહી સોરાતી મારી આશ
કોણ રહ્યું છે ખેંચી મારા જીવન કેરી રાશ ?
છલકાતી આંખો જઈ અડધે રસ્તે શું પામે!
સમય ઊભો છે સામે. (પૃ. ૩૮)

*

સુખનું પંખી મારી સામે જોતું જોતું ભાગે
અજવાળું પણ અંધારા જેવું આ મનને વાગે

વગર પાણીએ આ તે કેવું તરવાનું?
આ તે કેવું જીવવાનું! (પૃ. ૪૦)

જીવનની આ નીરસતાનો પડઘો પાડતાં ઉક્ત ઉદાહરણ જે ગીતમાંથી લીધાં છે એ 'સામે' અને 'આ તે કેવું' ઉપરાંત 'મારી સાથે', 'પાણી પાણી', 'વાર?' અને છેલ્લા ગીત 'આથમશે'માં ખૂબ તીવ્રતાથી અનુભવાય છે. રસકસ વગરનું જીવન અને ગતાનુગતિકતાથી ઘેરી વળતી હતાશાને વારંવાર અનુભવતા કવિ પુનરાવર્તનનો દોષ વહોરીને પણ મનની આ વાત કહ્યા વગર રહી શકતા નથી!

પણ પ્રકૃતિની વાત આવે ત્યાં આ સઘળું નૈરાશ્ય જાણે ઝાકળની જેમ ઊડી જાય છે અને નરી વિસ્મયની પાંખુડીઓ કોળી ઊઠે છે! કવિ અહીં વૃક્ષનું ગીત ગાય છે તો ભયાનક તાઉતે વાવાઝોડાંનું સ્મરણ કરીને કુદરતની ભયાવહ છબિને પણ તાદૃશ કરવાનું ચૂકતા નથી.

બરા બપોરે કાળઝાળ થઈ પવન પછાડે માથું,
રહી નથી આ હામ લગીરે કેમે દાનવ નાથું. (પૃ. ૨૧)

તો પ્રકૃતિનો આ રમ્યરાગ પણ જુઓ:

ધીમા પગલે સૌરભ સાથે સવાર કેવી ચાલી
એના પગલે બની સુહાગી બપોર કેવી મ્હાલી
વરસાવે છે કોણ ભીતરે ભીનો ભીનો રાગ?
બપોર મહોરી તડકા સાથે મહોરે મનમાં ફાગ (પૃ. ૧૨)

આ પાંચ વિભાગ ઉપરાંત આંખો, છો અને છત, માધવ, સાહિબ વગેરેને ગીતનો વિષય બનાવી જરા જુદા રંગનું ગીત આપવાની ખેવના પણ કવિએ દાખવી છે. આ સઘળાં ગીત આજની વહેતી ધારાથી ચીલો ચાતરીને આગળ વધે છે. આખા સંગ્રહમાં ક્યાંય કોમળ ભાવનું આલંબન હાવી થઈને ગીતને ડહોળા પૂરમાં તાણી જતું નથી કે નથી તો લયનો કોઈ કેફ ભાન ભુલાવી દેતો! અહીં તો છે પાકટ સંવેદનો અને વિચારના તાણાખાઓ. કવિએ જે ભાષા પ્રયોજી છે એ પણ તપાસવા જેવી છે. મંછા, સમર, વહેરોવંચો, ચાગે, ખંભાતી, મોભારો, વરતારો, અડાળી, ઓકળી, રેઢી, ચૂડો, ઝૂડો, કીલો, પીલો, નોંધારો, છારી, આરી, પાઘડીપને, કાલાં વગેરે જેવા શબ્દોની આ યાદી સંગ્રહમાં પ્રયોજાયેલી ભાષાભાતનો ખ્યાલ આપે છે. ઘણી વાર ગીતની સૃષ્ટિથી અળગી જણાતી આ શબ્દલીલા ગીતની લાક્ષણિકતા કે મર્યાદાની ધરોધાર આવીને ઊભી રહેતી હોય એવું લાગે છે. અન્યત્ર અહુલતાથી જોવા મળતા રૂપક, ઉપમા અને સજીવારોપણ જેવા અલંકારો તથા કલ્પન-પ્રતીકની યુક્તિ-પ્રયુક્તિનો કવિએ અહીં જૂજમાત્રામાં વિનિયોગ કર્યો છે. નમૂનાદાખલ પંક્તિઓ જોઈએ -

* રાત તણી છાયામાં મનભર બપોર કેવી છલકે! (પૃ. ૧૨)

* બધિર દિશાઓ ઓઢીને સૂનમૂન સૂતું જન. (પૃ. ૧૪)

* જ્યાં એ વરસે ત્યાં નવોઢા શી મલાપે. (પૃ. ૩૨)

* ને વીતેલી વાતોને એ કાલાં સમજી ફોલે (પૃ. ૩૫)

* આ સાંજ હવે આથમશે

સવારથી ફરતી ઘંટી મારી કેટકેટલું દળશે? (પૃ. ૪૮)

આ રીતે ‘હું જ સાંભળું મને’નાં ગીત પોતીકી એક રીતભાત લઈને આવે છે. કવિએ નિબંધકારને છાજે એવા આત્મલક્ષી ઉદ્દગારોથી ભરપૂર કવિતા રચી છે. એક રીતે સભાનતાપૂર્વકની સર્જકલીલા હોવા છતાં વારંવારની દ્વિરુક્તિઓ એકધારાપણાને તાગતી રહે છે. ‘વચ્ચે વચ્ચે’, ‘ઝાંખી ઝાંખી’, ‘જોતાં જોતાં’, ‘ખાલી ખાલી’, ‘ધારે ધારે’ વગેરે જેવા દ્વિરુક્ત શબ્દો લગભગ દરેક ગીતમાં છે અને ક્યાંક ક્યાંક તો એક જ ગીતમાં પાંચ - પાંચ જેટલી સંખ્યામાં છે. તો અંધારું, અજવાળું, સાંજ અને મન વગર ભાગ્યે કોઈ ગીત પૂરું થતું જોઈ શકાય છે. અલબત્ત એ વપરાય છે જુદા જુદા સંદર્ભો સાથે, પણ ભાવકને એ શબ્દો વારંવાર આગળ-પાછળનાં ગીતોની સરખામણી કરવા પ્રેરે છે. એનું એક ઉદાહરણ પણ જોઈ લઈએ -

નાની વાતે નજર ફેરવી શુંયે અબોલા લીધા!

એકલ એકલ ભીનાં ભીનાં અંધારાં શાં પીધાં

હળવે હાથે ધીરા થાસે પડળ આશના ફોલો

દાર હવે તો ખોલો (પૃ. ૦૬)

*

નાની વાતે વારે વારે જેમ અબોલા લીધા

એમ ઝુરાપામાં અંધારાં ધારે ધારે પીધાં

રાખી મનમાં વાત સાચવી મનમાં મનમાં દળીએ

આવ આજ આંખોથી મળીએ. (પૃ. ૧૮)

તો ક્યાંક ક્યાંક મુખડાં અને અંતરાની પંક્તિઓનો લય લાંબો-ટૂંકો રહી ગયો છે. આમ સર્જના ઓઘમાં સામાન્ય રીતે ધ્યાન બહાર રહી ગયેલી આવી ક્ષતિને બાદ કરતાં સંગ્રહની ગીતરચનાઓ પોતીકું ઓજસ પાથરે છે. લયના ઘોડા પર સવાર થઈને નીકળી પડેલી સાંપ્રત ગીતકવિતામાં આ ગીત જુદું તરી આવે છે. જાણીતા વિષયનું તિયંક નિરૂપણ, રસાત્મક આત્મલક્ષિતા, ભાષાકર્મની સભાનતા, ગદ્યકાવ્યની લગોલગનું લયગુંફન અને અભિવ્યક્તિ, સંવેદનની અરૂઢ રૂપરચના આ ‘હું જ સાંભળું મને’ની ગીતસૃષ્ટિને નવતા અર્પે છે. ભાવોર્મિ અને ચિંતનનો પાસ ગીતની સુગંધને હવામાં ભળેલી અન્ય ગંધથી અલગ તારવી આપે છે. એ સુગંધ ભાવકની દ્રાણોન્દ્રિયને ‘હું જ સાંભળું મને’ના ઉપવન પ્રતિ ખેંચી જશે એવી આસ્થા અસ્થાને નથી.

[હું જ સાંભળું મને : પ્રફુલ્લ રાવલ, ૨૦૨૪, કૃતિ પ્રકાશન, વિરમગામ, પૃ. ૮+૪૮, મૂલ્ય ૯૦/-]

ફિલ્મ અવલોકન

ઑલ વી ઇમેજિન એઝ લાઈટ : આશા અને એકલતાની વચ્ચે...

શિશિર રામાવત

પાયલ કાપડિયા.

૨૦૨૪ના મે મહિનામાં આ ગુજરાતણનું નામ એક સ્કોટ સાથે વિશ્વભરના સમાચાર માધ્યમો અને સોશિયલ મીડિયામાં ઊછળ્યું હતું. પાયલ કાપડિયાની ‘ઑલ વી ઇમેજિન એઝ લાઈટ’ નામની ફિચર ફિલ્મે વિશ્વસિનેમામાં ખૂબ ઊંચી પ્રતિષ્ઠા ધરાવતા કાન (Cannes) ફિલ્મ ફેસ્ટિવલમાં ગ્રાન્ડ પ્રિક્સ (Grand Prix) એવોર્ડ જીતી લીધો હતો. કાન ફિલ્મોત્સવમાં ગોલ્ડન પામ પછીનો આ બીજા નંબરનો સૌથી મોટો એવોર્ડ. છેલ્લાં ૩૦ વર્ષમાં પહેલી પહેલી વાર એવું બન્યું હતું કે કોઈ ભારતીય ફિલ્મે કાન ફિલ્મોત્સવની મુખ્ય સ્પર્ધાત્મક કેટેગરીમાં ભાગ લીધો હોય. ૩૮ વર્ષીય પાયલ કાપડિયા સ્વયં ભલે ગુજરાતી હોય, પણ આ ફિલ્મની મુખ્ય ભાષા મલયાલમ છે. એમ તો વચ્ચે વચ્ચે એમાં હિન્દીના લસરકા અને અન્ય ભાષાનાં છાંટણાં પણ દેખાય છે. પાયલે આ ફિલ્મ લખી પણ છે અને ડિરેક્ટ પણ કરી છે.

પાયલ કાપડિયા, અલબત્ત, અગાઉ પણ કાન ફિલ્મ ફેસ્ટિવલમાં સિદ્ધિ મેળવી ચૂક્યાં છે. ૨૦૧૭માં એમણે ડિરેક્ટ કરેલી ડોક્યુમેન્ટરી ‘અ નાઈટ ઓફ નોઈંગ નથિંગ’ને ગોલ્ડન આઈ એવોર્ડ મળ્યો હતો. ડોક્યુમેન્ટરી હોય કે ફિચર ફિલ્મ, પાયલની સિનેમેટિક કૃતિઓનાં શીર્ષક બહુ કાવ્યાત્મક હોય છે. એમની છેલ્લી ત્રણ ફિલ્મોનાં ટાઈટલ્સ જુઓ – ‘એન્ડ વોટ ઇઝ સમર સેઈંગ’ (૨૦૧૮), ‘અ નાઈટ ઓફ નોઈંગ નથિંગ’ અને ‘ઑલ વી ઇમેજિન એઝ લાઈટ’.

‘ઑલ વી ઇમેજિન...’ના વિજય પછી પાયલ કાપડિયાએ દેશ-વિદેશના મીડિયા સાથે ખૂબ બધા સંવાદો કર્યાં. એક વાર્તાલાપમાં તેઓ કહે છે, ‘હું ફિલ્મો બનાવવામાં બહુ સમય લેતી હોઉં છું. ફિલ્મમેકિંગના સમયગાળા દરમિયાન હું જે કંઈ વાંચતી હોઉં એમાંનાં અમુક વાક્યો કે ઉક્તિઓ મારા દિમાગમાં ઘર કરી જતી હોય છે. જેમ કે, ‘અ નાઈટ ઓફ નોઈંગ નથિંગ’ મૂળ એક કવિતાનું શીર્ષક છે, તો ‘ઑલ વી ઇમેજિન એઝ લાઈટ’ મારી મમ્મીના એક પેઈન્ટિંગનું ટાઈટલ છે. આ શબ્દો લાંબા સમયથી મારા ચિત્તમાં જડાઈ ગયા હતા. જ્યારે તમામ રસ્તા બંધ થઈ ગયા હોય ત્યારે પણ કોઈક આશા અને સંભાવના બચતી જ હોય છે. આપણે જે કંઈ નરી આંખે જોઈ શકીએ છીએ ત્યાં પ્રકાશનું

અસ્તિત્વ જરૂર હોવાનું, ત્યાં પ્રકાશનું પરાવર્તન પણ થવાનું. મારી ફિલ્મનો આ કેન્દ્રીય વિચાર છે, જેની સાથે ‘ઓલ વી ઇમેજિન એઝ લાઈટ’ શબ્દો સરસ રીતે બંધબેસતા હતા. એટલે મેં આ શીર્ષક મમ્મી પાસેથી ઉછીનું લઈ લીધું!’

...અને કાન જેવા પ્રતિષ્ઠિત ફિલ્મોત્સવમાં મોટો એવોર્ડ જીતીને દીકરીએ આ શીર્ષકને વિશ્વવિખ્યાત પણ બનાવી દીધું! પાયલનાં માતા નલિની માલિની જાણીતાં પેઈન્ટર અને વીડિયો આર્ટિસ્ટ છે. દેશ-વિદેશની કેટલીય આર્ટ ગેલરી અને મ્યુઝિયમમાં એમનું કામ પ્રદર્શિત થયું છે.

આગળ વધતાં પહેલાં એ જોઈએ કે ‘ઓલ વી ઇમેજિન એઝ લાઈટ’માં છે શું?

બે સ્ત્રીઓ છે. પ્રભા અને અનુ. બન્ને મલયાલી. મુંબઈની કોઈ હોસ્પિટલમાં તેઓ નર્સ તરીકે કામ કરે છે અને ખોબા જેવડો ફ્લેટ શૉર કરીને રહે છે. બન્નેમાં પ્રભા સહેજ મોટી. એ ભીતરથી ઘવાયેલી છે. વિદેશ જતા રહેલા એના પતિનો લાંબા અરસાથી કોઈ અતોપતો નથી. પ્રભાને સમજાતું નથી કે પોતે પરિણીત છે, ત્યક્તા છે, ડિવોર્સી છે કે પછી વિધવા? અનુ સ્વભાવે ચંચળ છે. એ આઝાદી ઝંખે છે. એને મન આઝાદી એટલે મુસ્લિમ બોયફ્રેન્ડ સાથે અંગત પળો માણી શકાય એવી મોકળાશ.

એક દિવસ પ્રભાના નામે કુરિયરમાં મોટું પાર્સલ આવે છે. પાર્સલમાં એક પ્રેશર ફૂકર છે. પાર્સલ પર મોકલનારનું ઠામ-ઠેકાણું લખાયું નથી. માત્ર એટલું સમજાય છે કે તે વિદેશથી આવ્યું છે. પ્રભા ગૂંચવાય છે. કોઈ મને પ્રેશર ફૂકર શું કામ મોકલે? શું આ મારા વરે મોકલ્યું હશે? ધારો કે એણે જ મોકલ્યું હોય તો પાર્સલ પર પોતાનું નામ કે વિગતો કેમ લખી નથી? એ શું ઈચ્છે છે મારી પાસેથી? આ પાર્સલના ભેદી આગમન સાથે પ્રભાની ભીતર કેટલાય તરંગો જાગી ઊઠે છે.

ફિલ્મમાં એક ત્રીજું કિરદાર પણ છે - પાર્વતી. એ પ્રભા અને અનુની આધેડ વયની સખી છે. એમની જ હોસ્પિટલમાં કામ કરે છે. પાર્વતી અલ્પશિક્ષિત છે, પણ લોઠકી છે. એની પાછી અલગ કહાણી છે. એનો પતિ મૃત્યુ પામ્યો છે. મુંબઈની જે ચાલીમાં એનું ઘર છે તેના પર કોઈ બિલ્ડરની નજર છે. પતિના મૃત્યુ પછી કાયદેસર રીતે ખોલીની માલિક પાર્વતી ગણાય, પણ ખાટલે મોટી ખોડ એ છે કે ખોલીનો કોઈ દસ્તાવેજ ઉપલબ્ધ નથી. જો પાર્વતી સમયસર પગલાં નહીં ભરે તો એ રસ્તા પર આવી શકે તેમ છે. સદ્ભાગ્યે કોંકણના વતનમાં એનું એક ઘર છે, જે વર્ષોથી બંધ પડ્યું છે. પાર્વતી પોતાની સાથે બન્ને બહેનપણીઓને પણ હવાફેર માટે આ ગામડે ખેંચી લાવે છે.

ફિલ્મનો પૂર્વાર્ધ મુંબઈની ભીડ અને બંધિયારપણામાં, ગતિ અને ત્વરામાં આકાર લે છે, જ્યારે ઉત્તરાર્ધ કોંકણના દરિયાકાંઠે આવેલા એક રળિયામણા ગામડામાં આગળ વધે છે. મુંબઈની ફૂર ઉદાસીનતા ઘણે દૂર રહી ગઈ છે. અહીં મોકળાશ છે, ખુલ્લાપણું છે. નવા વાતાવરણમાં સંવાદ રચાય છે, પોતાની જાત સાથે અને એકમેકની સાથે... અને તેની સાથે ઘણાં નવાં તથ્યો ને સત્યો ઉજાગર થાય છે.

અહીં વાત આંતરિક અને બાહ્ય સંઘર્ષની, પ્રેમની ઝંખના અને પ્રેમના અભાવની, નકાર અને સ્વીકારની, મૈત્રી અને સમસંવેદનની, એકલતા અને આશાની છે. બહુ જ સુંદર અને સૂક્ષ્મ રીતે આ તત્ત્વો ફિલ્મની કથામાં ગૂંથાયાં છે.

‘ઓલ વી ઇમેજિન એઝ લાઈટ’ શી રીતે લખાઈ? પાયલ કાપડિયાને આ ફિલ્મનું કથાવસ્તુ શી રીતે મળ્યું? ફિલ્મ લખવાની કરી ત્યારે પાયલ કાપડિયા પૂનાસ્થિત ફિલ્મ એન્ડ ટેલિવિઝન ઇન્સ્ટિટ્યૂટ ઓફ ઇન્ડિયા(એફટીઆઈઆઈ)નાં છેલ્લા વર્ષનાં વિદ્યાર્થીની હતાં. એ અરસામાં એમનાં દાદી બીમાર થઈ ગયાં હતાં. એમની સારસંભાળ માટે એક નર્સ ઘરે આવતી, જે મલયાલી હતી. એ જ અરસામાં પાયલના પિતાજી બીમાર થઈ ગયા ને એમને હોસ્પિટલમાં દાખલ કરવા પડ્યા હતા.

‘આમ, મારા પર બેવડી જવાબદારી આવી પડી હતી,’ પાયલ કહે છે, ‘ઘરે દાદીને જોવાનાં અને હોસ્પિટલ જઈને પપ્પાનું ધ્યાન રાખવાનું. હોસ્પિટલમાં દર્દીના સ્વજનોએ આમ તો ખાસ કશું કરવાનું હોતું નથી એટલે એની પાસે ખૂબ ફાજલ સમય હોય. હું હોસ્પિટલના કમરામાં, લોબીમાં બેઠી રહેતી. તમે હોસ્પિટલનો માહોલ જુઓ. એ તમને દેશની લઘુઆવૃત્તિ જેવો લાગશે. મને થયું કે મારે હોસ્પિટલ વિશે ફિલ્મ બનાવવી જોઈએ. મારે આમેય મારા ડિપ્લોમા માટે ફિલ્મ બનાવવાની હતી. હોસ્પિટલમાં એક નર્સ સાથે મારે ઘણી વાતો થતી. હું એને ખૂબ બધા સવાલો પૂછતી. એ ટ્રેઈની નર્સ હતી અને નવી નવી મુંબઈ આવી હતી. એફટીઆઈઆઈનું ભણતર પૂરું થયા પછી મારેય પૂનાથી પાછા મુંબઈ આવી જવાનું હતું. કોણ જાણે કેમ, મને મુંબઈ પાછા ફરવાના વિચારથી જ ડર લાગતો હતો. મને થતું હતું કે હું આ શહેરમાં કામ કરી શકીશ કે નહીં.’

પાયલ જેવાં મુંબઈગરાંને પણ મુંબઈનો ડર લાગી શકે છે! પાયલ જોકે મુંબઈમાં સળંગ રહ્યાં નથી. એમનું સ્કૂલિંગ આંધ્રપ્રદેશમાં મદનપલ્લી સ્થિત રિશી વેલી બોર્ડિંગ સ્કૂલમાં થયું છે, એટલે મુંબઈ સાથેનો એમનો નાતો આમ તો વેકેશન પૂરતો જ રહેતો. તેઓ રિશી વેલી સ્કૂલની ફિલ્મ ક્લબનાં સભ્ય હતાં. ઋત્વિક ઘટક અને આન્દ્રેઈ તારસ્કવોસ્કી જેવા મહાન ફિલ્મમેકર્સનો પહેલો પરિચય એમને અહીં જ થયો. પછી મુંબઈની સેન્ટ ઝેવિયર્સ કોલેજ અને સોફિયા કોલેજ ઓફ વિમેનમાં માસ્ટર્સ સુધીનો અભ્યાસ કરવો, પાંચેક વર્ષ સુધી મુંબઈમાં જ એડવર્ટાઈઝિંગ ક્ષેત્રમાં તથા એક વીડિયો આર્ટિસ્ટના સહાયક તરીકે કામ કરવું, અને ત્યાર બાદ પુણેની ફિલ્મ સ્કૂલમાં ભણવા જવું.

શહેર બદલાય, રહેણાક બદલાય, પણ એક જાગ્રત કલાકારના ચિત્તનું ‘એન્ટેના’ હંમેશાં નવા વિચારો માટે, નવી પ્રેરણાઓ માટે અધ્ધર તકાવેલું રહેતું હોય છે. આ ઉત્સુક અને એટેન્ટિવ ચિત્ત સતત કંઈક ને કંઈક ગ્રહણ કરતું રહે છે, જે આગળ જતાં એની કૃતિઓમાં લગભગ રહસ્યમય રીતે, સ્થૂળ કે સૂક્ષ્મ સ્વરૂપે અભિવ્યક્તિ પામે છે. ઉદાહરણ તરીકે, ‘ઓલ વી ઇમેજિન એઝ લાઈટ’માં પ્રેશર કૂકરનો જે રીતે ઉપયોગ થયો છે, તે. ફિલ્મની નાયિકાને પાર્સલમાં કૂકર મળતાં જ એનાં આંતરિક સંચલનોમાં ઉછાળ આવે છે, બાહ્ય પરિસ્થિતિઓ બદલાવા લાગે છે.

પાયલ કાપડિયા કહે છે, 'મારી ફિલ્મમાં કિચનમાં વપરાતું પ્રેશર કૂકર એક પ્રતીક, એક મોટિક બનીને આવે છે. એક સ્ત્રી માટે કૂકર, ફક્ત કૂકર હોતું નથી, તે બીજું ઘણું બધું હોય છે. કૂકરનો દેખીતો ઉદ્દેશ નાયિકાને રાંધવામાં સુવિધા ઊભી કરવાનો છે, પણ તે ઘણી અર્થચંછાયાઓ ધરાવે છે. કૂકર એટલે ઘરેલુપણું. મા-બાપ દીકરીને કરિયાવરમાં કૂકર આપતાં હોય છે. કૂકરને વિજ્ઞાપનોમાં એ રીતે વેચવામાં આવે છે જાણે એ દુનિયાની શ્રેષ્ઠતમ ચીજ હોય. આમ, કૂકર સાથે મૂડીવાદનો ભાવ પણ જોડાયેલો છે.'

પાયલની આ વાત સાંભળીને ધીરુબહેન પટેલનાં 'કિચન પોએમ્સ' યાદ આવી જાય છે, ખરું? એક કવિતામાં ધીરુબહેનની નાયિકાને પણ એક નવી નવાઈનું ઉપકરણ મળે છે... અને પછી નાયિકા કહે છે:

કોઈએ મને આપ્યું
એક અવનવીન સાધન.
રાંધવામાં સમય બચે એવું.
હવે મારે એનો આભાર તો માનવો જોઈએ
પણ મન નથી થતું.
હું તો મારે મેળે નિરાંતે રાંધું.
એમ કરવામાં જ મને આરામ મળે.
અલ્યા ભાઈ!
મારી જાતનાં કંઈ બે અલગ અલગ ફાડયાં છે
-એક કામ માટે ને એક આરામ માટે?
ને ખાનગીમાં એક વાત કહું?
આ સાધનથી
જે સમય બચાવી શકાય
તેનું પાછું શું કરવું
એની જ મને કંઈ ગતાગમ નથી!

'ઓલ વી ઇમેજિન...'ની નાયિકા અણધાર્યા આવી પડેલા પેલા ભેદી કૂકરનું શું કરશે? શક્ય છે કે એ તેને તરત ઉપયોગમાં લે, એ પણ શક્ય છે કે એ તેને ક્યારેય ન વાપરે. મનીષા જોષી 'અર્થ, વાસાણોના' નામના કાવ્યમાં લખે છે:

પૃથ્વીના વણખેડાયેલા પ્રદેશો જેવા
પ્રવાહી વગરનાં ખાલી વાસાણો
અન્યમનસ્ક, અર્થસભર
અભેરાઈ પર પડ્યાં રહે છે.

'ઓલ વી ઇમેજિન...'ની નાયિકાનું કૂકર પણ કદાચ અભેરાઈ પર પડ્યું રહેશે, પણ એ નકામું કે અર્થહીન નથી. તેની નિષ્ક્રિયતામાં પણ કોઈ અર્થ છુપાયેલો છે.

આ ફિલ્મ લખાઈ રહી હતી તે અરસામાં પાયલ સમાંતરે દુનિયાભરની નવલિકાઓ વાંચી રહ્યાં હતાં. આમાંથી બે કૃતિઓ એમને વિશેષપણે સ્પર્શી ગઈ. એક હતી, નોબેલ પ્રાઈઝ વિનર જાપાની લેખક યાસુનારી કાવાબાટાની ‘ધ પોમેગ્રેનેટ’ અને બીજી વાર્તા હતી પેઈન્ટર-લેખક ભૂપેન ખખ્ખરની, જેનું શીર્ષક છે, ‘ફોરિન સોપ’.

પાયલ કહે છે, ‘ભૂપેન ખખ્ખરની ‘ફોરિન સોપ’ વાર્તાનો સમયકાળ એ વખતનો છે, જ્યારે આપણે ત્યાં વિદેશી માલસામાન છૂટથી મળતો નહોતો. નહાવાના સાબુની માંડ ત્રણ-ચાર બ્રાન્ડ જોવા મળતી. આવી સ્થિતિમાં વાર્તાના નાયક પાસે કોઈક રીતે ફોરેનનો એક સાબુ આવી જાય છે ને પછી આખું કમઠાણ શરૂ થાય છે.’

આવો, પહેલાં ભૂપેન ખખ્ખરની અને પછી યાસુનારી કાવાબાટાની વાર્તાને જરા વધારે ખોલીએ.

‘ફોરિન સોપ’ના નાયક જીવણલાલનો ભત્રીજો એમના માટે અબુઘાબીથી નાહવાનો એક હાઈક્લાસ સાબુ લાવ્યો છે. સુગંધી, માદક, ‘સ્વર્ગનાં કમાડ આપોઆપ ખૂલી જાય’ એવો. જીવણલાલ પોતાની પત્ની સવિતાને રીતસર ધમકાવે છે: ‘ખબરદાર, જો કોઈને આ ફોરિન સાબુ વિશે કહ્યું છે તો’ પણ સવિતાથી કંઈ રહેવાય! એણે હરખપદ્મી થઈને આ નવી નવાઈનો સાબુ પાડોશણ શારદાને દેખાડ્યો. કોહિનૂર હીરા જેવા આ વિદેશી સાબુથી અંજાઈ ગયેલી શારદા કહે છે: ‘ફક્ત એક જ રાત મને આ સાબુ આપ. રાતે તકિયા નીચે મૂકી એની સુગંધમાં તરબતર થઈ જઈશ. સવારે દૂધવાળો આવશે ત્યારે તારી પાસે હાજર કરી દઈશ.’

પણ શારદા આ સાબુથી નહાયા વગર રહી શકતી નથી. એનો પતિ મણિલાલ ઓફિસેથી આવતાંવેત કહે છે: ‘આ ઘર શેનું મહેક મહેક થાય છે! કેમ આજે લસણના વઘારની વાસ આવતી નથી’ શારદા પતિને જાદુઈ સાબુ વિશે વાત કરતાં કહે છે કે ‘આ એવો સાબુ છે જેના સ્પર્શથી સંમોહિની પેદા થાય છે, સ્ત્રી અને પુરુષને એકબીજા પ્રત્યે અદમ્ય આકર્ષણ થાય છે’ હવે મણિલાલ સાબુથી નહાય છે. શરીરનાં અંગો-ઉપાંગોને ફોરિનના સાબુથી ઘસતા ઘસતા એ પાડોશણ સવિતાને સેક્સ્યુઅલી ફેન્ટેસાઈઝ કરવા લાગે છે. સ્નાનની શૃંખલા હજુ આગળ વધે છે. મણિલાલનો નાનો દીકરો જ નહીં, એમનો કૂતરો પણ એ સાબુથી નહાય છે ને સાબુ આખરે વિલીન થઈ જાય છે. વાર્તા જોકે અહીં અટકતી નથી. તે પછી પણ ઘણી ઘટનાઓ બને છે.

આ એક ધારદાર અને રમૂજી કટાક્ષિકા છે. અહીં માનવસ્વભાવની વિચિત્રતાઓ, લગ્નસંબંધનમાં પ્રવેશી જતી કૃત્રિમતા અને બંધિયારપણું, કામુક ભાવાવેગો, ઘેલછા વગેરે તત્વોને ભૂપેન ખખ્ખરે ઓબ્સર્વેટીના વાઘા પહેરાવ્યા છે. વાર્તામાં જે અંતરંગી ઘટનાઓનું અફલાતૂન કમઠાણ ઊભું થાય છે તેના કેન્દ્રમાં આ એક જ વસ્તુ છે – વિદેશી સાબુની ગોટી.

બીજી નવલિકા ‘ધ પોમેગ્રેનેટ’ના લેખક કવાબાટા યાસુનારી સાહિત્યનું નોબેલ પ્રાઈઝ જીતનારા જાપાનના પહેલા લેખક છે (જન્મ: ૧૮૮૯, મૃત્યુ: ૧૯૭૨, નોબેલ

પ્રાઈઝ મળ્યું ૧૯૬૮માં). ‘ધ પોમેગ્રેનેટ’ શીર્ષકધારી નવલિકાના કેન્દ્રમાં પણ રોજબરોજ આપણી નજરે ચડતી એક સાવ સામાન્ય વસ્તુ છે – દાડમ. વાર્તામાં સપાટી ઉપર બનતી ઘટનાઓ તો સાવ સાધારણ છે. બીજા વિશ્વયુદ્ધની સમાપ્તિ તરફનો સમય છે. યુવાન કથાનાયિકા કિમીકોના ઘરના ફળિયામાં ઊભેલી દાડમડી પર હવે એક જ દાડમ બચ્યું છે. કિમીકોને લાગે છે કે આ દાડમ પણ એના જેવું જ છે – એકાકી અને લગભગ ભુલાઈ ગયેલું. લાંબા વાંસડાની મદદથી એ દાડમને તોડે તો છે, પણ આ લાલચટ્ટાક ફળ પ્રત્યે એના દિલમાં સહાનુભૂતિ જાગે છે. એનો ભાઈ કીકીચી સૈનિક છે, જે યુદ્ધના મેદાનમાં જતાં પહેલાં ઘરડી મા અને બહેનને મળવા આવ્યો છે. મા કહે છે કે ‘તું આવ્યો છે તો હવે જમીને જજે,’ પણ કીકીચી ઉતાવળમાં છે. મા કહે છે, ‘કમસે કમ આ દાડમ તો ખાતો જા.’ કીકીચી દાડમ ખાવાને બદલે ઘરમાંથી બહાર નીકળતી વખતે નીચે ફેંકી દે છે. મા એ દાડમ હવે દીકરીને આપે છે. કિમીકો દાડમના થોડા દાણા પોતાના મોંમાં નાખે છે અને એ એક પ્રકારની ‘સેડ હેપીનેસ’ અનુભવે છે. પછી મા-દીકરી વચ્ચે થોડી વાતચીત થાય છે. કિમીકોના પિતા હયાત હતા ત્યારે એ થાળીમાં થોડું ખાવાનું છોડી દેતા, જે મા પછી ખાઈ લેતી. માનો હંમેશાં આગ્રહ રહ્યો છે કે ખાવાપીવાની ચીજોનો વ્યય ન કરવો. દીકરાએ ફેંકી દીધેલું દાડમ દીકરીને આપવાનું કારણ પણ આ જ હતું. દીકરી માને જોતી રહે છે... ને આ બિંદુ પર વાર્તા પૂરી થાય છે.

બસ, આટલી જ વાત. ક્વાબાટા યાસુનારીની કથનશૈલી મિનિમલિસ્ટિક છે. દાડમને એમણે રૂપક તરીકે પ્રયોજ્યું છે. અહીં દાડમ એકલતા અને અલગ થઈ જવાની લાગણીનું પ્રતીક છે. ઘરનો વડીલ પુરુષ એટલે કે કિમીકોના પિતા મૃત્યુ પામ્યા છે ને હવે ભાઈ યુદ્ધમેદાનમાં જઈ રહ્યો છે. એ પાછો આવશે કે કેમ તેની ખાતરી નથી. ઘરમાં હવે કોઈ પુરુષ નથી, ફક્ત બે સ્ત્રીઓ છે. અહીં દાડમ મા-દીકરી વચ્ચેની આત્મીયતા, નોસ્ટેલ્જિયા અને સતત વહેતા સમયના પ્રતીક તરીકે પણ ઊપસે છે.

પાયલ કાપડિયા પોતાની વાતને સાંઘતાં કહે છે, ‘આ બન્ને વાર્તાઓમાં સાવ સાધારણ લાગતી વસ્તુનો ઉપયોગ કરીને બહુ જ સૂક્ષ્મ રીતે સમગ્ર સંબંધની વાત કરવામાં આવી છે. મારે પણ મારી ફિલ્મમાં આવો જ કંઈક પ્રયોગ કરવો હતો. તેથી જ હું ફિલ્મના નરેટિવમાં પ્રેશર કૂકરને લાવી. મને લાગ્યું કે મારી નાયિકા પ્રભાની ફેમિલી લાઈફ વિશે, એના વિખૂટા પડી ગયેલા પતિ વિશે વાત કરવા માટે પ્રેશર કૂકર એક સરસ પ્રતીક બની શકે તેમ છે.’

ક્વાબાટા યાસુનારી અને ભૂપેન ખખ્ખરે પોતપોતાની માતૃભાષામાં આ વાર્તાઓ લખી હશે ત્યારે કલ્પના સુદ્ધાં કરી હશે ખરી કે એમની કૃતિ દાયકાઓ પછી એક ગુજરાતી ફિલ્મમેકરને – કે જે મલયાલમ ભાષામાં ફિલ્મ બનાવી રહી છે – એને આ રીતે સ્પર્શી જશે ને એની સર્જનાત્મક પ્રક્રિયાનો અંશ બની જશે? એક સુંદર અને સર્જનાત્મક કૃતિ સમય અને ભાષાના સીમાડા તોડીને ક્યાં ક્યાં અને કેવી રીતે પ્રવાસ ખેડતી હોય છે, નહીં!

ફિલ્મમાં પ્રભાનું કિરદાર નિભાવ્યું છે મલયાલી અભિનેત્રી કની કુશ્રુતિએ. પાયલે ૨૦૧૬માં 'મેમરીઝ ઓફ મશીન' નામની એક શોર્ટ ફિલ્મમાં કનીને જોઈ હતી અને ખૂબ પ્રભાવિત થયાં હતાં. ૨૦૧૮માં પાયલે 'ઓલ વી ઇમેજિન એઝ લાઈટ' લખવાની શરૂઆત કરી ત્યારે તેઓ કની કુશ્રુતિને અનુ નહીં, પણ મુસ્લિમ બોયફ્રેન્ડ ધરાવતી પ્રભાનું પાત્ર આપવા માગતાં હતાં, પણ વર્ષો વીતતાં ગયાં તેમ તેમ પાયલનો વિચાર બદલાતો થયો.

તેઓ કહે છે, 'કની બહુ જ એક્સપ્રેસિવ અને રમતિયાળ વ્યક્તિ છે. મેં પછી તો એને જુદાં જુદાં કેટલાંય પાત્રોમાં અભિનય કરતાં જોઈ હતી... એટલે પછી મને થયું કે કની પાસે પ્રભાને બદલે અનુનું કિરદાર કરાવું તો કેવું? ફિલ્મમાં પ્રભાનું પાત્ર જેણે ભજવ્યું છે એ દિવ્યા પ્રભાએ એની કેરિયરમાં પોતાની ઉંમર કરતાં મોટી વયની સ્ત્રીઓનાં પાત્રો ખૂબ ભજવ્યાં છે. એની 'ડિકલેરેશન' નામની ફિલ્મનું પ્રીમિયર લોકાર્નો ફિલ્મ ફેસ્ટિવલમાં થયું હતું, જેમાં એણે એક અત્યંત ગંભીર સ્ત્રીનું પાત્ર ખૂબસૂરતીથી ભજવ્યું હતું. એનો અભિનય એટલો અસરકારક હતો કે માની જ લીધું હતું કે આ કોઈ સિનિયર એક્ટ્રેસ લાગે છે, પણ દિવ્યાને હું રૂબરૂ મળી ત્યારે મને ખબર પડી કે મારી માન્યતા સાવ ખોટી છે. દિવ્યા તો એકદમ યુવાન ને યનગનતી સ્ત્રી છે. એણે મને કહ્યું કે પાયલ, હું મોટી ઉંમરની સ્ત્રીઓના રોલ કરી કરીને થાકી ગઈ છું, મને હવે મારી અસલી ઉંમર જેટલી યુવતીનો રોલ ભજવવાની ખૂબ ઇચ્છા છે. પ્રભાના રોલ માટે મને એ પરફેક્ટ લાગી.'

ફિલ્મનું ત્રીજું સ્ત્રીપાત્ર ભજવ્યું છે મરાઠી એક્ટ્રેસ છાયા કદમે. પાયલે એમની 'ફ્રેન્ડ્સ' (૨૦૧૩) નામની ખૂબ વખણાયેલી મરાઠી ફિલ્મ જોઈ હતી. એમાં છાયા કદમનો અભિનય પાયલ કાપડિયાના મનમાં જડાઈ ગયો હતો. તેઓ કહે છે, 'પાર્વતીના પાત્ર માટે પણ મેં અગાઉ એક મોટી ઉંમરની અભિનેત્રીનો વિચાર કર્યો હતો, પણ છાયા કદમને હું મળી ત્યારે મને ખબર પડી કે એમનું વતન કોંકણના એ જ જિલ્લામાં છે, જેના એક ગામડામાં મારી ત્રણેય નાયિકાઓ ફિલ્મના ઉત્તરાર્ધમાં દિવસો પસાર કરે છે. આ પંથક અને એની બોલીથી છાયા સારી રીતે વાકેફ હતાં. ત્યાંની સ્ત્રીઓ હિન્દી કેવી રીતે બોલે છે એ છાયા સરસ રીતે જાણતાં હતાં. વળી, એમના પરિવારમાં પણ એવી વ્યક્તિ છે, જે અગાઉ મિલમાં કામ કરતી હતી ને પછી એ મુંબઈ શિક્ષક થઈ ગયેલી. મને લાગ્યું કે પાર્વતીનું પાત્ર છાયા કદમ કરતાં બહેતર રીતે બીજું કોઈ નહીં સમજી શકે.'

ફિલ્મ જોતાં તરત સમજાય કે પાયલે પોતાની ફિલ્મ માટે કરેલું કલાકારોનું કાસ્ટિંગ કેટલું પ્રભાવશાળી પુરવાર થયું છે. ફિલ્મમાં પ્રભાના બોયફ્રેન્ડનું પાત્ર રિદ્ધુ હરૂન નામના એક યુવાન, સાઉથ ઇન્ડિયન એક્ટરે ભજવ્યું છે. શૂટિંગ શરૂ કરતાં પહેલાં પાયલ અને ત્રણેય સ્ત્રી કલાકારો લગભગ એક આખા મહિના માટે સાથે રહ્યાં હતાં. તેઓ નાના કેમેરાથી જુદાં જુદાં દૃશ્યો અલગ અલગ રીતે શૂટ કરતાં ને પછી સ્ક્રીન પર તેની સમીક્ષા કરતાં. 'જેમ કે, અનુ અને પ્રભાનો કોઈ સીન હોય તો હું જુદી જુદી રીતે સીન શૂટ કરું, સીનની કોરિયોગ્રાફી બદલું, કેમેરા ઍંગલ્સ બદલું ને પછી આ તમામ વર્ઝન સ્ક્રીન પર જોઈને અમે નક્કી કરીએ કે કયું વર્ઝન સૌથી સરસ લાગે છે. અમે તો સ્ક્રિપ્ટમાં ન હોય એવાંય સીન શૂટ કરતાં – જસ્ટ એમ જ, મસ્તી ખાતર. અમે એવી રીતે કામ કરતાં હતાં

જાણે અમે નાટક માટે રિહર્સલ્સ કરી રહ્યાં હોઈએ. થિયેટરમાં ખૂબ બધું ઇમ્પ્રોવાઇઝેશન થતું હોય છે, કલાકારો સૂચનો કરતાં હોય છે. આ વર્કશોપ દરમિયાન ધીમે ધીમે સ્પષ્ટ થતું ગયું કે તેમનો બોલવાનો લહેકો કેવો હશે, એ કેવા સ્લેન્ગ (લોકબોલીના શબ્દો) વાપરશે, ઈંગ્લિશ શબ્દોને ક્યાં-કેટલા-કેવી રીતે બોલશે, વગેરે,' પાયલ કહે છે.

મજા જુઓ. પાયલ કાપડિયા એ ભાષામાં પોતાની પહેલી ફુલલેન્થ ફિચર ફિલ્મ બનાવવા જઈ રહ્યાં હતાં, જે ભાષા એમને આવડતી નહોતી! તેઓ કહે છે, 'મારા બન્ને સંવાદલેખકો - રોબિન જોય અને નસીમ - મલયાલી છે. એક મહિનાના વર્કશોપ દરમિયાન તેઓ પણ સતત અમારી સાથે હતા. મારા સંવાદલેખકોની મદદ વગર હું આ ફિલ્મ બનાવી જ શકી ન હોત. શૂટિંગ પહેલાંનો એક મહિનો મારા માટે પણ આ લર્નિંગ પ્રોસેસ બની રહ્યો હતો...'

સિનેમા-નાટકમાં અભિનય કરવો અને એનું દિગ્દર્શન કરવું - આ વાર્તા કે કવિતા લખવા જેવી એકલવાયી પ્રવૃત્તિ નથી, આ એક 'ગ્રૂપ એક્ટિવિટી' છે. જુદાં જુદાં કૌશલ્યો ધરાવતા સર્જનાત્મક વ્યક્તિઓનું આખું જૂથ સાથે મળીને એક ફિલ્મ કે નાટકને અંતિમ ઓપ આપે છે. આ સામૂહિકતા સિનેમાના માધ્યમની મજા પણ છે અને પડકાર પણ છે.

ફિલ્મની સિનેમેટોગ્રાફી (રણબીર દાસ) અદ્ભુત છે. ફિલ્મની વિશિષ્ટ વિઝ્યુઅલ લેંગ્વેજ ફિલ્મની અપીલને ખૂબ તીક્ષ્ણ બનાવી દે છે. જાણે કે કુદરતી પ્રકાશ યા તો ઘર-હોસ્પિટલ-રસ્તાઓની ટ્યૂબલાઈટ્સના પ્રકાશમાં જ આખી ફિલ્મ શૂટ થઈ હોય તેવી અસર પેદા થાય છે. ફિલ્મના પૂર્વાર્ધનું લોકાલ મુંબઈ છે, પણ ગેટ વે ઓફ ઈન્ડિયા, જુહુ બીચ, બાન્દ્ર-વર્લી સી લિન્ક જેવા મુંબઈના કોઈ પણ જાણીતા સ્થળને સ્કીન પર લાવવાનું પ્રલોભન ટાળવામાં આવ્યું છે. હા, ફિલ્મમાં લોકલ ટ્રેનનાં ખૂબ બધાં દૃશ્યો છે. લોકલ ટ્રેન કરતાં વધારે મહત્વનું મુંબઈનું બીજું લેન્ડમાર્ક કયું હોવાનું!

'ઓલ વી ઇમેજિન એઝ લાઈટ'નું એડિટિંગ ક્લીમેન્ટ પિન્ટોએ કર્યું છે. જે-તે સીનની કોરિયોગ્રાફી અને કેમેરા ઍંગલ જે-તે દૃશ્યની સૂક્ષ્મતાને પડદા પર વધારે અસરકારકતાથી ઉઘાડી શકતાં હોય છે. જેમ કે, ફિલ્મના ફર્સ્ટ હાફમાં અલગાવાનો ભાવ વિશેષ છે. અનુ અને પ્રભા એક જ હોસ્પિટલમાં કામ કરે છે, ખોબા જેવડા ફ્લેટમાં સાથે રહે છે છતાં તેમની વચ્ચે ખાસ સંધાન નથી. તેઓ લગોલગ હોવા છતાં અલગ અલગ છે. તેથી પાયલ કાપડિયાએ ફિલ્મના પૂર્વાર્ધમાં બન્ને એક ફ્રેમમાં એકસાથે પ્રમાણમાં ઓછી દેખાડી છે. ફિલ્મના ઉત્તરાર્ધમાં બન્ને સ્ત્રીઓ વચ્ચે ક્રમશઃ આત્મીયતા વિકસે છે, તેથી બન્નેના સંયુક્ત શોટ્સ અને દૃશ્યોની માત્રા પણ વધતી જાય છે. પાયલ કાપડિયા ઉમેરે છે, 'ફર્સ્ટ હાફમાં કેમેરા બન્નેથી ચોક્કસ અંતર જાળવે છે. સેકન્ડ હાફમાં અમે એમનાં શરીરો પાસેથી વધારે કામ લીધું છે. કોંકણના ગામડામાં સમય જુદી રીતે વહે છે, આ જગ્યામાં એક પ્રકારનું કામણ છે. આ બધા ભાવને કેમેરા વડે વધારે તીવ્ર બનાવવાની કોશિશ કરી છે. કેમેરાના લેન્સ એમનાં શરીરોને લગભગ સ્પર્શે છે.'

ફિલ્મના ફર્સ્ટ હાફ એક દૃશ્યમાં પ્રભા તેના બૉયફ્રેન્ડને હસતાં હસતાં કિસ્સો સંભળાવતી હોય છે કે આજે છેને મારી હોસ્પિટલમાં એક નર્સ એક મોટી ઉંમરના

પુરુષ પેશન્ટને સ્પંજ કરીને એનું શરીર સાફ કરતી હતી, ત્યાં અચાનક એનું ધ્યાન ગયું કે પેશન્ટનું શિશ્નોત્થાન થઈ ગયું છે... ને તે જોઈને નર્સ ગભરાઈને શું ભાગી છે! દર્શક તરીકે આપણને પ્રશ્ન થાય કે શું પાયલે માત્ર રમૂજ છાંટવા કે પ્રભાના પાત્રની એક લાક્ષણિકતા ઉપસાવવા માટે આ વાતચીત ફિલ્મમાં મૂકી હશે? પણ ફિલ્મ અંતભાગમાં આવતું એક દૃશ્ય જોતી વખતે તમને એકાએક સમજાય કે ના, પેલું દૃશ્ય માત્ર રમૂજ માટે મુકાયું નહોતું, તે વાતચીતનો સંદર્ભ બહુ જ ગંભીર અને જુદી રીતે ઉત્તરાર્ધના આ સીનમાં આવે છે. આ દૃશ્યમાં અનુના પાત્રની કુંકિત કામેચ્છાની અભિવ્યક્તિની વાત બહુ જ સંવેદનશીલ રીતે રજૂ થઈ છે.

‘ઓલ વી ઇમેજિન એઝ લાઈટ’ એ નખશિખ ભારતીય ફિલ્મ નથી. આ પેરિસ-ભારત-નેધરલેન્ડ્સ-લક્ઝમબર્ગ-ઈટલીના નિર્માતાઓએ સંયુક્તપણે બનાવેલી ફિલ્મ છે. ફિલ્મના કલાકાર-કસબીઓની કેડિટ્સમાં આટલાં બધાં વિદેશી નામો દેખાય છે તેનું કારણ આ જ. ૨૦૨૫ના ઓસ્કર એવોર્ડ્ઝની બેસ્ટ ઇન્ટરનેશનલ ફિચર ફિલ્મ કેટેગરી માટે આ ફિલ્મ ભારતની ઓફિશિયલ એન્ટ્રી ન બની શકી તેનું કારણ પણ આ જ. અલબત્ત, નિર્માતાઓએ સ્વતંત્રપણે આ ફિલ્મને ઓસ્કરની એકાધિક કેટેગરીની રેસમાં ઉતારવા ધાર્યું છે. આ ફિલ્મને ૨૦૨૪માં કાન ફિલ્મ ફેસ્ટિવલમાં ગ્રાન્ડ પ્રિક્સ એવોર્ડ તો મળ્યો જ, સાથે સાથે ગોલ્ડન ગ્લોબ એવોર્ડ્ઝમાં બેસ્ટ ડિરેક્ટર અને બેસ્ટ ફોરેન લૅંગ્વેજ ફિલ્મ કેટેગરી માટે નોમિનેશન પણ મળ્યાં.

‘ઓલ વી ઇમેજિન એઝ લાઈટ’ને હવે વધારાના એવોર્ડ્ઝ મળે કે ન મળે, આ ફિલ્મે પોતાનું વિત્ત પુરવાર કરી દીધું છે. એક પ્રશિષ્ટ સાહિત્યકૃતિની જેમ ‘ઓલ વી ઇમેજિન એઝ લાઈટ’ પણ પોતાના દર્શકો પાસેથી એક નિશ્ચિત સ્તરની સિનેમેટિક સજ્જતાની અપેક્ષા રાખે છે. માત્ર મેઇનસ્ટ્રીમ, કમર્શિયલ ફિલ્મો જ માણી શકતા સાધારણ પ્રેક્ષકોને ‘ઓલ વી ઇમેજિન...’ અપીલ નહીં કરે. આ ફિલ્મનું તેનું ટાર્ગેટ ઓડિયન્સ છે પણ નહીં. બાકી ‘એક્વાયર્ડ ટેસ્ટ’ ધરાવતા દર્શકો આ ફિલ્મ જોઈને ઝૂમી ઊઠ્યા છે અને કેટલાયે તો તે બબ્બે-ત્રણત્રણ વખત જોઈ કાઢી છે. ડિઝની પ્લસ હોટસ્ટાર ઓટીટી પર આ ફિલ્મ સ્ટ્રીમ થઈ ચૂકી છે. જરૂર જોજો. આનંદ થશે.

આપણી પરિપદ્ એકની એક પ્રણાલિકામાં ઘણાં વર્ષો ચાલી. હવે યુગપરિવર્તનનો કાળ આવ્યો છે અને સઘળી સ્થિતિ એ પરિવર્તનને અનુકૂળ છે. ક્ષણવાર વર્તમાનને ભેદી ભવિષ્યમાં દૃષ્ટિ નાંખો, ચર્મચક્ષુ મીંચી, પ્રતિભા ચક્ષુથી આપણો સારસ્વતઉદ્યાન નિહાળો. સર્વત્ર વસન્તના વાયુ વાઈ રહ્યા છે, વૃક્ષો નવપક્ષવ થઈ ગયાં છે, આંબે મ્હોર બેઠો છે, ભ્રમરો ગુંજે છે- શ્રદ્ધા રાખો કે થોડા સમયમાં આમ્રફળ પણ આવશે, ડાળો ફળભારથી લચશે, અને વૃક્ષે વૃક્ષે કોયલ ટહુકશે. આ આપણાં સ્વપ્નો નથી, આપણા સાચા મનોરથ છે, આપણી આશાઓ છે.

— આનંદશંકર ધ્રુવ

વીજળીના ચમકારે

દર્શના ધોળકિયા

(કોઈ પણ ઉત્તમ કવિતાની પ્રથમ પંક્તિ વિશે એવું કહેવાતું હોય છે કે એ લખાતી નથી પણ અવતરતી હોય છે. આપણા ઉત્તમ સર્જકોની અનેક પંક્તિઓ આ વાતની પ્રતીતિ કરાવે છે. ગુજરાતી ભાષાની તેમજ અન્ય ભારતીય ભાષાઓના મહાન કવિઓની આવી કેટલીક પંક્તિઓનું આકર્ષણ મને વિદ્યાર્થીકાળથી જ રહેલું. મધ્યકાલીન પદો, આખ્યાનો કે પછી અર્વાચીન કાળની અનેક કવિતાઓમાંની પહેલી કે પછી કવિચિત્તમાંથી અચાનક પ્રગટેલી - આવિભૂત થયેલી પંક્તિઓ અમૂલ્ય મૌક્તિકની જેમ મારા ચિત્તને હુંમેશાં પરિપ્લાવિત કરતી રહી છે ને અચાનક ગંગા સતીકથિત વીજળીના ચમકારે મારું મોતી પરોવાઈ ગયાની અનુભૂતિ પામવાનું સદ્ભાગ્ય મને સાંપડ્યું છે. દરમાસે આવી કેટલીક ક્ષણો અહીં વહેંચવાનો ઉપક્રમ કરવા ધાર્યો છે. - દ. ધો.)

‘સારમાં સાર અવતાર અબળા તણો, જે બળ બળિભદ્ર વીર રીઝે;

(નરસિંહ મહેતા)

મૂળે ભક્ત એવા આપણા સંત કવિ નરસિંહે આવી એકાધિક એકોક્તિઓમાં જીવતરનો અને એમના દર્શનનો જાણે સાર આપી દીધો છે.

આપણા શાસ્ત્રકારોએ સ્ત્રી અને પુરુષને સંસારરથનાં બે પૈડાં ગણાવ્યાં છે. બંને પરસ્પરનાં પૂરક છે. આમ છતાં દરેક સમાજમાં પુરુષનું પ્રાધાન્ય ધ્યાન ખેંચે એટલી હદે જળવાતું રહ્યું છે. દરેક સમાજની રચના જ કંઈક એવી રહી છે. આવી રચના વચ્ચે કોઈ એકાદ વ્યક્તિનો અવાજ સ્ત્રીઓના સન્માનને પક્ષે ઊઠે તો તો એ વ્યક્તિ જુદી પડે જ એ સમજાય એવું છે.

પરંતુ મધ્યકાળના ભારતના કોઈ પણ સંતને સાંભળીએ છીએ ત્યારે સ્તબ્ધ થઈ જવાય છે. તેઓએ તો પોતાનું પૌરુષત્વ ઓગાળીને સ્ત્રીત્વને ઈચ્છ્યું છે. પોતાની જાતને જ્ઞાનદેવ જેવા જ્ઞાની કવિથી માંડીને નરસિંહ-દયારામ જેવા ભક્તકવિઓ સ્ત્રી ગણે છે એટલું જ નહિ, એમાં ગૌરવનો અનુભવ કરે છે. એથી પણ આગળ વધીને એમ કહી શકાય કે તેઓએ પૌરુષત્વને-પુરુષપણાંને ઉપેક્ષ્યું છે. પ્રશ્ન એ થાય છે કે સ્ત્રીત્વનું આટલું સન્માન, આટલી અપેક્ષા તેઓને શા માટે છે ?

ઉપરના પ્રશ્નોનો જવાબ ચીનના મહાપુરુષ લાઓત્સે બહુ સુંદર રીતે આપે છે. તેઓને મતે દરેક પુરુષમાં સ્ત્રીત્વનો અને દરેક સ્ત્રીમાં પૌરુષત્વનો અંશ રહેલો છે. આથી આ બંને કાયમ એકબીજા તરફ આકર્ષાય છે. પણ જ્યારે મનુષ્ય વિકાસનાં એક પછી એક સોપાનને પસાર કરતો જાય છે ત્યારે એક ઘડી એવી આવે છે કે તે મનુષ્ય સ્ત્રી હોય કે પુરુષ પણ તેનામાં સંપૂર્ણપણે સ્ત્રીત્વ દાખલ થઈ જાય છે. મહાવીર અને બુદ્ધ, ઈશુ કે રામ આથી જ આપણને માતા જેવા કે સ્ત્રીણ લાગે છે. આચાર્ય વિનોબા પણ નોંધે છે કે ભક્ત પુરુષમાં ધીમે ધીમે સ્ત્રીના માર્દવ આદિ ગુણોનો વિકાસ થવો જરૂરી છે. આ આખી પ્રક્રિયા નરસિંહે અનુભવી હોઈ, તેનાં પદોમાં આ ભાવ તારસ્વરે ઊઠ્યો છે અને આ ભાવને તેણે જુદા જુદા દૃષ્ટિબિંદુથી રજૂ કર્યો છે. આમ કરીને તેમણે સ્ત્રીઓનું નહીં, પણ સ્ત્રીત્વનું સન્માન કર્યું છે.

સ્ત્રીત્વ અંગેના પોતાના વિચારની માંડણી નરસિંહ આ પંક્તિમાં કરે છે :

‘સારમાં સાર અવતાર અબળા તણો, જે બળે બળિભદ્ર વીર રીઝે;

ઉપરોક્ત પંક્તિમાં જાણીજોઈને નરસિંહે ‘અબળા’ શબ્દનો ઉપયોગ કર્યો છે. સ્ત્રીત્વની માનહાનિ સૂચવતો શબ્દ છે અબળા. એ જ શબ્દ ભારે અદબપૂર્વક વિરોધાભાસ ખડો કરીને નરસિંહે વાપર્યો છે ને સ્ત્રીત્વની ગરિમા વધારી દીધી છે. જોવાનું એ છે કે આ અબળાનું બળ કેવું ? જેનાથી કેવા કૃષ્ણ રીઝે છે - બલરામના ભાઈ એવા કૃષ્ણ. બળના પર્યાય એવા બલરામનું સ્મરણ અહીં કેવું તો ઉચિત રીતે ગોઠવાઈ ગયું છે! ને વળી ‘ર’ ને ‘ળ’ ની પુનરાવૃત્તિથી અહીં કવિતા અવતરી એ ફાયદો તો નફામાં!

બીજી કોઈ પંક્તિ ન રચી આ એક જ પંક્તિ સ્ત્રીત્વ માટે નરસિંહે રચી હોત તોપણ એ પૂરતું થાત, એટલી પ્રતીતિજનક તાકાત એમાં ભરી છે.

પૂર્વોક્ત ઇતિહાસ મંડળમાં ચાલેલી ચર્ચામાં - ઇતિહાસ શિક્ષણને અંગે ‘propaganda’ યાને સ્વદેશાભિમાન આદિ પોષવા માટે અમુક ઉપદેશ પ્રચારવાનો યત્ન શિક્ષકે કરવો ન જોઈએ એમ જે પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું એ ખરેખર સાચું છે, અને વર્તમાન સમયમાં એ વાતનું આપણા શિક્ષણપદ્ધતિના સ્વદેશાભિમાની સુધારકોને અને નવીન ઇતિહાસના લેખકોને ખાસ સ્મરણ આપવાની આવશ્યકતા છે. અત્યાર સુધી આપણી શાળાઓમાં ચાલતાં ઇતિહાસનાં પુસ્તકો ઘણે ભાગે અશુદ્ધ, નિર્માલ્ય અને દેશના ગૌરવને પણ અન્યાય કરનારાં હતાં, બલકે છે, પરંતુ તે સામે અત્યારે જે પોકાર શરૂ થયો છે તેનાથી સત્યને ઊલટી જાતનો અન્યાય થવાનો ભય નજરે પડે છે, એ પણ લક્ષમાં રાખવાની જરૂર છે.

— આનંદશંકર ધ્રુવ

શોધછાત્રની કલમેથી

સાહિત્યિક વાદ-વિવાદો

વર્ષાબા હરીશચંદ્રસિંહ જાડેજા

(કેટલાક સાહિત્યિક વિવાદો, ધીરુભાઈ ઠાકર,

પ્ર.આ. ૨૦૧૧, પ્રકાશક : ગુજરાત વિશ્વકોશ ટ્રસ્ટ, કિંમત : ૨૨૦)

સાહિત્યકારોના જીવનમાં સાહિત્યનાં તત્ત્વ-સ્વરૂપ-પ્રકાર-સર્જન-વિવેચન વગેરે પરત્વે ચાલેલા વિવાદોનું સાહિત્યિક મૂલ્ય ગુજરાતી સાહિત્યના સન્માન્ય વિદ્વાન ડૉ. ધીરુભાઈ ઠાકરે ભારે જહેમત લઈ 'કેટલાક સાહિત્યિક વિવાદો' પુસ્તકમાં સુંદર રીતે રજૂ કર્યા છે, જેમ કે ...

જદુનાથ મહારાજ અને નર્મદ વચ્ચે 'શાસ્ત્રો ઈશ્વરકૃત છે યા નહિ' તે પ્રશ્ન બાબતે ચાલેલી ચર્ચાઓ.

આનંદશંકર ધ્રુવ અને રમણભાઈ નીલકંઠ વચ્ચે 'મોક્ષવિચાર' વિશેની ચર્ચાઓ.

મણિલાલ ન. દિવેદી અને રમણભાઈ નીલકંઠ વચ્ચે દ્વૈતાદ્વૈત વિશેની ચાલેલી ચર્ચાઓ.

મહારાજ લાઈબલ કેસની ચર્ચા.

ગોવર્ધનરામ અને નરસિંહરાવ દિવેટિયા વચ્ચે 'ગુજરાતી શબ્દોની લોખનપદ્ધતિ' અંગેનો વિવાદ.

દલપતરામ અને નર્મદ વચ્ચેનો વિવાદ.

પ્રેમાનંદ શ્રેષ્ઠ કે શામળ ? વિશેનો વિવાદ.

ગોવર્ધનરામે 'કવિતા, કાવ્ય અને કવિ' એ વિષયે 'મિતાક્ષર'માં 'અવલોકન'ને કાવ્યના આત્મા તરીકે સ્થાપવા જે પ્રયત્ન કર્યો તેનો નરસિંહરાવે ઉગ્ર વિરોધ કરેલો.

વિજયરાય વૈદ્ય તથા નરસિંહરાવની 'સાહિત્ય' અને 'વાઙ્મય' આ સાહિત્યિક સંજ્ઞાઓની ચર્ચા લલિત તથા લલિતેતર સાહિત્યના સંદર્ભમાં મહત્વની છે.

ડોલરરાય માંકડ અને નગીનદાસ પારેખ વચ્ચે રસાભાસ વિશેનો વિવાદ .

'અપદ્યાગદ્ય' તરીકે ઓળખાયેલી કવિ ન્હાનાલાલની ડોલનશૈલીના પ્રયોગનો શ્રી નરસિંહરાવ દિવેટિયા અને કવિ અરદેશર ફરામજી ખબરદારે વિરોધ કરેલો.

'સર્ળંગ અગેય પ્રવાહી પદ્યરચના' નો મુદ્દો સાક્ષરયુગમાં કવિતાક્ષેત્રે સારી પેઠે ચર્ચાયો હતો.

સાક્ષરયુગમાં 'વૃત્તિમય ભાવાભાસ'નો મુદ્દો સારી પેઠે ચર્ચાયો હતો.

‘વિવચન કલા છે કે શાસ્ત્ર’ એ અંગેની ચર્ચાઓ.

‘વડોદરાની ખટપટ’માં મણિલાલ દ્વિવેદી અને હરગોવિંદદાસ કાંટાવાલા દ્વારા સાહિત્યિક વિવાદ થયેલો જેમાં મણિલાલ સાથે બાળશંકર પણ જોડાયેલા હતા.

કૃતિઓ અને કર્તાવિષયક વિવાદોની વાત કરીએ તો નર્મદના ‘નર્મગદ્ય’ની જૂની શાલેય આવૃત્તિમાં મહીપતરામ નીલકંઠ દ્વારા થયેલા સુધારાનો વિવાદ.

મણિલાલ દ્વિવેદીના ‘સિદ્ધાંતસાર’નું કવિ કાન્તે જે રીતે અવલોકન કર્યું તેનો વિવાદ.

‘પ્રેમાનંદની સંદિગ્ધ કૃતિઓ’ વિશેનો વિવાદ.

નરસિંહરાવકૃત ‘કુસુમમાળા’ વિશે મણિલાલ દ્વિવેદીએ જે લખ્યું હતું તે નરસિંહરાવને આવકારદાયક લાગ્યું હતું તેમ છતાં તેમના ‘રસરૂપગંધવર્જિત કુસુમો’ એ શબ્દો વિશે ગેરસમજ થયેલી. ત્યાર બાદ મણિલાલે ‘હૃદય હૃદયવીણા’ વિશે લખ્યું ત્યારે કવિ ન્હાનાલાલે ચર્ચાપત્રમાં અઘટિત પ્રહારો મણિલાલ પર કરેલા.

ગોવર્ધનરામ ત્રિપાઠીકૃત ‘સરસ્વતીચંદ્ર’ નવલકથાના અંતને અનુલક્ષતો વિવાદ .

નરસિંહરાવ તથા આનંદશંકર ધ્રુવ વચ્ચે ‘યુધિષ્ઠિરનું અસત્યકથન’ પ્રસંગને અનુલક્ષીને ચાલેલો વિવાદ.

મણિલાલ દ્વિવેદીના આત્મવૃત્તાન્તના સંદર્ભમાં શ્રી અંબાલાલ બા. પુરાણી અને આનંદશંકર ધ્રુવ વચ્ચે ચાલેલો વિવાદ.

‘સાહિત્યમાં અપહરણ’નો વિવાદ મુખ્યત્વે કનૈયાલાલ મુનશીની ‘પાટણની પ્રભુતા’ જેવી નવલકથાના સંદર્ભમાં રજૂ થયો છે.

‘કલાન્ત કવિ’ના સંદર્ભમાં કર્તૃત્વ, અર્થઘટન તથા કવિત્વના મુદ્દાઓ લઈને વિદ્વાનોમાં સારી એવી ચર્ચા-વિચારણા ચાલી હતી.

કાન્તકૃત ‘સુરતાની વાડીના મીઠા મોરલા’ કાવ્યમાં કલાપી વિશે છે કે ન્હાનાલાલ વિશે તે પ્રશ્ન ચર્ચાયો હતો.

‘કલાપી અને સંચિત: કર્તૃત્વના પ્રશ્નો’માં પ્રો. રમેશ શુક્લે ઉઠાવેલ વિવાદ.

આમ, દલપતરામ અને નર્મદથી લઈને રમેશ શુક્લ તથા જયંત કોઠારી સુધીના અનેક વિદ્વાનોએ સાહિત્યનાં વિવિધ પાસાં વિશે જે ચર્ચાઓ સમયે સમયે કરી છે. તેનો ગુજરાતી ભાષા અને સાહિત્યને લાભ થયો છે. ઉપર દર્શાવેલ વાદવિવાદમાંથી કેટલાક વિવાદો વિશે થોડી વિગતે વાત કરીએ.

અર્વાચીન ગુજરાતી સાહિત્યમાં દાયકે દાયકે ભાષા, ધર્મ, સાહિત્ય અને સમાજસુધારા આદિ ક્ષેત્રોમાં વાદ-વિવાદો ચાલ્યા આવ્યા છે. અર્વાચીન યુગના અગ્રણી કવિઓ અને ગુજરાતી સાહિત્યનો પહેલો નોંધપાત્ર વિવાદ નર્મદ અને દલપતરામ વચ્ચે થયો હતો.

દક્ષિણ ગુજરાતના લોકો નર્મદને અને મધ્ય ગુજરાતના લોકો દલપતરામને સર્વમાન્ય કવિ તરીકે ઓળખતા હતા. અંગ્રેજી ભણેલા માટે નર્મદ અને જૂની પરંપરાના લોકોમાં દલપતરામ માનીતા હતા. નર્મદની કવિતા પાશ્ચાત્ય, વર્ડ્સવર્થ અને કાવ્યાદર્શ અનુસાર ઘડાઈ, વિષય-શૈલી - છંદ અને પ્રકાર પરત્વે નવા અખતરા કરતા, ઊર્મિનો ઉછાળો નર્મદની કવિતાનો વિશિષ્ટ ગુણ હતો. નર્મદ વીર અને શૃંગારને વરેલા હતા. જ્યારે દલપતરામ સંસ્કૃત અને વ્રજ ભાષામાં લખતા હતા તેથી તેમની ઘણીખરી જૂની પદ્ધતિથી બોધક ભાષામાં ઝડઝમક અને કથનની ચતુરાઈથી કવિતા લખતા હતા. દલપતરામનું ખાસ લક્ષણ ઠાવકું બુદ્ધિચાપલ્ય હતું. દલપતરામ હાસ્ય અને શાંત રસના સ્વામી હતા.

આથી, સમકાલીન હોવા છતાં પરસ્પર ભિન્ન પ્રકૃતિના હોવાથી લોકો પોતાની રુચિ અનુસાર એકને ચડિયાતો અને બીજાને ઊતરતો ગણીને બન્ને વચ્ચે સ્પર્ધા ન હોય તો પણ ઊભી કરે છે. તેમના વચ્ચે વિવાદ ઊભો કરવામાં મોટા ભાગે તેમના અનુયાયીઓ હતા. દલપતરામ રહ્યા તે દરમિયાન મુંબઈમાં નર્મદ - દલપતરામ કાવ્યો વાંચવા અને સાંભળવાના સમારંભો થયા ત્યારે એક જ પ્રશ્ન ચર્ચાતો : નર્મદની કવિતા ચઢે કે દલપતરામની ? નર્મદ - દલપતરામની હરીફાઈએ અવાંચીન ગુજરાતી કવિતાના બ્રાહ્મ સ્વરૂપને વિવિધરંગી બનાવી તેના અંતસ્તત્વને ઉઠાવ આપ્યો છે. આ સાહિત્ય સ્પર્ધા આધુનિક કાવ્યભાવનાનું ધોરણ સ્થિર કરવામાં ઠીક સહાયભૂત નીવડી હતી એ ખાસ નોંધવું જોઈએ.

૧૯ મી સદીના સાતમા દાયકા દરમિયાન સાહિત્યરસિક વાચકોમાં શામળની કવિતા સરસ કે પ્રેમાનંદની એ બાબતે ઠીક ઠીક ઊહાપોહ જગાડ્યો હશે. આ બાબત 'ગુજરાત શાળાપત્ર', 'બુદ્ધિપ્રકાશ', 'સુરતમિત્ર' આદિ પત્રોમાં ચાલેલી ચર્ચા ઉપરથી જાણી શકાય છે.

મહીપતરામ નીલકંઠ દ્વારા 'નર્મગદ'ની શાલેય આવૃત્તિમાં સરકાર તરફથી સુધારા કર્યા હતા. 'નર્મગદ'માં આવતો શૃંગાર, અનીતિના પ્રસંગો અને સામ્રાજ્યવાદની વિરુદ્ધ મતને લગતા ભાગો રદ કરેલા અને પોતાના વિચારોને તેમાં સ્થાન આપેલું. તેથી આ સુધારા વિશે રામનારાયણ વિ.પાઠકે જૂના 'નર્મગદ' સાથે સરકારી 'નર્મગદ' સરખાવીને તેમાંથી દષ્ટાંતો આપીને 'સુધારા-બગાડા'ની ચર્ચા કરી છે. સાથે સાથે બીજી વાર લખાયાથી ગદ્ય મઠારાતાં તેનો ફાયદો થયાનું પણ નોંધ્યું છે.

નર્મદની પેઢી અસ્ત થાય એ પહેલાં તેના કરતાં વધુ સત્ત્વશાળી , ઉચ્ચ જીવનદૃષ્ટિએ અને અનોખી સર્જનશક્તિ સાથે એક નવી પેઢી ઉદય પામી રહી હતી. સાહિત્ય અને સંસ્કારના ક્ષેત્રે ત્રણ સમર્થ પ્રતિનિધિઓનું શુભ આગમન થઈ ચૂક્યું હતું. આ ત્રણ પ્રતિનિધિઓ ગોવર્ધનરામ, મણિલાલ અને નરસિંહરાવ હતા. ગોવર્ધનરામ અને મણિલાલ ધર્મ, સમાજ, સાહિત્ય અને સંસ્કૃતિના મર્મ સુધી પહોંચીને તે સમયે ચાલતા સાંસ્કૃતિક સંઘટ્ટનનું નિદાન કાઢવાનો પુરુષાર્થ કર્યો. નરસિંહરાવે કવિતાનાં નવાં પરિબળોને ઝીલવા સાથે સમગ્ર ગુજરાતી ભાષાસાહિત્યના ઉત્કર્ષ માટે સંઘર્ષ કર્યો હતો; પરંતુ વધુમાં વધુ ઉગ્ર અને લાંબામાં લાંબા વિવાદમાં ઊતરીને સ્વધર્મ અને સંસ્કૃતિના રક્ષણનો મોરચો જિંદગીભર

ચલાવનાર મણિલાલ નભુભાઈ દ્વિવેદી હતા. મણિલાલ અને ગોવર્ધનરામે હિંદુ ધર્મ પર રૂઢિ, અંધશ્રદ્ધા, જડતા અને અજ્ઞાનને કારણે ચડેલા મેલને બંનેએ પોતપોતાની રીતે સાફ કરવાનો પુરુષાર્થ કર્યો છે.

ગુજરાતી સોશિયલ યુનિયનમાં એક વાર પુનર્લગ્નનો વિષય એક કલાક માટે ચર્ચવા સારુ ઉઠાવવામાં આવ્યો. બધાએ એમ માનેલું કે ગ્રેજ્યુએટોની મંડળી તો વિધવા - પુનર્લગ્નની તરફેણમાં જ હોય, પરંતુ મણિલાલ તેની વિરુદ્ધ પડ્યા. એટલે ચર્ચા એક કલાકને બદલે એક માસ સુધી ચાલી! બંને પક્ષમાંથી કોઈ હાર્યું નહિ તેથી વિવાદ કશા નિર્ણય વગર બંધ કરવામાં આવ્યો હતો.

વિધવાવિવાહ તથા લગ્નના સંમતિવચનો કાયદો કરાવવા અંગેની સુધારકોની હિલચાલે મણિલાલને તેમની સાથે લાંબા વિવાદમાં ઊતરવાની ફરજ પાડી હતી. શ્રી બહેરામજી મલબારીએ ઊભા કરેલા સંમતિવચના કાયદાના આંદોલને આખા દેશમાં ખળભળાટ મચાવી મૂક્યો. મુંબઈ, ચેન્નઈ અને બંગાળમાં અનેક સ્થળે સભાઓ ભરાઈ અને શાસ્ત્રાર્થ થવા લાગ્યાં. મુંબઈના માધવબાગમાં મળેલી સભાનું ઠહાચિત્ર ‘ભદ્રંભદ્ર’માં દોરીને રમણભાઈ નીલકંઠે તેને ગુજરાતી સાહિત્યમાં ચિરંજીવ બનાવી દીધી. પાંચેક વર્ષના વાદ્યુદ્ધે મણિલાલ અને સુધારકો વચ્ચે કાયમનું અંતર પાડી દીધું. મણિલાલ અને રમણભાઈ વચ્ચે તો જિંદગીભરનો અંટસ (દુશ્મનાઈ) પડી ગયો, જેના પરિણામ રૂપે બધા જ જાહેર પ્રશ્નોની ચર્ચામાં બંને વચ્ચે તીવ્ર મતભેદ ઊભો રહ્યો.

‘જ્ઞાનસુધા’માં 1894ના માર્ચ-એપ્રિલથી ડિસેમ્બર સુધી ‘સિદ્ધાંતસાર’નું અવલોકન કરતા મણિલાલની વેદાંતી વિચારશ્રેણી પર હળવી માર્મિક શૈલીમાં પ્રહાર કરતા કાન્તના આઠ પત્રો પ્રસિદ્ધ થાય છે.

રમણભાઈ નીલકંઠ દ્વારા ‘સનાતન હિંદુ ધર્મ’ વિશે ઉઠાવેલો વિવાદ સૌથી વિશેષ ધ્યાનપાત્ર છે. એ સુદીર્ઘ વિવાદ-પરંપરામાં મણિલાલ અને રમણભાઈની વાદ-પ્રતિવાદ શક્તિનું યથાર્થ દર્શન થાય છે.

૧૮૯૪ જૂનમાં ‘સુદર્શન’ સામયિકમાં મણિલાલે ‘ગુજરાતના લેખકો’ વિશેની લેખમાળા શરૂ કરી હતી. તે પહેલાં ૧૮૯૩માં મણિલાલે કન્યાઓ માટેના પાઠોનો સંગ્રહ ‘બાળવિલાસ’ પ્રસિદ્ધ કર્યો હતો. આ પાઠો તેમણે વડોદરા રાજ્યના કેળવણી ખાતા માટે વિદ્યાધિકારી હરગોવિંદદાસના આમંત્રણથી તૈયાર કર્યા હતા. તે પાઠોની ભાષા અઘરી છે એમ કહીને હરગોવિંદદાસે એ પાઠો સ્વીકાર્યા ન હતા. તેને પરિણામે મણિલાલ અને હરગોવિંદદાસ કાંટાવાલા વચ્ચે ભાષા અંગે લાંબો વિવાદ ચાલ્યો હતો. આ સુદીર્ઘ વિવાદે લેખકો તેમ જ સાહિત્યરસિકોની સાહિત્યસમજ વધારવામાં સારો ફાળો આપ્યો છે.

ગુજરાતી સાહિત્યમાં અનન્ય અને સૌથી વિશેષ સંશોભકારક વિવાદ પ્રેમાનંદની સંદિગ્ધ કૃતિઓ વિશેનો છે. પ્રેમાનંદનાં નાટકોના કર્તૃત્વ અંગેના પ્રશ્નો જાહેર ચર્ચાનો વિષય

બને છે. એ નાટકો પ્રેમાનંદનાં લખેલાં નથી પણ કોઈ અવાંચીન લેખકે લખ્યાં હોય તેવી શક્યતા છે, એવો અભિપ્રાય કેટલાક પ્રતિષ્ઠિત લેખકોનો થતાં તેની ચર્ચા ‘ગુજરાતી’, ‘બુદ્ધિપ્રકાશ’, ‘કૌમુદી’, ‘સમાલોચક’, ‘સુદર્શન’, ‘જ્ઞાનસુધા’, ‘હિતેચ્છુ’, ‘વડોદરાવત્સલ’ વગેરે સામયિકોમાં ૧૮૯૨ થી ૧૮૯૫ સુધીમાં અને તે પછી ૧૮૯૬માં અને ૧૯૧૧-૧૯૧૨માં ચાલી હતી. છેવટે નાટકો પ્રેમાનંદનાં લખેલાં નથી એવું સાબિત થાય છે.

૧૮૯૬ના જાન્યુઆરી માસથી શરૂ થયેલ ‘સમાલોચક’ ત્રૈમાસિકનું ઉદ્ઘાટન ગોવર્ધનરામે ‘કવિતા, કાવ્ય અને કવિ: એ વિષયે મિતાક્ષર’ એ લેખથી કર્યું હતું. આ લેખમાં ગોવર્ધનરામ ત્રિપાઠી ‘અવલોકન’ને કાવ્યનો આત્મા સ્થાપવાનો પ્રયત્ન કરે છે. બુદ્ધિ, રસ અને અવલોકન એ ત્રણેયને તેઓ કવિતાનાં અંગ તરીકે ગણાવે છે. ગોવર્ધનરામના કવિતા વિશેના આ વિચારો નરસિંહરાવમાં ઉચ્ચ વિરોધ જગાડે છે. નરસિંહરાવે કરેલી ટીકા તેમની ‘નરસિંહરાવની રોજનીશી’માં કરેલ હતી. ગોવર્ધનરામના અવસાન પછી ૪૫ વર્ષે ‘રોજનીશી’ પ્રગટ થઈ તેથી ગોવર્ધનરામના વાંચવામાં આવી ન હતી. એટલે આ ચર્ચા આગળ ચાલી નહિ. નરસિંહરાવ સાથેનો ગોવર્ધનરામનો કવિતા વિશેનો વિવાદ આગળ ન ચાલ્યો; પરંતુ ગોવર્ધનરામે ‘સમાલોચક’ના ૧૮૯૬ના ઓકટો. ડિસે. અંકમાં ‘ગુજરાતી શબ્દોની લેખનપદ્ધતિનો વિવેક’ એ લેખથી જોડણી વિશેના વિવાદે બંને વચ્ચે ઠીક ઠીક ચક્રમક ઝરી હતી. તેની સાબિતી ‘સમાલોચક’ અને ‘જ્ઞાનસુધા’માં પ્રગટ થયેલાં તેમનાં લખાણો બતાવી આપે છે.

૧૮૮૭માં નરસિંહરાવની ‘કુસુમમાળા’ પ્રગટ થઈ તેનું અવલોકન ૧૮૮૮ના જાન્યુઆરીમાં ‘પ્રિયંવદા’ સામયિકમાં મણિલાલે કરેલું. “આમાંનાં સર્વ કાવ્ય ઘણાં સારાં થયાં છે - એમ કહેતાં કોઈ બાધ નથી; અને પાશ્ચાત્ય કાવ્યપદ્ધતિનાં આપણને દર્શન કરાવવાનો આ પ્રયત્ન સફળ થયો છે.” એમ કહીને મણિલાલે ‘કુસુમમાળા’નું સ્વાગત કરેલું. આસપાસનો સંદર્ભ છોડીને એકાદ વાક્યને પ્રચલિત કરવાથી કેવો અનર્થ થાય છે તેનું ઉદાહરણ ‘કુસુમમાળા’નું અવલોકન કરતાં મણિલાલે વાપરેલ ‘રસરૂપગંધવર્જિત’ શબ્દનો થયેલો પુનઃ પુનઃ ઉચ્ચાર છે. એ શબ્દ એમના સમયમાં મણિલાલે કરેલી નરસિંહરાવની કવિતાની ટીકા રૂપે કહેવત જેવી બની ગઈ હતી.

ડોલનશૈલીના વિવાદમાં કવિશ્રી ન્હાનાલાલે માર્ચથી ડિસેમ્બર-૧૮૯૮ના ‘જ્ઞાનસુધા’ના અંકમાં ‘પ્રેમભક્તિ’ની સહીથી ‘વસન્તોત્સવ’ નામનું ખંડકાવ્ય પ્રગટ કર્યું હતું. તેની પ્રસ્તાવનામાં કવિએ કાવ્યમાં છંદની આવશ્યકતા નથી એ મતલબના કાન્તિકારી વિચારો દર્શાવ્યા હતા. તે વાંચીને નરસિંહરાવે ‘જ્ઞાનસુધા’ના તંત્રીને ઉદ્દેશીને ‘વસન્તોત્સવ’ વિશે અને ન્હાનાલાલના છંદત્યાગના ઉદ્દેશ પ્રયોગની ટીકા કરતો લેખ લખ્યો હતો. કવિ અરદેશર ફરામજી ખબરદારે પણ પોતે જેને ‘અપદ્યાગદ્ય’ તરીકે ઓળખાવેલી તે કવિ ન્હાનાલાલની ડોલનશૈલીના પ્રયોગનો વિરોધ કર્યો હતો. કવિ કાન્ત અને રણજિતરામે ન્હાનાલાલના આ નવીન પ્રયોગને આવકાર્યો છે. ૧૯૦૫માં ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના પ્રથમ અધિવેશનમાં

કાન્તે ન્હાનાલાલના અપદ્યાગદ્યનું વાંચન કરીને ‘ઊગ્યો પ્રફુલ્લ અમીવર્ષણ ચંદ્રરાજ’ એ ન્હાનાલાલની કાવ્યપંક્તિ એમને લાગુ પાડીને ન્હાનાલાલની પ્રશંસા કરી હતી, પરિણામે અનેક ઊગતા કવિઓએ ડોલનશૈલીનો પ્રયોગ કર્યો હતો, પણ તેમાં તેમને સફળતા મળી ન હતી. ડોલનશૈલી ન્હાનાલાલ પૂરતી જ મર્યાદિત રહી હતી.

‘Pathetic Fallacy’ અંગ્રેજી શબ્દનો ‘વૃત્તિમય ભાવાભાસ’ એ પર્યાય ‘ગુજરાતીમાં રમણભાઈ નીલકંઠે યોજેલો છે. ૧૮૯૮ના જુલાઈના ‘સુદર્શન’ના અંકમાં ભીમરાવ ભોળાનાથકૃત ‘પૃથુરાજ રાસા’નું અવલોકન કરતાં રમણભાઈએ ‘પૃથુરાજ રાસા’ના ‘અવતરણ’માં વૃત્તિમય ભાવાભાસ વિશે લખેલું. સુદર્શનના તંત્રી મણિલાલ દિવેદીએ તેની ટીકા કરી હતી. ત્યાર બાદ સુદર્શનના તંત્રી આનંદશંકરે ૧૮૯૯ના જુલાઈ માસના અંકમાં આ વિષય પર ખાસ નિબંધ લખેલો. રમણભાઈ અને આનંદશંકર બંનેનાં મંતવ્યોને લક્ષમાં રાખીને નરસિંહરાવ છ વર્ષ પછી આ વિષય ચર્ચા માટે પુનઃ છોડે છે. આમ, આશરે પચીસ વર્ષ દરમિયાન આ ચાર વિદ્વાનોએ વૃત્તિમય ભાવાભાસની તૂટકછૂટક ચર્ચા કરી હતી. કાવ્યસર્જનની પ્રક્રિયા સમજવામાં આ વિવાદ સહાયરૂપ બને તેમ છે.

‘સરસ્વતીચંદ્ર’નું પ્રાગટ્ય એ ગુજરાતના સંસ્કારજીવનની એક મોટી ઘટના છે. ‘સરસ્વતીચંદ્ર’ની વાર્તા સાથે વાચકવર્ગને એટલી દિલચસ્પી હતી કે વાર્તાનાં પાત્રોની ગતિવિધિ અંગે અમુક વાચકો લેખકને પત્ર દ્વારા સૂચના આપતા અને પોતાની ગણતરી મુજબ થયું હોય તો લેખકની પ્રશંસા કરતા અને ન થયું હોય તો નારાજગી પ્રગટ કરતા. કથાના અંતભાગે કુમુદનાં સરસ્વતીચંદ્ર સાથે લગ્ન કરાવવાને બદલે લેખકે કુસુમને સરસ્વતીચંદ્ર સાથે પરણાવી તે બાબતે ઘણી ચર્ચા અને વિવાદો થયેલા. જમાને જમાને પ્રજાને જીવનના મહાપ્રશ્નોનો વિચાર કરવા પ્રેરતો આ વિવાદ ગુજરાતી સાહિત્યમાં ચિરંજીવ રહ્યો છે.

વિ.સં. ૧૯૬૮ના અશ્વિન માસમાં નરસિંહરાવ દિવેદિયાએ ‘યુધિષ્ઠિરના અસત્યકથન’ વિષય પર આખ્યાન કરેલું. ૧૯૬૯ના ‘વસંત’માં માર્ગશીર્ષના અંકમાં આનંદશંકરે તેની નોંધ લીધેલી. આનંદશંકર અને નરસિંહરાવની વચ્ચે તત્ત્વજ્ઞાનના એક-બે મોટા મતભેદ છે. આનંદશંકર અદ્વૈત વેદાંતના અને નરસિંહરાવ એકેશ્વરવાદમાં માને છે. આમ, યુધિષ્ઠિરનું અસત્યકથનને લઈને બંને વિદ્વાનો વચ્ચે ચાલેલો આ તાત્ત્વિક વિવાદ આપણા તત્ત્વચર્ચાના ક્ષેત્રનો એક રમણીય ખંડ છે. સાહિત્ય અને તત્ત્વજ્ઞાનના અભ્યાસીને આદર્શ માર્ગદર્શન પૂરું પાડે તેવો આ વિવાદ છે.

મણિલાલ ન. ત્રિવેદીએ લખેલ આત્મવૃત્તાન્તની હસ્તપ્રત મૃત્યુસમયે આનંદશંકર ધ્રુવને સોંપી હતી. આનંદશંકરે એ હસ્તપ્રતનો ચોપડો જિંદગીભર સાચવી રાખ્યો હતો. આનંદશંકરના જીવનકાળના ૧૯૨૯-૩૧ સમય દરમિયાન શ્રી અંબાલાલ બા. પુરાણી, વિજયરાય વૈદ્ય અને બીજા કેટલાક યુવાસાક્ષરોએ મણિલાલના આત્મચરિત્રને પ્રગટ કરવા માટે ઊહાપોહ કર્યો હતો. ‘કૌમુદી’ સામયિકમાં તેને લગતાં ચર્ચાપત્રો પ્રગટ થયાં હતાં. ગુજરાતી સાક્ષરોએ તેને પ્રકાશમાં લવવા સારુ દબાણ કર્યું. આખરે આનંદશંકરે મણિલાલની

આત્મકથા 'વસંત'માં પ્રગટ કરવા માંડી. તે દરમિયાન ઊંડાપોહ બંધ થઈ ગયો એટલે મણિલાલની આત્મકથાનો બાકીનો ભાગ આનંદશંકરે કઢી પ્રસિદ્ધ કર્યો જ નહિ. મૂળ હસ્તપ્રતનાં કુલ ૧૯૮માંથી માત્ર ૮૧ પાનાં જેટલું જ લખાણ પ્રકાશનમાં આવ્યું. આનંદશંકરે સાચવી રાખેલ એ હસ્તપ્રત તેમના અવસાન બાદ તેમના સુપુત્ર પ્રો. ધ્રુવભાઈ ધ્રુવને સોંપેલી.

આમ, ધીરુભાઈ ઠાકરના પુસ્તક 'કેટલાક સાહિત્યિક વિવાદો'ને અહીં સંક્ષિપ્તરૂપે આપવાનો મેં પ્રયત્ન કરેલ છે. આ પ્રયત્ન સંશોધનછાત્ર અને સાહિત્યિક રસિકોને ઉપયોગી નીવડશે એવી આશા રાખું છું.

'પાટણની પ્રભુતા' અને એના અનુસન્ધાનમાં 'ગુજરાતનો નાથ' એ નવલકથાઓમાં પશ્ચિમની નવલકથાઓનું અનુકરણ છે એમ એક આક્ષેપ થયો છે. એના ઉત્તરમાં તો એટલું જ કહું કે આ નવલકથાઓ વાંચતી વખતે પશ્ચિમની નવલકથાઓનું સ્મરણ થતું નથી. પછી દોષ ક્યાં રહ્યો? પશ્ચિમમાં તેમજ પૂર્વમાં માનવીઓ વસે છે, એ બે ભૂખંડના ઇતિહાસમાં પણ ઘણાં સામ્ય દેખાય છે, પરિણામે કવચિત્ પાત્રમાં કે પ્રસંગમાં અણધાર્યું સામ્ય આવે તો તેથી કતાંની કૃતિનું મૂલ્ય ઘટતું નથી. બીજો આક્ષેપ એ થયો છે કે શ્રીયુત મુનશીએ ઐતિહાસિક સત્યને અવગણ્યાં છે. સાહિત્યકલા ખાતર ઇતિહાસમાં ફેરફાર કરી લેવાની સત્તા સાહિત્યકારને છે એમ સહુ કોઈ માને છે, અને તેમ કર્યા છતાં સાહિત્યકાર તરીકે તેમની મૂલ્યપ્રતિષ્ઠા જરા પણ ઘટી નથી, એવાં શેક્સપિયર વગેરે અસંખ્ય ઉદાહરણો સાહિત્યના ઇતિહાસમાં મળે છે. પણ જરા વિચારવા જેવો આક્ષેપ છે તે એ છે કે 'પૂજ્ય સતીત્વનું આદર્શભૂત ઐતિહાસિક પાત્ર-મીનળદેવી-તેને શ્રીયુત મુનશીએ મુંજાલ સાથે પ્રેમમાં નાંખીને એક પવિત્ર મહિલાના યશને કલંકિત કર્યો નથી? આના ઉત્તરમાં હું એક ગંભીર વિચારે ચઢવા તમને નિમત્તું છું. ધ્યાનમાં રાખો કે - મહાન સ્ત્રીપુરુષો પણ મનુષ્ય છે, અને એઓ મનુષ્ય રહીને જ મહાન થાય છે. એમાં જ એમની મહત્તા છે. અવતારવાદનું આ જ રહસ્ય છે. દેવ કરતાં પણ - અવતાર અધિક છે, કારણ કે એમાં મનુષ્યતા આવે છે મનુષ્યતાનું બીજું નામ રસ છે, નિર્ગુણ બ્રહ્મ એ કાવ્યનો વિષય ન થઈ શકે, એને કાવ્યનો વિષય કરવા માટે જ સગુણ કરવું જ પડે. બ્રહ્મ તે આ જ રીતે કૃષ્ણ થાય છે. કવિઓએ શાંતિની ભાવનારૂપ શિવજીને પણ ભીલડીની પાછળ દોડાવ્યા છે એ કરતાં મુનશીએ મીનળદેવીને મુંજાલના પ્રેમમાં નાંખી એ અપરાધ-અપરાધ હોય તો-મોટો નથી.

— આનંદશંકર ધ્રુવ

‘તે કી મૈ ઝૂઠ બોલયા?... તે કી મૈ કુફર તોલિયા...?’

કિરીટ દૂધાત

આજકાલ ફિલ્મ હોય કે સિરિયલ ‘based on the true incident’ લખવાની જાણે કે ફેશન થઈ ગઈ છે. આ ઘટના સાચેસાચ કોઈની સાથે બની ચૂકી છે (અને ના કરે નારાયણ આપણી સાથે પણ બને તો એના રોમાંચ કે ભયથી) એમ ધારી લઈએ તો એ માણવામાં વધારે સ્વાદ આવતો જણાય છે. પણ આમ...આમ હતું અને આમ... આમ... બનેલું એ છાતી ઠોકીને કોણ કહી શકે ? ઘટના જેની સાથે બની હતી એ? નજરે જોનારા? આજે જે ઘટના વિશે ખાતરીબંધ કહી શકાય એના વિશે પાંચદસ વરસ પછી એમ કહી શકાશે? એટલે એકીશ્વાસે ‘સત્યઘટના’વાળા દાવા પછી ‘સર્જકીય છૂટછાટ’ લીધાની કબૂલાત પણ ઉમેરી દેવામાં આવે છે!

આમાં પણ લેખક જે ઘટના બની હોવાનો દાવો કરે અને જ પડકારવામાં આવે તો? મુદ્દાની વાત એ છે કે જે સ્થળ, પાત્ર કે ઘટનાનું વર્ણન લખનાર કરે છે એ અંગે કોઈ બીજું અલગ દાવો કરે તો ? સલમાન રશદીએ એમના Imaginary Homelands (કાલ્પનિક વતન) નામના નિબંધમાં વાત કરી છે કે એમના બાળપણનું મુંબઈ અને Midnight’s Childrenમાં આલેખેલું મુંબઈ એ જ સ્થળ અને એ જ સમયનું ચિત્રણ કરતાં હોવા છતાં એમાં તફાવત છે. કેમ? એટલા માટે કે મુંબઈ વિશે એમના ચિત્તે અંકે કરેલું મુંબઈ અને પૃથ્વીના અમુક અક્ષાંશ અને તમુક રેખાંશો ઊભેલું મુંબઈ બંને અલગ અલગ સ્થળો છે. વળી કોઈ સર્જક સચોટ નિરીક્ષણ કરેલું હોય એમાં સમય જતાં કેટલીક વિગતો યાદદાસ્તમાંથી છટકી જવાની. એટલા અંશે ચિત્રણમાં કલ્પનાના રંગ પુરાય. Midnight’s Childrenમાં આલેખેલું મુંબઈ રશદીનું પોતાનું મુંબઈ છે. એટલે આ તો આમ હતું અને આ તો તેમ બનેલું એવા ઝઘડા કરવા નહીં. દુનિયાની કોઈ અદાલત આવી ફરિયાદ લેશે નહીં! એમાં પણ નવલકથાનું માધ્યમ જો નાટક કે સિનેમામાં પરિવર્તિત થાય તો વાત વધારે દાવાદુવીવાળી બને. યાદ છે ને, આર. કે. નારાયણ પોતાની નવલકથા ‘ગાઈડ’ પરથી વિજય આનંદે ઉતારેલી ‘ગાઈડ’ ફિલ્મ (એની અંગ્રેજી આવૃત્તિ) વચ્ચેના તફાવતથી એટલા તો ગુસ્સે હતા કે ખુદ પોતાની આ કૃતિ વિશે Life સામયિકમાં The Misguided Guide શીર્ષકથી કડક અવલોકન લખેલું.

આમાં કોઈ એક પક્ષ સાચો અને બીજો ખોટો એવું નથી હોતું. કોઈને મન એક કૃતિનું હાઈ આ છે તો બીજી વ્યક્તિ એમાંથી બીજો સૂર સાંભળે એવું બને. એને સારા અર્થમાં સંદિગ્ધતા કહીએ. જે જીવન અને કલા વિશે માને કે બધું black યા તો white જ હોવું જોઈએ એ પેલા બે વર્ણ વચ્ચેનો રંગપટ કૃતિગત સત્ય નિહાળવાનું ચૂકી જાય છે. આમાં જડ આગ્રહ દાખલ થાય એટલે કલાનું સત્ય મારી જાય. એટલે પ્લેટો જેવો દાર્શનિક કવિતા ‘વાસ્તવિકતાથી બે ગણી દૂર’ (twice removed from reality) છે એમ કહ્યા પછી વળી સંતોષ ન થયો તો કવિઓને immoral (અનૈતિક) ઠરાવવા સુધી ગયા. આવી સમજણવાળી વ્યક્તિ સાથે તરત સંમત થઈ જવું. ભરત વિંઝુડા કહે છે એમ,

તમે સાચા અને ખોટો છું હું જી
તમે જળ છો અને પરપોટો છું હું જી.

આ પરપોટો આજે નહીં તો કાલે અગાધ જળરાશિ સાબિત થવાનો જ છે.

**ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ હસ્તક ત્રણેય સભાખંડની કાર્યવાહક
સમિતિએ નક્કી કરેલ નવા દર**

(તા. ૧-૪-૨૦૨૫થી અમલમાં)

- રા. વિ. પાઠક સભાગૃહ : (૧) ૨૦,૦૦૦/- (એક શિફ્ટના)
(૨) ૧૦,૦૦૦/- સાહિત્યિક કાર્યક્રમ માટે
- ગોવર્ધનભવન સ્મૃતિમંદિર : (૧) ૭,૦૦૦/- (એક શિફ્ટના)
(૨) ૩,૫૦૦/- સાહિત્યિક માટે (એક શિફ્ટના)
- સેમિનાર ખંડ : (૧) ૨,૦૦૦/- (એક શિફ્ટના)
(૨) ૧,૫૦૦/- સાહિત્યિક કાર્યક્રમ માટે

(એક શિફ્ટ એટલે ૩ કલાક)

સાભાર-સ્વીકાર

કવિતા : મૌનનું આકાશ : ગૌરાંગ દિવેટિયા, ઝેન ઓપ્સ, અમદાવાદ, ૨૦૨૪. ડે. પૃ. ૧૦૫, રૂ. ૨૦૦, ૧૦૨ ગીત અને ગઝલરચનાનો સંગ્રહ. • તમારા માટે : ભરત વિંડુડા, સંવાદ પ્રકાશન, અમરેલી. ૨૦૨૪, ડે. પૃ. ૧૨૦, રૂ. ૧૭૦, ૧૧૨ ગઝલોનો સંગ્રહ.

વાર્તાસંગ્રહ : બીજો છેડો : નીલેશ મુરાણી, પોતે, જિલ્લો કચ્છ, ૨૦૨૪, ડે. પૃ. ૧૩૬, રૂ. ૨૨૦, ૨૦ વાર્તાઓનો સંગ્રહ.

નિબંધસંગ્રહ : ધરતીનાં તીર્થ : નટવર આહલપરા, અવનિકા પ્રકાશન, અમદાવાદ, ૨૦૨૪, પૃ. ૧૦૪, રૂ. ૧૬૫, ૧૯ નિબંધોનો સંગ્રહ.

આત્મકથા : સંઘર્ષ એ જ જીવન : ડૉ. ભાણજી એચ. સોમૈયા, શોભનાબહેન સોમૈયા, ૨૦૨૫, ડે. પૃ. ૭૨, રૂ. ૨૦૦, આત્મકથા.

વિવેચન : સામીપ્યે : દક્ષા વ્યાસ, શબ્દલોક પ્રકાશન, અમદાવાદ, ૨૦૨૪, ડે. પૃ. ૧૬૮, રૂ. ૨૫૦, ૨૧ વિવેચનલેખોનો સંગ્રહ.

સંપાદન : ન્યાયનાં મેરુશિખર : તુષાર વ્યાસ, ઝેન ઓપ્સ, ૨૦૨૪, ડે. પૃ. ૧૩૪, રૂ. ૩૦૦, ૧૮ કાવ્યદાવિદોનાં શબ્દચિત્રો. • શ્રીમદ્ ભગવદ્ ગીતા : અચલા વોરા, આરતી સંતોષ કરોડે, ગૂર્જર સાહિત્ય પ્રકાશન, ૨૦૨૧, ડે. પૃ. ૨૧૬, રૂ. ૯૫. • નીરક્ષીર : પુષ્પ ૨૨, જાહનવી સ્મૃતિ : પુષ્પ ૨૪, પ્રેરક તપ્તસિંહ પરમાર, ડૉ. નાનકભાઈ ભટ્ટ, ૨૦૧૮, ડે. પૃ. ૧૮૪, રૂ. ૧૦૦. વર્ષ ૧૯૮૩થી ૨૦૧૭ દરમિયાન પ્રકાશિત નીર-ક્ષીર જાહનવીમાંથી ચયન કરેલ રચનાઓ તથા ભૂમિકા વિચારોનું સંકલન.

અનુવાદ : સર્જનાત્મક ઐક્ય : અનુ. અનિલા દલાલ, ઝેન ઓપ્સ, ૨૦૨૪. ડે. પૃ. ૧૩૦, રૂ. ૨૨૫. રવીન્દ્રનાથ ટાગોરના અમેરિકાના પ્રવાસનાં વક્તવ્યો તેમજ અન્ય નિબંધોના અનુવાદ • ગુજરાતના વન્ય મુકામો : લે. સી. એન. પાન્ડે અને બી. એસ. ભાડસિયા, બી. આર. રાવલ, ગુજરાત ઇકોલોજિકલ એજ્યુકેશન એન્ડ રિસર્ચ (ગીર) ફાઉન્ડેશન ગાંધીનગર, ડબલ કાઉન, પૃ. ૮૧ રૂ.૦૦/૦૦, ગુજરાતના રાષ્ટ્રીય ઉદ્યાનો અને અન્ય વન્ય મુકામોમાંથી પસાર થતો પ્રવાસપથ. • સફળ જીવનનાં સોનેરી સૂત્રો : શ્રી લલિતપ્રભ, અનુ. આરતી કરોડે. ગૂર્જર સાહિત્ય પ્રકાશન, બીજી. આ. ૨૦૨૧. ડે. પૃ. ૯૬, રૂ. ૧૨૦. • સફળતાની સોનેરી યાવી : શ્રી ચન્દ્રપ્રભ અનુ. આરતી કરોડે, બીજી. આ. ૨૦૨૧, ડે. પૃ. ૧૧૨, રૂ. ૧૪૦.

પરિષદવૃત્ત

ઇતુભાઈ કુરકુટિયા

‘પાક્ષિકી’

તા. ૧૧-૧-૨૦૨૫ના રોજ ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદમાં સાંજે ૫-૦૦ વાગ્યે ‘પાક્ષિકી’ અંતર્ગત વાર્તાકાર દીના પંડ્યાએ એમની વાર્તા ‘વેશાંતર’નું પઠન કર્યું હતું તથા તા. ૨૫-૧-૨૦૨૫ના રોજ એકાંકીકાર સલિલ મહેતાએ એમનું એકાંકી ‘સનાકાકાની સોલિલોકી’નું પઠન કર્યું હતું.

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ આયોજિત પરિસંવાદ ‘સાહિત્ય અને પર્યાવરણ-પરિસરતંત્ર’

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ આયોજિત પરિસંવાદ ‘સાહિત્ય અને પર્યાવરણ-પરિસરતંત્ર’ વિશેનો તા. ૧૧-૧-૨૦૨૫ના રોજ ગોવર્ધનસ્મૃતિમંદિરમાં સવારે ૯-૦૦થી સાંજે ૫-૦૦ વાગ્યે યોજાયો હતો. આ પરિસંવાદની ઉદ્ઘાટન બેઠક સવારે ૯-૩૦ કલાકે યોજાઈ હતી જેમાં પરિષદપ્રમુખ શ્રી હર્ષદ ત્રિવેદીએ બીજરૂપ વક્તવ્ય આપ્યું હતું. પરિષદના મહામંત્રી સમીર ભટ્ટે સ્વાગત-પ્રવચન કર્યું હતું. સંચાલન પ્રતાપસિંહ ડાભી ‘હાકલ’એ કર્યું હતું. આ પરિસંવાદની પ્રથમ સત્રની બેઠક ‘ગુજરાતી સાહિત્યમાં પડઘાતું પર્યાવરણ અને પરિસરતંત્ર’ વિશે ૧૦-૧૫થી ૧૨-૦૦ કલાકે, રઘુવીર ચૌધરીની અધ્યક્ષતામાં યોજાઈ હતી. જેમાં ‘અમૃત વેગડના પ્રવાસ નિબંધ’ વિશે સંજય મકવાણાએ, ‘જયંત પાઠકની પ્રકૃતિ કવિતા’ વિશે પ્રતાપસિંહ ડાભી ‘હાકલ’એ, ‘ઘ્રુવ ભટ્ટની નવલકથાઓ’ વિશે કિરીટ દૂધાતે, ‘મણિલાલ હ. પટેલની નિબંધસૃષ્ટિ’ વિશે વિપુલ પુરોહિતે વક્તવ્યો આપ્યાં હતાં. આ સત્રનું સંચાલન હેમાંગ રાવલે કર્યું હતું. બીજા સત્રની બેઠક ૧૨-૦૦ કલાકે ‘ગાંધીવિચાર અને ગાંધીસાહિત્ય : આજની પર્યાવરણીય સમસ્યાઓના પરિપ્રેક્ષ્યમાં’ વિશે, કેશુભાઈ દેસાઈની અધ્યક્ષતામાં યોજાઈ હતી. ભરત જોશી પાર્થ મહાબાહુએ ઉપરોક્ત વિષય પર વ્યાખ્યાન આપ્યું હતું. ચેતન શુક્લએ આ બેઠકનું સંચાલન કર્યું હતું. ત્રીજા સત્રની બેઠક ૧.૪૫ કલાકે ‘વન અને પર્યાવરણસંસ્થાઓ અને અને પર્યાવરણીય સાહિત્ય’ વિશે, ડૉ. ડી. પી. એસ. વર્માની અધ્યક્ષતામાં યોજાઈ હતી. ‘જળવ્યવસ્થાપન’ વિશે, આર. કે. સામાએ, ‘સિંહ પરિસરતંત્ર સાહિત્યગાથા’ વિશે, ડૉ. સંદીપકુમારે, ‘સિંહ જેમ જીવીએ’ વિશે, મોઈનખાન પઠાણે, ‘સ્વૈચ્છિક સંસ્થાઓ અને પર્યાવરણીય સાહિત્ય’ વિશે ધર્મેન્દ્ર ત્રિવેદીએ વ્યાખ્યાનો આપ્યાં હતાં. પ્રતાપસિંહ ડાભી ‘હાકલ’એ આ બેઠકનું સંચાલન કર્યું હતું. ચોથા સત્રની બેઠક ૩-૩૦ કલાકે ‘પ્રકૃતિ કવિ સંમેલન’ વિશે, યોજાઈ હતી. જેમાં સર્વશ્રી રઘુવીર ચૌધરી, હર્ષ ભદ્રભટ્ટ, હર્ષદ ત્રિવેદી, યોગેશ જોષી, સમીર ભટ્ટ, જયંત ડાંગોદરા, રાધિકા પટેલ, ચેતન શુક્લ અને હાર્દી ભટ્ટે પ્રકૃતિકવિતાનું પઠન કર્યું હતું. આ બેઠકનું સંચાલન અને સમગ્ર કાર્યક્રમનું સંયોજન પ્રતાપસિંહ ડાભીએ કર્યું હતું.

“હલ્લો સાગર, હું તમારું પાણી બોલું છું”
“સમર્થ સમકાલીન સર્જક : ચંદ્રકાન્ત ટોપીવાળા”

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ અને સૂરજબા મહિલા આર્ટ્સ કોલેજ, નડિયાદના સંયુક્ત ઉપક્રમે સમર્થ સર્જક શ્રેણી અંતર્ગત એકદિવસીય પરિસંવાદ તા. ૨૫-૧-૨૦૨૫ના રોજ “સમર્થ સમકાલીન સર્જક : ચંદ્રકાન્ત ટોપીવાળા” શ્રી ગોવર્ધનરામ-સ્મૃતિ મંદિર, નડિયાદમાં યોજાયો હતો. આવકાર અને ઉદ્ઘાટન બેઠક ૯-૩૦ કલાકે શરૂ થઈ હતી. જેમાં ‘ચંદ્રકાન્ત ટોપીવાળા સર્જન, ગાયન, વાચિકમ્’ વિશે, અનુક્રમે સર્વશ્રી જયદેવ શુક્લ, રવિન નાયક, મહેન્દ્રસિંહ પરમાર અને રાજેન્દ્ર પટેલે વક્તવ્યો આપ્યાં હતાં. પ્રથમ બેઠક ૧૦-૩૦ કલાકે શરૂ થઈ હતી જેમાં ‘ચંદ્રકાન્ત ટોપીવાળાની કવિતા’ વિશે, રાજેશ પંડ્યાએ, ‘ચંદ્રકાન્ત ટોપીવાળાનું ઇતિહાસ અને કોશકાર્ય’ વિશે રમણ સોનીએ વક્તવ્યો આપ્યાં હતાં. બીજી બેઠકમાં ‘ચંદ્રકાન્ત ટોપીવાળાનું વિવેચન’ વિશે હેમંત દવે અને હર્ષવદન ત્રિવેદીએ, ‘ચંદ્રકાન્ત ટોપીવાળાના અનુવાદો’ વિશે કમલ વોરાએ વક્તવ્યો આપ્યાં હતાં. ત્રીજી બેઠક ૩-૦૦ કલાકે શરૂ થઈ હતી. જેમાં ‘ચંદ્રકાન્ત ટોપીવાળાનું ગદ્ય’ વિશે યજ્ઞેશ દવેએ વક્તવ્ય આપ્યું હતું. ‘સર્જક સહજ ભાવ’ ચંદ્રકાન્ત ટોપીવાળાએ પ્રગટ કર્યો હતો.

શ્રી ભાનુમતિ પી. દેસાઈ વ્યાખ્યાન અંતર્ગત ડૉ. રમેશ મહેતાનું
‘કાવ્યની વિભાવના’ વિષય પર વ્યાખ્યાન યોજાયું.

ડૉ. સુભાષ મહિલા આર્ટ્સ, કોમર્સ એન્ડ હોમસાયન્સ કોલેજ, જૂનાગઢ અને ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના સંયુક્ત ઉપક્રમે તા. ૧-૧-૨૦૨૫ના રોજ શ્રી ભાનુમતિ પી. દેસાઈ વ્યાખ્યાન અંતર્ગત ડૉ. રમેશ મહેતાનું જૂનાગઢમાં ‘કાવ્યની વિભાવના’ વિષય પર વ્યાખ્યાન યોજાયું. ડૉ. નરેશ સોલંકીએ રમેશ મહેતાનું સ્વાગત કર્યું હતું. શ્રી બલરામ ચાવડાએ રમેશ મહેતાનો પરિચય કરાવ્યો હતો. ડૉ. રમેશ મહેતાએ કાવ્યની વિભાવના વિષય પર મનનીય પ્રવચન આપી વિદ્યાર્થીઓને લાભાન્વિત કર્યા હતા.

યશવંત પંડ્યા વ્યાખ્યાનશ્રેણી

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ અને ગુજરાતી ભાષા-સાહિત્ય ભવન, મહારાજા કૃષ્ણકુમારસિંહજી ભાવનગર યુનિવર્સિટીના સંયુક્ત ઉપક્રમે યશવંત પંડ્યા વ્યાખ્યાનશ્રેણી અંતર્ગત વર્ગખંડ, ગુજરાતી વિભાગ, ભાવનગરમાં તા. ૧૬-૧-૨૦૨૫ના રોજ, બપોરે ૧-૩૦ કલાકે સુખ્યાત દિગ્દર્શક પી. એસ. ચારીએ ‘મારી રંગકથાઓ’ વિષય પર વ્યાખ્યાન આપ્યું હતું.

વ્રજલાલ દવે વ્યાખ્યાનમાળા

શેઠ પી.ટી. મહિલા કોલેજ ઓફ આર્ટ્સ એન્ડ હોમસાયન્સ (સુરત) અને ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના ઉપક્રમે તા. ૧૬-૧-૨૦૨૫ના રોજ સવારે ૧૦-૩૦ કલાકે મારફતિયા સભાગૃહ, કોલેજ કેમ્પસ, અઠવાગેટ, સુરતમાં વ્રજલાલ દવે વ્યાખ્યાનમાળા અંતર્ગત ડૉ. શરીફા વીજળીવાળાએ મનોવૈજ્ઞાનિક સંદર્ભે ‘આંધળી ગલી’ વિશે વક્તવ્ય આપ્યું હતું.

સૂર્યકાન્ત ત્રિ. શાહ પ્રેરિત સ્વાતંત્ર્યસંગ્રામી રસિકલાલ 'આઝાદ' વ્યાખ્યાન શ્રેણી

આજ રોજ તા. ૩૧-૧-૨૦૨૫ શુક્રવારે બપોરે ૩:૦૦ કલાકે ધ મહારાજા સયાજીરાવ યુનિવર્સિટી, વડોદરા, ગુજરાતી વિભાગ અને ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના સંયુક્ત ઉપક્રમે “સ્વાતંત્ર્યસંગ્રામી રસિકલાલ ‘આઝાદ’ વ્યાખ્યાનશ્રેણી”નું આયોજન કરવામાં આવ્યું. જેમાં જાણીતાં વાર્તાકાર, અનુવાદક, સંશોધક શ્રી મીનળબહેન દવેએ વ્યાખ્યાન આપ્યું હતું. કાર્યક્રમનો પ્રારંભ જોરુભા ખાયરના બુલંદ કંઠે ગવાયેલ ‘કોઈનો લાડકવાયો’ કવિતાથી થયો હતો.

વ્યાખ્યાનમાં મીનળબહેન દવેએ વિવિધ આત્મકથાઓ, જીવનકથાઓ, પ્રસંગોના આધારે સ્વાતંત્ર્યસંગ્રામની ઘણી અજાણી બાબતોથી સહુને માહિતગાર કર્યા હતા. આખું વ્યાખ્યાન પ્રેરણાદાયી પ્રસંગોની હારમાળાથી સભર હતું. વિદ્યાર્થીભોગ્ય ભાષામાં અપાયેલ આ વ્યાખ્યાનને યુનિવર્સિટીના સહુ વિદ્યાર્થીઓએ શાંતિપૂર્ણ રીતે સાંભળ્યું હતું. એફ.વાય. થી માંડીને પીએચ.ડી સુધીના વિદ્યાર્થીઓ તથા અધ્યાપકો હાજર રહ્યા હતા.

જનજાગૃતિ અભિયાનના સર્વ શ્રી મનહરભાઈ શાહે વક્તાનું સ્વાગત કર્યું હતું. સમગ્ર કાર્યક્રમનું સંચાલન એમ. એસ. યુનિ.ના અધ્યાપક પ્રો. ભરત મહેતાસાહેબે કર્યું હતું. કાર્યક્રમના પ્રારંભે વિભાગના વડા સર્વશ્રી ડૉ. ભરત પંડ્યાસાહેબે સહુને આવકાર આપી સ્વાગત કર્યું હતું. અંતે સહુ રાષ્ટ્રગીત ગાઈ છૂટા પડ્યા હતા.

લુણાવાડા કૉલેજમાં ‘વર્તમાન સંદર્ભમાં ભારતીય નાટક અને થિયેટરનો સિદ્ધાંત’ વિષય પર એકદિવસીય રાષ્ટ્રીય પરિસંવાદ યોજાયો.

શ્રી પી. એન. પંડ્યા આર્ટ્સ સાયન્સ એન્ડ કોમર્સ કૉલેજમાં ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના સંયુક્ત ઉપક્રમે તા. ૧૮-૧-૨૦૨૫ના રોજ શ્રી ગોવિંદ ગુરુ યુનિવર્સિટીના વાઈસ ચાન્સેલર ડૉ. પ્રતાપસિંહ ચૌહાણ, સરદાર પટેલ યુનિવર્સિટીના વાઈસ ચાન્સેલર ડૉ. નિરંજન પટેલની ઉપસ્થિતિમાં ‘વર્તમાન સંદર્ભમાં ભારતીય નાટક અને થિયેટરનો સિદ્ધાંત’ વિષય પર એકદિવસીય રાષ્ટ્રીય પરિસંવાદ યોજાયો.

આ સેમિનારમાં વિષયનિષ્ણાત તરીકે ડૉ. મહેશ ચંપકલાલ, ડૉ. આર. કે. માંડલિયા અને ડૉ. નવનીત ચૌહાણે ઉપસ્થિત રહી માર્ગદર્શન આપ્યું હતું. ટ્રસ્ટી મંડળના પ્રમુખ અનિલ પંડ્યા, મંત્રી હરિભાઈએ ઉપસ્થિત મહાનુભાવોનું સ્વાગત કર્યું હતું. ડૉ. પ્રતાપસિંહ ચૌહાણે પ્રા. હર્ષ દવે અને રમીલાબહેન ડામોરનું અને વિદ્યાર્થીઓનું સન્માન કર્યું હતું. ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના પ્રમુખ હર્ષદ ત્રિવેદી અને મહામંત્રી સમીર ભટ્ટએ પ્રેરક પ્રોત્સાહન આપ્યું હતું. આ સેમિનારમાં વિવિધ કૉલેજના પ્રાધ્યાપકો અને વિદ્યાર્થીઓએ નાટ્યવિષયક ૨૬૧ જેટલા શોધપત્રો રજૂ કર્યા હતા. સમગ્ર પરિસંવાદનું સફળ આયોજન ઑર્ગેનાઈઝિંગ સેક્રેટરી પ્રા. કમલ જોશી, આચાર્ય પ્રા. અલ્પેશ પંડ્યા અને કૉલેજ પરિવારે કર્યું હતું.

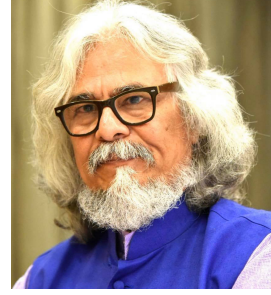
સાહિત્યવૃત્ત

ઇતુભાઈ કુરુકુટિયા

પદ્મ પુરસ્કારો

ઈ.સ. ૨૦૨૫ના વરસ માટે કળાના ક્ષેત્રે શ્રી કુમુદિની લાખિયાને પદ્મવિભૂષણ, શ્રી પંકજ ઉઘાસને (મરણોત્તર) કલા માટે પદ્મભૂષણ તેમજ શ્રી પંકજ પટેલને વેપાર-

ઉદ્યોગના ક્ષેત્રે પદ્મભૂષણ તેમજ કળાના ક્ષેત્રે શ્રી રતન પરીમુ, સ્થાપત્યક્ષેત્રે શ્રી ચંદ્રકાંત સોમપુરાને, શ્રી લવજી પરમારને વણાટ કળા માટે, શ્રી ચંદ્રકાન્ત શેઠને (મરણોત્તર) સાહિત્ય અને શિક્ષણક્ષેત્ર તેમજ શ્રી તુષાર શુક્લને સાહિત્યક્ષેત્રે પ્રદાન માટે પદ્મશ્રી પારિતોષિકો આપવાની જાહેરાત કરવામાં આવી છે. ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ તરફથી શ્રી પંકજ ઉઘાસ તેમજ શ્રી ચંદ્રકાન્ત શેઠની ચેતનાને વંદન તેમ જ અન્ય વિભૂતિઓને હાર્દિક અભિનંદન.

સંત સાહિત્યપર્વ : ૨૦૨૫

તા.૧ થી ૫ જાન્યુઆરી, ૨૦૨૫ સળંગ પાંચ દિવસ બુધવારથી રવિવાર, સાંજે ૫-૩૦ કલાકે, મિલ ઓનર્સ બિલ્ડિંગ ઓડિટોરિયમ (આત્મા હોલ), આશ્રમરોડ, અમદાવાદમાં ઓમ કોમ્યુનિકેશન દ્વારા વર્ષ ૨૦૨૫ના પ્રારંભે નવા પ્રકલ્પ 'સંત સાહિત્યપર્વ'નું આયોજન કરવામા આવ્યું. જેમાં ૧ જાન્યુઆરીએ 'બ્રહ્માનંદ' વિશે, નરેશ વેદે, 'પ્રેમસખી પ્રેમાનંદ' વિશે રમજાન હસણિયાએ, ૨ જાન્યુઆરીએ 'રવિસાહેબ' વિશે દલપત પઢિયારે, 'દાસીજીવણ' વિશે, નિરંજન રાજ્યગુરુએ, ૩ જાન્યુઆરીએ 'રાજે' વિશે બળવંત જાનીએ, 'બાપુસાહેબ ગાયકવાડ' વિશે કાલિન્દી પરીખે, ૪ જાન્યુઆરીએ 'ધીરો ભગત' વિશે, કીર્તિદા શાહે, 'ભોજો ભગત' વિશે અંબાદાન રોહિડિયાએ, ૫ જાન્યુઆરીએ 'ગંગાસતી' વિશે વસંત ગઢવીએ અને 'લોચણ' વિશે, નાથાલાલ ગોહિલે વક્તવ્યો આપ્યાં હતાં.

શબ્દસંપદા

તા. ૧૨ જાન્યુઆરી, ૨૦૨૫ના રોજ સવારે ૧૦-૦૦ કલાકે, શાસનસમ્રાટ ભવન, ઓડિટોરિયમ હોલ, હઠીસિંગની વાડી, દિલ્હી દરવાજા બહાર, અમદાવાદમાં પરમ પૂજ્ય આચાર્યશ્રી વિજયશીલચંદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજની પ્રેરણાથી, હઠીસિંગ કેશરસિંગ ટ્રસ્ટના

ઉપક્રમે ઓમ કોમ્યુનિકેશન દ્વારા 'શબ્દ સંપદા' અંતર્ગત જૈનસાહિત્ય સર્જક 'વાચક દયાસાગર' વિશે નિર્સર્ગ આહીરે અને જૈન સાહિત્ય ગ્રંથ 'મદનરાજર્ષિ ચતુષ્પદી' વિશે, રમજાન હસણિયાએ વક્તવ્યો આપ્યાં હતાં.

પુસ્તકપરિચય

તા. ૧૮-૧-૨૦૨૫ રોજ સાંજે ૫-૩૦ કલાકે, ગોવર્ધન સ્મૃતિમંદિર સભાગૃહ, ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ, અમદાવાદમાં 'પુસ્તકપરિચય' અંતર્ગત અશોકપુરી ગોસ્વામીના પુસ્તક 'કૂવો' વિશે લલિત ખંભાયતાએ અને ધીરુબહેન પટેલના પુસ્તક 'આગન્તુક' વિશે કાલિન્દી પરીખે વક્તવ્યો આપ્યાં હતાં. ઉપરોક્ત ત્રણેય કાર્યક્રમનું સંચાલન મનીષ પાઠક 'શ્વેત'એ કર્યું હતું.

શ્રિજેશ પંચાલનાં બે પુસ્તકનું વિમોચન

શ્રિજેશ પંચાલનો કવિતાસંગ્રહ 'મૌનથી શબ્દમાં કાણું પડશે' અને અનુવાદિત પુસ્તક 'ભારતની પ્રવાસી પ્રજા'નું વિમોચન તા. ૧૫-૧-૨૦૨૫ના રોજ સાંજે વડોદરામાં મીનળ પટેલ, મહેશ ચંપકલાલ, દિનેશ ડોંગરે 'નાદાન', મધુ રાય, ભરત ભટ્ટ 'પવન', દીપ્તિ વચ્છરાજાની, યામિની વ્યાસ, ધૈવત જોશીપુરા, પૌલિન શાહ અને નીતા જોશીની હાજરીમાં થયું હતું.

શ્રી જનક ત્રિવેદી નિબંધ પુરસ્કાર વિતરણ સમારોહ તથા

'નિબંધનું' વિમોચન

જનક ત્રિવેદી પરિવાર તથા સર્વ સહકાર સંસ્થાના સંયુક્ત ઉપક્રમે તા. ૨૬-૧-૨૦૨૫ના રોજ બપોરે ૪-૦૦ કલાકે શ્રી રઘુવીર ચૌધરીની અધ્યક્ષતામાં અને પરિષદ પ્રમુખ શ્રી હર્ષદ ત્રિવેદીની અને પરબના સંપાદક કિરીટ દૂધાતના અતિથિવિશેષપદે શ્રી જનક ત્રિવેદી નિબંધ પુરસ્કાર તથા 'નિબંધનું'ના વિમોચનનો કાર્યક્રમ યોજાયો હતો. જેમાં ધર્મેન્દ્ર ત્રિવેદીએ સ્પર્ધાની બે વર્ષની યાત્રાની વાત કરી હતી. નિબંધસ્પર્ધાના પ્રથમ વિજેતા ધ્વનિ ઉપાધ્યાયને ઉપસ્થિત મહાનુભવોના હસ્તે પુરસ્કાર એનાયત કરવામાં આવ્યો હતો. અને 'નિબંધનું' પુસ્તકનું વિમોચન કરવામાં આવ્યું હતું. અજય રાવલે ૨૦૨૪ના વર્ષમાં સ્પર્ધામાં નિર્ણયન પ્રક્રિયા અંગે વાત કરી હતી. શ્રી કિરીટ દૂધાતે 'નિબંધનું' પુસ્તક વિશે વક્તવ્ય આપ્યું હતું. શ્રી હર્ષદ ત્રિવેદીએ 'સ્વ. જનક ત્રિવેદી - એક નિબંધકાર તથા આ નિબંધસ્પર્ધાની ભવિષ્યલક્ષી અસરો' વિશે વાત કરી હતી. શ્રી રઘુવીર ચૌધરીએ અધ્યક્ષીય વક્તવ્યમાં આશીર્વાચન આપ્યાં હતાં. શ્રી ધર્મેન્દ્ર ત્રિવેદીએ સૌનો આભાર માન્યો હતો.

આકાશદીપ સન્માન

વર્ષ ૨૦૨૪નું 'આકાશદીપ' અમર ઉજાલા શબ્દ: સન્માન ગુજરાતી સાહિત્યકાર શ્રી સિતાંશુ યશશ્ચંદ્રને મળે છે. સિતાંશુ યશશ્ચંદ્રને હાર્દિક અભિનંદન.

આ અંકના લેખકો

- અનિલ વ્યાસ : Email : anilnyas@gmail.co.uk
- આકાશ ઠક્કર : Email : aakaash.thakkar@gmail.com
- અંકિત ત્રિવેદી : ૭૦૧, સાંઈસંનિધિ, ૭મો માળ, જી. બી. શાહ કોલેજ સામે, વાસણા, અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૭.
- ઇતુભાઈ કુરુકુટિયા : વ્યાખ્યાતા ક. લા. સ્વાધ્યાય મંદિર, આશ્રમ રોડ, અમદાવાદ-૯
- ઉવેષ ગિરાય : ઈ/૨૦૧, હયાત રેસિડેન્સી, મસ્જિદ એ હુસેનકાદરી પાર્ટીપ્લોટ શેરી, સરખેજ, અમદાવાદ-૩૮૨૨૧૦.
- કિરીટ દૂધાત : A/૧, સુયોજન એપાર્ટમેન્ટ, સોલા, અમદાવાદ-૩૮૦૦૬૦.
- ચેતન શુક્લ : ૧, સાંઈનિકેતન રો. હાઉસ-૪, અમીપાર્ક પાસે, વિભુષા બંગલો રોડ, બોપલ-ધુમા, અમદાવાદ-૩૮૦૦૫૮,
- જયંત ડાંગોદરા : ડી/૪૦૪, શ્રીરામકુટીર, સ્વામીનારાયણ પાર્ક, હરિદર્શન ચાર રસ્તા પાસે, નવા નરોડા, અમદાવાદ-૩૮૨૩૩૦.
- જાગ્રત વ્યાસ : ૪/૧, શ્રીજી ટેનામેન્ટ, જ્યોતિનગરની પાછળ, હાલોલ-૩૮૯૩૫૦. જિ. પંચમહાલ.
- જિગીષા પાઠક : ડી/૭૦૩, સ્પર્શ એરિસ્ટા, વાસણા પાર્ટીપ્લોટ પાસે, જી. બી. શાહ કોલેજ પાછળ, ન્યૂ વાસણા, અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૭.
- ડંકેશ ઓઝા : ૬, સ્વાગત સિટી, અડાલજ, ચાંદખેડા, રોડ, અડાલજ-૩૮૨૪૨૧. જિ. ગાંધીનગર.
- દર્શના ધોળકિયા : ન્યૂ મિન્ટ રોડ, પેરિસ બેકરી પાસે, ભુજ-૩૭૦૦૦૧. (કચ્છ)
- દિલિપ ઝવેરી : ૩૦૧, Waldorf, Hiranandini Estate, Patlipada, Ghodbounder Road, Thane-400607.
- બકુલ ટેલર : ડી/૪૦૨, બેજનવાલા કોમ્પ્લેક્સ, તાડવાડી રોડ, રાંદેર રોડ, સૂરત-૩૯૫૦૦૯.
- મણિલાલ હ. પટેલ : 'સહજ', બંગલો, શાસ્ત્રી માર્ગ, શાન્તાબા પાર્ક, પાસે, વલ્લભવિદ્યાનગર-૩૮૮૧૨૦
- મયૂરિકાલેઉવાબેન્કર : ક્વાર્ટર નં. ૧, સ્ટ્રીટ નં. ૧૪, જીએનએફસી. ટાઉનશિપ, નર્મદાનગર, ભરૂચ-૩૯૨૦૧૫.
- મહેશ દેસાઈ : બી/૧૫, ૩જે માળ, રાજુ ફ્લેટ, વિશ્વકર્મા મંદિર પાછળ, મજૂરા ગેટ પાસે, સુરત-૩૯૫૦૦૨.
- રમણીક અગ્રાવત : ૭, મુક્તાનંદ સોસાયટી, નર્મદાનગર, જિ. ભરૂચ-૩૯૨૦૧૫.
- રમેશ આચાર્ય : કવિતા ૧૦, અંકુર સોસાયટી, નવા જંકશન રોડ, સુરેન્દ્રનગર-૩૬૩૦૦૧

- વર્ષાબા જાડેજા : બ્લોક નં. ૨૫, રૂમ નં. ૮૧, મચ્છનગર, ગાંધીનગર,
જામનગર-૩૬૧૦૦૨.
- વીનેશ અંતાણી : ૯૩/એ/૨, મેનેજમેન્ટ એન્કલેવ, વસ્ત્રાપુર,
અમદાવાદ-૩૮૦૦૧૫.
- શૈલેશ ગઢવી : ખીજડિયા પ્રાથમિક શાળા, મુ. ખીજડિયા, તા. મેંદરડા,
જિ. જૂનાગઢ-૩૬૨૨૬૦
- શિશિર રામાવાત : ૨૪, પેરેડાઈઝ પાર્ક, ઉસ્માનપુરા ચાર રસ્તા પાસે, વેલકમ
હોટલ પાછળ, આશ્રમ રોડ, અમદાવાદ-૩૮૦૦૧૩.
- શ્રદ્ધા ભટ્ટ : 'શ્રીકૃષ્ણા' ૧, નંદનવન પાર્ક, બેન્ક ઓફ મહારાષ્ટ્ર શેરી,
સાધુવાસવાણી રોડ, રાજકોટ-૩૬૦૦૦૫
- સંજુ વાળા : એ/૭૭, આલાપ એવન્યૂ યુનિવર્સિટી રોડ, રાજકોટ-૩૬૦૦૦૫
- હિતેષ જાજલ : ૧૦, રાજારામનગર, સંતકબીર રોડ, રાજકોટ-૩૬૦૦૦૩.
- હર્ષદ ત્રિવેદી : 'સુરતા', એ/૧૧, નેમીશ્વર પાર્ક, તપોવન સર્કલ, સરદાર પટેલ
રિંગ રોડ, અમિયાપુર-૩૮૨૪૨૪. જિ. ગાંધીનગર.

રા. ગોવર્ધનરામ, મણિલાલ, નરસિંહરાવ, રમણભાઈ, સર્વને-સંસ્કૃત શબ્દોનો બહુ છૂટથી પ્રયોગ કરવો પડે છે એ શું બતાવે છે? એ જ કે-જે વિચાર અને ભાવ તેઓ પ્રકટ કરવા ઇચ્છે છે માત્ર 'તળબદા' ગુજરાતીમાંથી દર્શાવી શકાય એવા નથી. વળી, બોલવાની અને લખવાની ભાષા એક જ હોવી જોઈએ એમ જે આ પક્ષની એક દલીલ છે. એ પણ અમને તો તદ્દન ખોટી જણાય છે: બોલવાની અને લખવાની તો શું પણ કાગળ લખવાની અને ગ્રન્થ લખવાની ભાષા એક હોવી જોઈએ એમ કહેનાર ઈંગ્લંડના ગમે તે એક કાઉન્ટિમાં બોલાતી ભાષાને મિલ્ટન કે ટેન્સન કે રસ્કિનના લખાણની ભાષા જોડે સરખાવી જુએ તો સહજ જણાય કે એમની માગણી કેવી ભૂલભરેલી છે. કવિ વર્ડ્ઝવર્થે સરળ ભાષામાં કવિતા રચવાનો યત્ન કર્યો હતો. છતાં એની ઉત્તમ કવિતાઓ તો વિચાર અને ભાવને અનુરૂપ ઉચ્ચ ભાષામાં જ લખાઈ શકી, એ ધ્યાનમાં લેવા જવું છે.

પરંતુ આ સર્વ કરતાં વધારે મહત્ત્વની અને વિચારવાલાયક દલીલ તેઓ નીચે મુજબ કરે છે: અંગ્રેજી સાહિત્યના વિવેચકો અંગ્રેજી ભાષામાં જેમ લૅટિન, શબ્દોના પ્રયોગોને અનિષ્ટ ગણી જોન્સનની શૈલી માટે નાપસંદગી બતાવે છે, તેમ ગુજરાતી ભાષામાં પણ સંસ્કૃત શબ્દોનો ઉપયોગ નિન્દ્ય ગણાવો જોઈએ. હવે ખરું જોતાં-ઐંગ્લોસેક્સન એ લૅટિનથી તદ્દન નિરાળી જ ભાષા છે, અને ગુજરાતી તો સંસ્કૃતની પુત્રી છે; વળી ઐંગ્લોસેક્સન એ લૅટિન વચ્ચેના નિર્ણયમાં પ્રજાભિમાન દાખલ થઈ ઐંગ્લોસેક્સનના લાભમાં ચુકાદો અપાવે છે અને સંસ્કૃત પ્રશ્નમાં તો પ્રજાભિમાન આપણને કોઈ પણ બાજુએ વાળતું હોય તો સંસ્કૃત તરફ જ વાળે છે. આ પ્રમાણે અંગ્રેજી લેખકોને લૅટિન શબ્દો વિના ચલાવી લેવાને જે કાંઈ કારણ છે તે કારણ સંસ્કૃત વિના ચલાવી લેવાને આપણને નથી.

— આનંદશંકર ધ્રુવ

આજીવન સભ્યોની યાદી

(૧થી ૫૪ આજીવન સભ્યોના નામ જાન્યુઆરી અંકમાં આપેલ છે.)

૫૫. મયૂરસિંહ ડી. ચુડાસમા	રહીજ
૫૬. કુલદીપકુમાર ઠક્કર	થરા
૫૭. મુક્તુન્દરાય કે. દવે	અમદાવાદ
૫૮. તખુભાઈ એ. સાંડસુર	વેળાવદર
૫૯. જયદીપ વી. રાવલ	આણંદ
૬૦. હેલી જશવંત રાવલ	આણંદ
૬૧. રીન્વીક હેમંત શાહ	અમદાવાદ
૬૨. હેમંત ચંદ્રમુખ શાહ	અમદાવાદ
૬૩. જગદીપ ઉપાધ્યાય	વાંકાનેર
૬૪. નૈયા ડી. જોષી	અમદાવાદ
૬૫. અતુલ વી. ઉનાગર	અમદાવાદ
૬૬. લલિત ખંભાયતા	અમદાવાદ
૬૭. જિતેન્દ્ર આર. જોશી	અમદાવાદ
૬૮. મિતેષકુમાર કડિયા	અમદાવાદ
૬૯. ચેતન સી. શેઠ	સુરત
૭૦. અમૃત વડિયા	સુરત
૭૧. ડૉ. જયંત ઉમરેકિયા	વડોદરા
૭૨. ડૉ. બળદેવ પ્રજાપતિ	ગાંધીનગર
૭૩. અનંતરાય ડી. મારુ	અમદાવાદ
૭૪. મહેશકુમાર સી. પરમાર	ઠાસરા
૭૫. પ્રસન્ન જે. ભટ્ટ	સુરત
૭૬. મનોજ એલ. મિસ્ત્રી	સુરત
૭૭. રમેશભાઈ પી. રજ્યા	ડીસા
૭૮. અંકુર પી. બેન્કર	ભરૂચ
૭૯. મયૂરિકા જી. લેઉવા	ભરૂચ
૮૦. મધુકાન્ત પી. પ્રજાપતિ	અમદાવાદ
૮૧. દર્શના એમ. રાવળ	ભાવનગર
૮૨. જયેશ ટી. ભટ્ટ	ભાવનગર
૮૩. શ્રીધર એસ. વ્યાસ	અમદાવાદ
૮૪. ડૉ. સંતોષ દેવકર	વેગા

૮૫. ચેતનકુમાર શાહ	સુરત
૮૬. રજની એસ. શાહ	કરજણ
૮૭. તન્વી કે. ટંડેલ	આણંદ
૮૮. વિપુલ કે. વાળા	કડીદરા
૮૯. કાંતિભાઈ સોલંકી	માંગુકા
૯૦. હર્ષદ એમ. દવે	વડોદરા
૯૧. જિતેન્દ્ર જોષી	કુંઢેલી
૯૨. અમિતાભ મેકવાન	વ.વિદ્યાનગર
૯૩. બાલેન્દ્રશોખર જાની	રાજકોટ
૯૪. મનોજકુમાર પંડ્યા	જોરાવરનગર
૯૫. રઘુભાઈ એલ. રબારી	કોલાપુર
૯૬. નમિતા મકવાણા	રાજપીપળા
૯૭. સંદીપકુમાર પટેલ	ઈડર
૯૮. દિનેશ કાનાણી	રાજકોટ
૯૯. કપિલ અતાણી	બોટાદ
૧૦૦. નાગર રત્નાકર	બોટાદ
૧૦૧. વિનોદ ડી. દવે	અમદાવાદ
૧૦૨. કાર્તિક પટેલ	અમદાવાદ
૧૦૩. નિલમ એન. બોડાત	અમદાવાદ
૧૦૪. શાસ્ત્રીસ્વામી ભાનુપ્રકાશદાસ છાયા	
૧૦૫. પ્રવીણ બી. વજીર	લાખાણી
૧૦૬. ગુરુદેવ એમ. પ્રજાપતિ	કરજણ
૧૦૭. લવ એન. સિંહા	અમદાવાદ
૧૦૮. પૂર્વી બ્રહ્મભટ્ટ	વડોદરા
૧૦૯. ગિરીરાજ બ્રહ્મભટ્ટ	વડોદરા
૧૧૦. ચિંતન એન. પરીખ	અમદાવાદ
૧૧૧. રતિલાલ કા. રોહિત	થરાદ
૧૧૨. મફતભાઈ જે. પટેલ	અમદાવાદ
૧૧૩. દધિચી એડાકર	અમદાવાદ
૧૧૪. હિતેશકુમાર વી.પંડ્યા	મણિપુર
૧૧૫. જયેશ જી. રાવલ	અમદાવાદ
૧૧૬. હાર્દિકકુમાર પ્રજાપતિ	સલોસણ

૧૧૭. વિનોદકુમાર પટેલ	અમદાવાદ	૧૪૬. છગનભાઈ જી. બાજક સિહોર
૧૧૮. પારસ દવે	નડિયાદ	૧૪૭. દીપક આર. વાલોરા
૧૧૯. અમિતાકુમારી શાહ	ગાંધીનગર	અમદાવાદ
૧૨૦. પ્રવિણ ડી. પટેલ	અમદાવાદ	૧૪૮. સુરેશ બી. દેસાઈ
૧૨૧. મુકુન્દ પરીખ	બાલાસિનોર	સુરત
૧૨૨. જિતુભાઈ ચુડાસમા	ઠાડચ	૧૪૯. રોહિત ટી. મારફતિયા
૧૨૩. ઉર્વીકા પટેલ	નવસારી	સુરત
૧૨૪. જગદીશકુમાર પ્રજાપતિ	ગોલાગામડી	૧૫૦. ડૉ. ભૂમિકા જે. બારોડ
૧૨૫. ખ્યાતિ અસિત દેસાઈ	બારડોલી	અમદાવાદ
૧૨૬. વિપુલ એસ. ડોડિયા	ચંદવાણ	૧૫૧. દેવેશ બી. શરાફ
૧૨૭. અનિલકુમાર મકવાણા	વાલોડ	સુરત
૧૨૮. પ્રિયાંક પી. ઠાકર	શીલ	૧૫૨. વિશાલ વાય. શાહ
૧૨૯. જિતેન્દ્ર એસ. આચાર્ય	અમદાવાદ	સુરત
૧૩૦. નટવરસિંહજી ઠાકોર	કીમામલી	૧૫૩. હાર્દિક ડી. પાઠક
૧૩૧. જશવંતભાઈ ઠાકોર	સાયણ	સુરત
૧૩૨. જ્યોતિ બી. વાઘેલા	અમદાવાદ	૧૫૪. સુકેતા વી. ઉપાધ્યાય
૧૩૩. અજિતભાઈ મકવાણા	ગાંધીનગર	અમદાવાદ
૧૩૪. પાર્થકુમાર પી. બારોડ	વડોદરા	૧૫૫. અનંતકુમાર એસ. રાઠોડ
૧૩૫. વર્ષાબા એચ. જાડેજા	જામનગર	હિંમતનગર
૧૩૬. અજય ચંદ્રકાન્ત સંઘવી	અમદાવાદ	૧૫૬. રામ મોરી
૧૩૭. ડૉ. કાંતિભાઈ બથવાર	બોટાદ	અમદાવાદ
૧૩૮. મણિલાલ જે. વણકર	થાનગઢ	૧૫૭. વિરાગ ભટ્ટ
૧૩૯. ડૉ. પ્રણવ એન. ઠાકર	વઢવાણ	સુરત
૧૪૦. મહેશકુમાર આર. વશી	કોસંબા	૧૫૮. અર્પિત જે. ઠાકર
૧૪૧. બિપીન ડી. ચાવડા	અમદાવાદ	સુરત
૧૪૨. જિજ્ઞેશ એસ. શાહ	અમદાવાદ	૧૫૯. ઓમપ્રકાશ ડી. વોરા
૧૪૩. અરવિંદ એન. વેગડા	અમદાવાદ	અમદાવાદ
૧૪૪. ડૉ. મહેશકુમાર દાફડા	ભાવનગર	૧૬૦. હેતલ બી. જાદવ
૧૪૫. મહેશકુમાર પી. મહેતા	ગાંધીનગર	અમદાવાદ
		૧૬૧. ડૉ. પ્રકાશ દરજી
		અમદાવાદ
		૧૬૨. જાહ્નવી બી. રાઠોડ
		અમદાવાદ
		૧૬૩. અનામિકા શાહ
		રાજકોટ
		૧૬૪. ડૉ. બિંદિયા અમીન
		અમદાવાદ
		૧૬૫. નરેન્દ્રકુમાર પી. જોષી
		લુણાવાડા
		૧૬૬. ગુણવંત બરવાળિયા
		મુંબઈ
		૧૬૭. નીલમબહેન વકીલ
		નવા ડીસા
		૧૬૮. રાજુભાઈ રબારી
		નડિયાદ
		૧૬૯. રિચાર્ડ પરમાર
		અમદાવાદ
		૧૭૦. પંકજકુમાર પ્રજાપતિ
		મંડાલી
		૧૭૧. દિલીપ પી. મહેતા
		વિરમગામ
		૧૭૨. જીના વિરેન શેઠ
		અમદાવાદ
		૧૭૩. હિમાલી એ. મજમુદાર
		અમદાવાદ

સંસ્થા આજીવન

૧. સહજાનંદ રૂરલ ડેવલપમેન્ટ ટ્રસ્ટ ભુજ
૨. વિદ્યાભારતી ફાઉન્ડેશન અમદાવાદ
૩. કોમ્પ્યુટર ટેકનોલોજી ફાઉન્ડેશન અમદાવાદ

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ નાટ્ય શિબિર -૨૦૨૫

(ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદનો રંગમંચ આપની પ્રતીક્ષા કરે છે.)

આગામી સમયમાં ગુજરાતને ઉત્તમ રંગકર્મીઓ મળી રહે તેવા હેતુથી ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ દ્વારા તા. ૩.૩. ૨૦૨૫ થી ૧૨.૩. ૨૦૨૫ સુધી નાટક શિબિરનું આયોજન થયું છે. જેમાં શૈનક વ્યાસ, નિસર્ગ ત્રિવેદી, વિશાલ શાહ અને ધરા ભટ્ટ દ્વારા અભિનય અને નાટકના અન્ય પાસાઓ વિશે તાલીમ અપાશે.

૧. આ શિબિરનો સમય સાંજના સાડા છ થી સાડા આઠનો રહેશે.

૨. નાટ્ય શિબિર ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદમાં યોજાશે.

૩. આ શિબિરમાં ભાગ લેનારાને પરિષદ દ્વારા આગામી સમયમાં થનારી નાટ્ય પ્રસ્તુતિમાં અભિનયની તક મળશે તેમ જ પ્રમાણપત્ર મળશે.

૪. ૧૪ વર્ષથી ઓછી ઉંમરના બાળકો આ શિબિરમાં ભાગ લઈ શકશે નહિ. તેમના માટે આગળ અલગ શિબિરનું આયોજન કરવામાં આવશે.

૫. રજીસ્ટ્રેશન તા. ૨૫ ૨ ૨૦૨૫ સાંજના છ સુધી નીચે આપેલી લિંક પર થશે. શિબિરમાં સંખ્યા મર્યાદિત રાખવાની હોય જો અંતિમ તારીખ પૂર્વે સંખ્યા થઈ જશે તો રજીસ્ટ્રેશન બંધ કરી દેવામાં આવશે.

૬. શિબિરના સંયોજક સુશ્રી ધરા ભટ્ટ છે. શિબિર દરમિયાન તેઓ શિબિરાર્થી મિત્રોના સંપર્કમાં રહેશે.

૭. શિબિરની રજીસ્ટ્રેશન ફી રૂપિયા ૨૦૦ છે જે ગૂગલ પે દ્વારા ૯૭૭૩૨૨૨૪૨૫ નંબર પર ફી મોકલી આપવાની રહેશે. રજીસ્ટ્રેશન ફી ભરીને પરિષદના કાર્યાલય અધિક્ષક ચંદ્રકાંત ભાવસારનો ઉપરોક્ત નંબર પર જ સંપર્ક કરી જાણ કરવાની રહેશે.

નાટ્ય પ્રેમીઓનું સ્વાગત છે.

સમીર ભટ્ટ

મહા મંત્રી.

રજીસ્ટ્રેશન ફી - ગૂગલ પે
QR CODE

રજીસ્ટ્રેશન ફીમાં
QR CODE

સહદય સાહિત્યરસિકો અને શ્રેષ્ઠીઓને એક અપીલ...

પ્રિય સહદય,

સાદર વંદન.

આપ સહુ જાણો છો કે ૧૯૦૫ માં સ્થપાયેલી ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ પોતાની ગુણવત્તાપૂર્ણ સાહિત્યિક સાંસ્કૃતિક પ્રવૃત્તિઓથી દેશની એક અગ્રગણ્ય સંસ્થા બની રહી છે. આના મૂળમાં, રણજિતરામ અને ગોવર્ધનરામ જેવા સારસ્વતોના આશીર્વાદ છે. વિશેષરૂપે ગુજરાત અને ભારતના ઉત્તમ સાહિત્યકારોની શુદ્ધ સાહિત્ય તરફની નિસબત અને આપ સૌની પરિષદ પ્રીતિ છે. ગુજરાતના ઉત્તમ શ્રેષ્ઠીઓથી લઈને અદના સાહિત્યરસિકોએ પરિષદને પોતાની ગણીને વખતોવખત આર્થિક મદદ કરી છે અને આ કારણે પરિષદ સાબરમતી નદીના કિનારે અડીબમ, ટટ્ટાર અને પોતાની ગરિમા જાળવીને ઊભી છે.

પરિષદનાં પ્રકાશનો, વ્યાખ્યાનમાળાઓ, પરિસંવાદો, સંશોધનો, કાર્યશાળાઓ અધિવેશન અને જ્ઞાનસત્ર ઊંચી સાહિત્યિક ગુણવત્તા ધરાવે છે એ તો ખરું જ, સાથોસાથ આપણી સાહિત્યિક સૂઝ અને સંવેદનાને સંકોરે પણ છે.

છેલ્લાં બે વર્ષની જ વાત કરીએ તો જ્ઞાનસત્ર અને અધિવેશનને બાદ કરતાં પરિષદે આશરે ૩૫૦ જેટલા સાહિત્યિક કાર્યક્રમો યોજ્યા છે અને ગુજરાત તેમજ ગુજરાત બહાર પણ પહોંચી છે. અરે, જાન્યુઆરીથી આજ સુધીની જ વાત કરીએ તો માત્ર બે મહિનામાં ૩૭ કાર્યક્રમો યોજાયા છે અને વિશ્વ માતૃભાષા દિવસ નિમિત્તે ૧૭૬ સંસ્થાઓ સુધી પરિષદ પહોંચી છે. આ ઉપરાંત ગુજરાતના સાહિત્યરસિકો અને પરિષદપ્રીતિ ધરાવતા શ્રેષ્ઠીઓએ છેલ્લાં બે વર્ષમાં પરિષદને જે આર્થિક સહાય કરી છે તેના ફળસ્વરૂપે રા. વિ. પાઠક સભાગૃહનો કાયાકલ્પ થયો છે, ટૂંકસમયમાં પરિષદ ભવનમાં ત્રીજે માળે બંધ પડેલા ચાર રૂમમાં પરિસંવાદ કે કાર્યશાળાઓના સમયે વિદ્વાનો રોકાઈ શકે તેવી વ્યવસ્થા પણ સર્જાઈ રહી છે, ગોવર્ધનભવન ઉપરાંત બીજા બે સેમિનારખંડ પણ ટૂંક સમયમાં ખુલા મુકીશું. આ ઉપરાંત, ગુજરાત અને ગુજરાતની બહાર જ્યાં જ્યાં ગુજરાતીઓ વસે છે ત્યાં પરિષદ પોતાની પ્રવૃત્તિઓ દ્વારા પહોંચે તેવી અમારી નેમ છે. અમારાં સપનાંઓ ઘણાં છે, પરંતુ એને સાકાર કરવા આપ સહુની સહાય અનિવાર્ય છે. આ માટે પરિષદ આપની સામે હાથ લંબાવે છે. આપની સહાય ઈચ્છે છે. આપની આર્થિક સહાય ન કેવળ ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદને, પરંતુ ગુજરાતની સાહિત્યિક આબોહવાને શુદ્ધ કલાસંદર્ભ આપશે.

અમને શ્રદ્ધા છે કે આપણી ગુણવંતી ગુજરાત અને વિશ્વભરમાં ફેલાયેલા ગુજરાતીઓ પરિષદને આર્થિક રીતે મજબૂત બનાવવાના ભાગરૂપે ઉદાર સહાય આપવાની અમારી આ અપીલનો જબરો હકારાત્મક પ્રતિભાવ આપશે.

પરિષદના બેંક ખાતાની વિગત આ મુજબ છે.

NAME OF THE ACCOUNT HOLDER	:	GUJARATI SAHITYA PARISHAD
BANK NAME	:	BANK OF INDIA
BANK ADDRESS	:	ASHRAM ROAD BRANCH, AHMEDABAD-380009
BANK A/C NO.	:	200220100004869
MICR CODE NO.	:	380013006
IFSC NO.	:	BKID0002002
BRNCH CODE	:	2002

રૂપદ ત્રિવેદી
પ્રમુખ

સંજય ચૌધરી
કોષાધ્યક્ષ

સમીર ભટ્ટ
મહામંત્રી

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ - અમદાવાદ

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદને મળેલ દાનની વિગત

ક્રમ	નામ	ગામ	રકમ
આચાર્યશ્રી વિજયશીલચંદ્રસૂરિ મ.ની પ્રેરણાથી મળેલ દાન			
૧.	મુનીરભાઈ મહેતા	અમદાવાદ	૫,૦૦,૦૦૦/-
૨.	શ્રી નેમિ-નન્દન શતાબ્દી ટ્રસ્ટ	અમદાવાદ	૩,૦૦,૦૦૦/-
૩.	ડૉ. જશવંત મોદી (યુ.એસ.એ.) વતી શ્રી વિજયનેમિસૂરિ જ્ઞાનશાળા ટ્રસ્ટ	અમદાવાદ	૧,૦૦,૦૦૦/-
૪.	જ્ઞાનની બારી હ. શ્રી શ્રૈણિક શાહ	અમદાવાદ	૧,૦૦,૦૦૦/-
૫.	સંજય ઝવેરી (જાપાન) વતી નવીનભાઈ મહેતા	અમદાવાદ	૧,૦૦,૦૦૦/-
૬.	સુરેન્દ્રભાઈ સારાભાઈ ચેરિટેબલ ટ્રસ્ટ	અમદાવાદ	૧,૦૦,૦૦૦/-
૭.	સુરેશ અંબાલાલ શાહ	મુંબઈ	૧,૦૦,૦૦૦/-
૮.	શેઠ હંદીસિંહ કેસરીસિંહ ટ્રસ્ટ	અમદાવાદ	૧,૦૦,૦૦૦/-
૯.	શેઠ દલપતભાઈ મગનભાઈ શારદાભુવન જૈન પાઠશાળા ટ્રસ્ટ	અમદાવાદ	૧,૦૦,૦૦૦/-

...

૧.	ત્રિવેણી ફાઉન્ડેશન	મુંબઈ	૧૩,૦૦,૦૦૦/-
----	--------------------	-------	-------------

પૂ. શ્રી મોરારિબાપુની પ્રેરણાથી મળેલ દાન

૧.	જે. એલ. મોરીસન ઈન્ડિયા	—	૫,૦૦,૦૦૦/-
૨.	સાહિત્યના વિવિધ કાર્યક્રમ માટે	ચિત્રકૂટધામ, તલગાજરડા	૫૦,૦૦૦/-

પરબ અપીલ પેટે મળેલ દાન

૧.	પ્રીતિ ભાર્ગવ મહેતા	સુરત	૫૧,૦૦૦/-
૨.	અનિલાબેન દલાલ	અમદાવાદ	૫૦,૦૦૦/-
૩.	દિલીપસિંહ દેવીસિંહ ચૌહાણ (લાલુભા)	અમદાવાદ	૨૫,૧૨૫/-
૪.	વિષ્ણુપ્રસાદ ડી. ઠક્કર	કુડાસાણ	૨૫,૦૦૦/-
૫.	વલ્લભ કે. વોરા	મુંબઈ	૨૧,૧૧૧/-
૬.	સુરેશ શાંતિલાલ કોઠારી	યુ.એસ.એ.	૧૫,૦૦૦/-
૭.	વિપુલ મહેતા	ભાવનગર	૧૧,૦૦૦/-
૮.	ડૉ. ચત્રભુજ બી. રાજપરા	જૂનાગઢ	૫,૫૦૦/-
૯.	શ્રી પ્રવિણ ગઢવી	ગાંધીનગર	૫,૦૦૦/-
૧૦.	શ્રી સંતોષ બાલકૃષ્ણ કરોડે	અમદાવાદ	૫,૦૦૦/-
૧૧.	રમેશ બી. મહેતા	જૂનાગઢ	૫,૦૦૦/-
૧૨.	સંજય ઉપાધ્યાય	રાજકોટ	૫,૦૦૦/-
૧૩.	શ્રી કમલેશ છગનભાઈ પટેલ	ઉધના	૨,૦૦૧/-
૧૪.	અજિત પારેખ	વલસાડ	૧,૦૦૧/-
૧૫.	નવિનચંદ્ર ધામેચા	નવસારી	૨,૧૦૦/-
૧૬.	જશુબહેન બુદ્ધિધન ત્રિવેદી	અમદાવાદ	૫૦૦/-
•	શ્રી મોહનલાલ દવે 'જીવનપ્રકાશ' ગ્રંથાવલોકન/સમીક્ષા વર્ષ ૨૦૨૪, માટે પારિતોષકના હ. : શ્રી ભૂપેન્દ્રભાઈ દવે	સુરેન્દ્રનગર	૧૫,૦૦૦/-
•	શ્રી ચત્રભૂજ બી. રાજપરા	જૂનાગઢ	૫,૧૦૦/-
•	પંકજ બાવીસી (ચી. મં. ગ્રંથાલયમાં દાન)	અમદાવાદ	૨,૦૦૦/-

બેન્ચમાર્ક એજન્સી પ્રા. લિ.ના શ્રી નિશિથ જોશી (ચેરમેન અને એમ.ડી.) અને શ્રી હિરેન સવાઈ (એમ.ડી.) તરફથી (હ. શ્રી પાવનભાઈ બહેરી) ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના સ્વાધ્યાય-નિવાસના ચાર બાથરૂમ માટે ચાર નંગ ઇલેક્ટ્રીકવોટર ગીઝર ભેટ મળેલ છે.

ગુજરાત વિશ્વકોશ ટ્રસ્ટ

૫૧/૨, રમેશપાર્કની બાજુમાં, વિશ્વકોશ માર્ગ, ઉસ્માનપુરા,
અમદાવાદ-૩૮૦૦૧૩.

વિશ્વકોશનાં આગામી નવપ્રસ્થાનો

‘ગુજરાતી ભાષામાં વિશ્વકોશ હોવો જોઈએ’ એવા સંકલ્પ સાથે ૧૯૮૫ની બીજી ડિસેમ્બરે વિશ્વકોશની પ્રવૃત્તિનો પ્રારંભ કરવામાં આવ્યો. એના પ્રથમ ચરણ રૂપે ‘ગુજરાતી વિશ્વકોશ’ના ૧૭૦ વિષયો ધરાવતા અને ૨૪,૦૦૦ લેખો સમાવતા ૨૬ ભાગનું સર્જન કરવામાં આવ્યું. એ પછી ‘ગુજરાતી બાળવિશ્વકોશ’ (ભાગ ૧થી ૧૦), ‘ગુજરાતના સ્વાતંત્ર્યસૈનિકનો માહિતીકોશ’, ‘પરિભાષાકોશ’, ‘તબીબી વિજ્ઞાનનો પરિભાષાકોશ’ (ખંડ ૧ અને ૨) તેમજ ‘બૃહદ્ નાટ્યકોશ’ (ખંડ ૧ અને ૨) પ્રકાશિત કરવામાં આવ્યા. આ જ પરંપરામાં હવે નીચેના કોશ પ્રકાશિત થશે.

નારીકોશ (ભાગ ૧થી ૩)

ઈ. સ. ૧૮૫૦થી આરંભીને અત્યાર સુધી મહત્વનું પ્રદાન કરનારી ગુજરાત, ભારત અને વિશ્વની સ્ત્રીઓની પ્રમાણભૂત માહિતી અને એમણે કરેલાં વિશિષ્ટ પ્રદાનનો વિસ્તૃત નારીકોશ તૈયાર થઈ રહ્યો છે. એમાં એમનાં વ્યક્તિચિત્રો પણ આપ્યાં છે. કોશપદ્ધતિએ તૈયાર થનારો ભારતીય ભાષાઓમાં સંભવતઃ આ સર્વપ્રથમ નારીકોશ હશે.

સંતકોશ

વિવિધ સંતોનાં જીવન અને કાર્યને દર્શાવતો સંતકોશ ટૂંક સમયમાં પ્રકાશિત થશે. આ કોશમાં ભિન્ન ભિન્ન સંતોનાં સાહિત્યને પણ વિશિષ્ટ સ્થાન આપવામાં આવ્યું છે અને મહત્વની સંત પરંપરાઓનો પણ સમાવેશ કરવામાં આવશે.

બૃહદ્ નાટ્યકોશ (ભાગ ૩ અને ૪)

અગાઉ શ્રી ભરત દવેએ તૈયાર કરેલા ‘બૃહદ્ નાટ્યકોશ’નો પહેલો અને બીજો ભાગ પ્રગટ થઈ ગયો છે અને એને ગુજરાતના ભાષાપ્રેમીઓ અને નાટ્યરસિકોએ ઉમળકાભર્યો આવકાર આપ્યો છે. એ સંદર્ભમાં એનો ત્રીજો અને ચોથો ભાગ પણ તૈયાર થઈ રહ્યો છે.

ગ્રંથાલય વિજ્ઞાનકોશ

ગ્રંથાલયની વિવિધ માહિતી આપતો આ વિશિષ્ટ પ્રકારનો કોશ એ ભારતીય ભાષાઓમાં ગ્રંથાલયપ્રવૃત્તિનો સર્વપ્રથમ વિશ્વકોશ બનશે, જેમાં ગ્રંથાલયોની માહિતી, એનાં મહત્વનાં પાસાંઓની છણાવટ તેમજ આ ક્ષેત્રમાં મહત્વનું પ્રદાન કરનારી વ્યક્તિઓનાં કાર્યને દર્શાવવામાં આવશે.

બંધાતી છીપલી

બેન, બંધાતી છીપલી ખોલીએ નેં,
બેન, ઉરની સુવાસને તોળીએ નેં,
બેન, જીવવાના અવસરને ટાણે એ પ્રીતડી બોલીએ નેં. બેન.

બેન, કાચી કળિયુંને કદી તોડીએ નેં,
બેન, સરજાતી સુરભિને વેરીએ નેં,
બેન ઋતુવરના સ્પર્શની પ્હેલાં થઈ ફૂલડું ખીલીએ નેં. બેન.

બેન, આછરતાં નીરને ડોળીએ નેં,
બેન, પોતાની છાંયામાં મોહીએ નેં.
બેન, અંતર વસનારને સેવ્યા વિણ એકલાં સૂઈએ નેં. બેન.

બેન, સરિતા થઈ પંથમાં થંભીએ નેં,
બેન, છાનેરાં આભથી વહીએ નેં,
બેન, સમદરમાં ભળવાને ટાણે ઉછાંછળાં બનીએ નેં. બેન.

બેન, મધુવનની વાતડી છેડીએ નેં,
બેન, પામ્યા સંકેતને બોવીએ નેં,
બેન, માધવનું હેત મળ્યું કેવું, એ કોઈને કહીએ નેં. બેન.

બેન હુંપદ રાખીને એને પેખીએ નેં,
બેન, વિરહે દાઝીને એને ભેટીએ નેં,
બેન, ફૂલડાંનો હાર થયા પ્હેલાં શ્રીકંઠમાં પડીએ નેં. બેન.

સંવાહક : પીયૂષ મુકુન્દરાય પારાશર્ય
મો. ૯૮૨૫૧૮૭૦૦૭

- સદ્. મુકુન્દરાય વિ. પારાશર્ય

ઝંખના

ઘેલી, આશાના પંથને તજીશ ના,
હો ઝંખના ભૂલોની કુંજમાં ભમીશ ના.

માનસના હંસને કૈલાસે પહોંચવું,
પંપાસર સૂવું પોસાય ના.
સમજે એ રાજહંસ આદર ને સંગ
તોય અચ્છોદે એના આવાસ ના. હો ઝંખના !

છાયા વનવંનની, માયા મેદાનની
તોયે કો ઝરણું અટવાય ના;
હૈયાનું સોણલું સમદરનું એકલું
સાયું કર્યા વિણ રે'વાય ના. હો ઝંખના !

બિડાતાં કમલોમાં બંધાતા ભૂંગ, હવે
વગડે આવળ પર ઝૂલીશ ના;
અલકાની વિરહણની વેણીના પંકજની
વિખરાતી ગંધમાં ગળીશ ના. હો ઝંખના !

આઘેરા ધામ, પોર ટૂંકા આયુષના,
થાકી મારગમાં ડૂકીશ ના;
પલપલની પામરતા જીવનની સાંકળી
અંમરતા સાધવી ચૂકીશ ના. હો ઝંખના !

સંવાહક : પીયૂષ મુકુન્દરાય પારાશર્ય
મો. ૯૮૨૫૧૮૭૦૦૭

- સદ્. મુકુન્દરાય વિ. પારાશર્ય

કાવ્ય-ઇતિહાસ-નવલિકા-ચરિત્રલેખન વિષયક વસાવવા જેવાં પુસ્તકો

જીવનસરગમ

લે. બિંદુબહેન કચરા, કિં. 150

આ પુસ્તકમાં જીવનને સુખમય અને હર્ષુભર્યુ બનાવવાની પ્રેરણા આપતા 42 લેખોનો, વિવિધ પ્રસંગે સ્વજનો-મિત્રોને ભેટ આપવા જેવો સંગ્રહ છે.

કાળે કોર્યા નામ : ભાગ 1-2

લે. દિલીપ રાણપુરા, કિં. 145

શિક્ષક અને સાહિત્યકાર તરીકે યશસ્વી સેવાઓ આપી ચૂકેલા લેખક દિલીપ રાણપુરાએ આ બંને પુસ્તકમાં એવી 76 પ્રસંગકથાઓ આલેખી છે. આ પ્રસંગો ક્યારેક આંખ ભીની કરે છે, તો ક્યારેક હૃદયને ભાવ તરબોળ કરે છે.

બ્રષિતર્પણ

લે. કૃષ્ણવીર દીક્ષિત, કિં. 175

ઈ.સ. 1950થી 1995 દરમિયાન અવસાન પામેલા ગુજરાતી ભાષાના 123 વિચારકો, લેખકો અને કવિઓ વિશે સંક્ષેપમાં છતાં રસપ્રદ પરિચય આપતો આ બૃહદ્ ગ્રંથ દરેક સાહિત્યકાર અને સાહિત્યપ્રેમી પાસે અચૂક હોવો જોઈએ.

અર્વાચીન કવિતા

લે. સુંદરમ્, કિં. 450

1845થી 1930 સુધીની ગુજરાતી કવિતાની રૂપરેખા, એનો વિકાસક્રમ, એના કવિઓનો પરિચય અને ગુજરાતી કાવ્યસાહિત્યનાં બદલાતાં સ્વરૂપોનું ઉત્કૃષ્ટ વિવેચન આ પુસ્તકમાં છે.

અમે મુસાફર

લે. દિલીપ રાણપુરા, કિં. 170

મુલ્લા નસરુદ્દીન કોઈ સામાન્ય વ્યક્તિ નહોતા, તેઓ મહાન સૂફી હતા. આચાર્ય રજનીશ તો મુલ્લા નસરુદ્દીનની અનેક પ્રસંગકથાઓ પોતાનાં પ્રેરક વક્તવ્યોમાં માર્મિક રીતે વારંવાર રજૂ કરતા હતા. ગુજરાતી સાહિત્યમાં આ પ્રકારનું પુસ્તક કદાચ આ એકમાત્ર છે.

બે સાહિત્યસખા

લે. દક્ષિણકુમાર જોશી, કિં. 55

ઝવેરચંદ મેઘાણી અને ધૂમકેતુ જેવા ગુજરાતી સાહિત્યના બે માઇલસ્ટોન સાહિત્યકારોનાં સંસ્મરણ. વળી આ પુસ્તકના લેખક ધૂમકેતુના પુત્ર છે. એમણે આ બે સાહિત્યસખાઓની સ્નેહ અને સાહિત્ય વિષયક પ્રત્યક્ષ અનુભવેલી વાતો એમાં ગૂંથી છે.

કાવ્યસમુચ્ચય ભા.2

લે. રામનારાયણ વિ. પાઠક, કિં. 30

300થી વધુ પૃષ્ઠસંખ્યા ધરાવતું, ગુજરાતી ભાષાનાં 144 વિરલ અને વિશિષ્ટ કાવ્યોની સમૃદ્ધિ સહિતનું આ પુસ્તક કવિતાપ્રેમીઓએ તાત્કાલિક વસાવી લેવું જોઈએ. કલાપી, ખબરદાર, દલપતરામ, નરસિંહરાવ, ન્હાનાલાલ, બળવંતરાય, મણિલાલ ન. દ્વિવેદી વગેરે કવિઓની યાદગાર કવિતાઓ આમાં ઉપલબ્ધ છે.

ગૂર્જર સાહિત્ય ભવન

રતનપોળનાકા સામે, ગાંધીમાર્ગ, અમદાવાદ 380001

ફોન : 07922144663, 09227055777 e-mail : goorjar@yahoo.com

ગૂર્જર સાહિત્ય પ્રકાશન

102, લેન્ડમાર્ક બિલ્ડિંગ, સીમા હોલ સામે, પ્રહલાદનગર, અમદાવાદ-380015

ફોન : 26934340, 98252 68759 Email : gurjarprakashan@gmail.com,

website : gspbooksmall.com

રન્નાદે પ્રકાશન

૫૮/૨, બીજે માળે, દેરાસર સામે, ગાંધી રોડ, અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૧
ફોન : ૨૨૧૧૦૦૮૧-૨૨૧૧૦૦૬૪

માધ્યમિક-ઉચ્ચતર માધ્યમિક તથા કોલેજો માટે ઉપયોગી વિવેચન

પ્રવીણ દરજી

પુસ્તકનું નામ	કિંમત રૂ.
પરિષ્કરણ	૨૪૦.૦૦
અધોરેખા	૧૮૫.૦૦
અનુશબ્દ	૧૫૫.૦૦
શબ્દાવબોધ	૧૭૫.૦૦
અનુઘટન	૧૮૦.૦૦
કૃતિબોધ	૧૩૫.૦૦
ભારતીય શબ્દ અને સંવેદના	૧૧૫.૦૦

રાજેન્દ્ર પટેલ

પુસ્તકનું નામ	કિંમત રૂ.
સૃજનની અંતરયાત્રા	૧૨૫.૦૦
અવગત	૧૫૦.૦૦
અવગાહન	૭૦.૦૦

રાધેશ્યામ શર્મા

પુસ્તકનું નામ	કિંમત રૂ.
સાહિત્ય સમ્પર્ક	૨૪૫.૦૦
અક્ષર (એજન્સી)	૪૫.૦૦
ઉલ્લેખ (એજન્સી)	૭૦.૦૦
વિવેચનનો વિધિ (એજન્સી)	૫૨.૦૦
શબ્દ સમક્ષ (એજન્સી)	૪૦.૦૦
આલોકના (એજન્સી)	૩૫.૦૦

ચંદ્રકાન્ત શેઠ

પુસ્તકનું નામ	કિંમત રૂ.
માણ્યું તેની મજા	૪૮૦.૦૦
સાહિત્ય, સંસ્કૃતિ અને સમાજના પરિસરમાં	૧૮૫.૦૦

<u>મોહન પરમાર</u>	
પુસ્તકનું નામ	કિંમત રૂ.
સંયત	૨૪૦.૦૦
પ્રવર્તન	૧૦૦.૦૦
અનુમાન	૨૪૫.૦૦
વાર્તારોહણ (એજન્સી)	૧૪૦.૦૦
સુરેશ જોષી પછીની વાર્તાના વિશેષ પરિમાણો (એજન્સી)	૧૬૦.૦૦
<u>ડૉ.પન્ના ત્રિવેદી</u>	
પુસ્તકનું નામ	કિંમત રૂ.
યથાર્થ	૧૬૦.૦૦
ગુજરાતી સાહિત્યમાં રેખાચિત્રની ગતિવિધિ	૩૮૫.૦૦
<u>બાબુ દાવલપુરા</u>	
પુસ્તકનું નામ	કિંમત રૂ.
ગ્રંથગોષ્ઠિ (એજન્સી)	૧૨૫.૦૦
કથાગોષ્ઠિ (એજન્સી)	૧૧૦.૦૦
<u>ડૉ.લવકુમાર દેસાઈ</u>	
પુસ્તકનું નામ	કિંમત રૂ.
સમીક્ષા કેનવાસે (એજન્સી)	૧૨૦.૦૦
કેનવાસે રંગચિત્રો (એજન્સી)	૮૫.૦૦
<u>ડૉ.રાજેન્દ્ર મહેતા</u>	
પુસ્તકનું નામ	કિંમત રૂ.
સૂત્રબદ્ધ (એજન્સી)	૨૧૦.૦૦
અપવાર્ય (એજન્સી)	૧૮૦.૦૦
<u>દિનેશ દેસાઈ</u>	
પુસ્તકનું નામ	કિંમત રૂ.
કૃતિ પ્રસાદ (એજન્સી)	૮૫.૦૦
અવલોકનીય (એજન્સી)	૧૩૫.૦૦

GPSC / UPSC / UGC - JRF - NET, SLETની
પરીક્ષા માટે, વિવિધ યુનિ.ના અભ્યાસક્રમ માટે

ડૉ. ભરત મહેતા

લિખિત / સંપાદિત પુસ્તકોની શ્રેણી

વિવેચન

નાટ્યનાન્દી ♦ સંદર્ભસંકેત ♦ ભારતીય નવલકથા ♦ સમકાલીન ગુજરાતી
નવલકથા ♦ સમકાલીન ગુજરાતી નવલિકા ♦ સંજ્ઞાસંયોગ ♦ કૃતિ સમીપે,
સર્જક સમીપે

સંશોધન

કળાકારનો ઇતિહાસબોધ ♦ આર્નોલ્ડનો કાવ્યવિચાર

સંપાદન

જ્ઞાનપીઠ પુરસ્કૃત નવલકથા ♦ વિવેચનના વિવિધ અભિગમો ♦ ટાગોરની
વાર્તાકળા ♦ મંટોની વાર્તાકળા 'વળામણાં' ♦ મારી હકીકત ♦ સત્યના
પ્રયોગો ♦ તમસ ♦ ગોરા ♦ બદલાતી ક્ષિતિજ ♦ શર્વિલક ♦ ઇલિયડ ♦ મિર્ય
મસાલા ♦ મેટામોર્ફોસીસ

૧૦૫, નંદન કોમ્પ્લેક્સ,
મીઠાખળી ગામ, રેલવે ફાટક સામે, અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૬

‘યુદ્ધ અને શાંતિ’નો કથાવિકાસ, પાત્રવિકાસ ને તેનું પર્યવસાન જોતાં એવા અનુમાન પર આવવું પડે તેમ છે કે કલા અને નીતિને અનિવાર્ય સંબંધ હોવો જોઈએ. કલા ભલે કલાની રીતે તે સંબંધની અભિવ્યક્તિ કરે, પણ તે અનીતિને પોષી ન શકે, તે આડંબરી તટસ્થતા ન ધારણ કરી શકે. જીવનનો પોતાનો જ એ કાયદો ટોલ્સ્ટોયે અનુભવ્યો કે આખરે નૈતિક સમસ્યાઓની ખોજ દ્વારા જ માનવસમાજના ધારણ, પોષણ ને સત્ત્વસંશુદ્ધિ થયા છે.

– મનુભાઈ પંચોળી ‘દર્શક’

સમાજવિજ્ઞાન ક્ષેત્રે ‘હિંદ સ્વરાજ’ પુસ્તક નવા યુગની ઘોષણા કરે છે. તો ભાષાની દૃષ્ટિએ અહીં પંડિતયુગ પૂરો થઈ ગાંધીયુગની માંડણી થતી હોય એવું લાગશે. સર્વોદયની વાત કરતું આ પુસ્તક એક નવી માનવીય સંસ્કૃતિના નિર્માણનું દર્શન પૂરું પાડે છે. માત્ર હિંદને નહીં, સમગ્ર માનવજાતિને વિનાશના માર્ગેથી પાછી વાળી સર્વોદયની દિશામાં લઈ જવાની મથામણ કરતું આ પુસ્તક ગાંધીના પછીના જીવનકાર્યનું સાચા અર્થમાં ઘોષણાપત્ર બની રહે છે.

– શરીફા વીજળીવાળા

‘મહાભારત’માં વિવિધ પ્રકૃતિ ધરાવનારાં પાત્રોનો શંભુમેળો એકઠો થયો છે. પ્રકૃતિના ગુણો જ માનવજીવન અને સમાજજીવનના દોરીસંચારમાં મુખ્ય ભાગ ભજવે છે. પ્રકૃતિ જ, હારવા છતાં બબ્બે વાર યુધિષ્ઠિરને ઘૂત રમવા દોરે છે. દુર્યોધનનો હઠીલો તમોગુણ છેવટે મહાયુદ્ધમાં પરિણમે છે. દ્રૌપદીની પ્રકૃતિમાં પ્રતિશોધની પ્રબળતા ન હોત તો મહાયુદ્ધ થાત ખરું ? કર્ણને અર્જુન પ્રત્યે તીવ્ર દ્વેષ ન હોત તો તે અધર્મના પક્ષે લડવા તૈયાર થાત ખરો ? પ્રકૃતિનું બળ એવું પ્રબળ હોય છે કે માનવી યંત્રારૂઢ થઈને ગોથાં ખાતો રહે છે. નિગ્રહ દ્વારા પણ તેનો છેદ ઉરાડી શકાતો નથી.

– ગુણવંત શાહ

સ્થાન સમર્પિત

ડૉ. અરુણ જે. કક્કડ

એસોશિએટ પ્રોફેસર, હેડ ઓફ ગુજરાતી ડિપાર્ટમેન્ટ,
દેવમણી કોલેજ, વિસાવદર.

ઓમ કૉમ્યુનિકેશન

રજિ. નં. ઈ/19921/અમદાવાદ

માનનીયશ્રી,

ઓમ કૉમ્યુનિકેશન દ્વારા ગુજરાતી ભાષાના દિવંગત સાહિત્યકારના જન્મદિન/ પુણ્યતિથિએ સાહિત્યિક વ્યાખ્યાનનું આયોજન થાય છે. 'શબ્દજ્યોતિ' શીર્ષક હેઠળ હયાત સાહિત્યકારના જન્મદિનની ઉજવણી થાય છે. 'શબ્દજ્યોતિ'માં હયાત સાહિત્યકાર પોતે પોતાનાં જીવન-કવન વિશે વક્તવ્ય આપે છે. આજની નહીં પણ આવતીકાલની ૨૦ વર્ષ પછીની યુવાપેઢી શિષ્ટ સાહિત્યનું વાચન કરે એ હેતુથી 'પુસ્તક-પરિચય' કાર્યક્રમનું આયોજન કરવામાં આવે છે. ભારતીય સંસ્કૃતિનો પરિચય માતૃભાષા ગુજરાતીમાં મળે એ હેતુથી 'સંસ્કૃતપર્વ:વાગ્માધુરી'નું આયોજન કરવામાં આવે છે. સામાન્ય રીતે મધ્યયુગ નરસિંહ મહેતાથી શરૂ થાય છે પણ એ પહેલાંનો પ્રાગનરસિંહયુગ અથવા હેમચુગના ગુજરાતી જૈન સાહિત્યસર્જકોએ વિપુલ પ્રમાણમાં સાહિત્યસર્જન કરેલું છે. એ સર્જકોનો પરિચય થાય અને એમની કૃતિઓ પર આપણી વિશેષ દ્રષ્ટિ પડે એ હેતુથી 'પર્યુષણ સાહિત્યપર્વ' અને 'શબ્દસંપદા'નું આયોજન થાય છે. આ સિવાય પણ અન્ય પ્રકલ્પ દ્વારા સાહિત્યિક કાર્યક્રમનું આયોજન થાય છે.

માતૃભાષા ગુજરાતીની ચિંતા કરવાને બદલે ભાષાનું સંવર્ધન થાય એ હેતુથી સાહિત્યિક કાર્યક્રમોનું આયોજન થાય એ સંસ્થાનો મુખ્ય હેતુ છે.

સંસ્થાની સાહિત્યિક પ્રવૃત્તિને વેગ મળે એ હેતુથી અને સંસ્થાનું આર્થિક ભારણ ઓછું થાય તેમજ સંસ્થાનું સ્થાયી ભંડોળ એકઠું થાય એ માટે સંસ્થા ડોનેશન માટે આપને નમ્ર અપીલ કરે છે. COG (૫) હેઠળ પણ મહત્તમ ડોનેશન આપી આપ ઈન્કમટેક્સમાં રાહત મેળવી શકો છો.

આભાર સહ,
અપેક્ષા સહ,

— મનીષ પાઠક
(મે. ટ્રસ્ટી ઓમ કૉમ્યુનિકેશન)

બેંકની વિગત :

Name : OM COMMUNICATION

Bank Name : Punjab National Bank

Branch : Sola Road.

A/c. No. : 3937000100083947

IFS Code : PUNBO393700

Address : 13, Narottam Park, B/h. Agarwal Tower,

Bhuyangdev Cross Road, Sola Road, Ghatlodia,

Ahmedabad-380061

Mo. : 98250 46684

અવકાશ સુંદરતાને સ્થાયી બનાવે છે

પ્રભાસપાટણના દરિયાકિનારે, વિશ્વપ્રસિદ્ધ સોમનાથ મહાદેવના મંદિરને જોઈએ તો, જાણે તેની સુંદરતાને જોયા જ કરીએ એવું મન થાય. તેનું સ્થાપત્ય તો અતીવ સુંદર છે જ. વળી, એ સુંદરતા નીરખ્યા જ કરીએ એમ થવાનું, એક વિશેષ કારણ પણ છે. આ વિશાળ શિવાલયની આગળપાછળ અને આજુબાજુ કશું જ નથી; બસ, અવકાશ જ અવકાશ છે! એક બાજુ વાંભવાંભ મોજાં ઉછાળતો, ક્ષિતિજ સુધી પથરાયેલો મહાસાગર છે તો આ બાજુ, મંદિરનાં પગથિયાં સુધી પહોંચવા ઠીક ઠીક ચાલવું પડે એવું પરિસર છે. આ છે એની સુંદરતાનું રહસ્ય. ખુદ્દી જગ્યા સ્થાપત્યને અધિક સુંદરતા બક્ષે છે.

એક મોટું મકાન હોય અને તેની આજુબાજુમાં નાનાં-મોટાં મકાનો હોય, તો તેનું રૂપ ઢંકાઈ જશે. એક શ્રેષ્ઠ પ્રસંગ માણ્યા પછી, તરત બીજા પ્રસંગમાં ગયા તો, પહેલા પ્રસંગનો અનુભવ ઢંકાઈ જશે.

પુસ્તકનું શ્રેષ્ઠ પ્રકરણ વાંચ્યું. બસ, પછી તે પુસ્તક બંધ કરી, આંખો મીંચી એમ જ થોડી વાર બેસી રહો અને એ ગમતું પ્રકરણ વાગોળો. લખાણના વિચારોની સુંદરતા મનના ઊંડાણમાં ઊતરશે અને એની કાયમી છાપ અંકાઈ રહેશે.

સ્વાદિષ્ટ ભોજન કર્યું; બસ, હવે કશું જ મોંમાં નાંખવાનું નહીં. ભોજનનો સ્વાદ સ્મૃતિમાં સચવાશે.

સારાને સારી રીતે માણવા માટે, ચારેકોર થોડી થોડી જગ્યા રહેવા દો. ચિત્રના સૌંદર્યનું કારણ તે તેની આસપાસની કોરી જગ્યા, એના સંયોજનની શોભા છે. ગીચતા, સુંદરને કુરૂપ બનાવે છે.

જીવનમાં બધે જ, સારી ચીજની આસપાસ અવકાશ રાખવાનું શીખી લઈએ.

ગીચતા અને અતિરેક એ આજના જમાનાનો રોગ છે. આપણે તેનાથી બચીએ.

(પાઠશાળા)

- પ્રદ્યુમ્નસૂરિ

સ્થાનસમર્પિત

વસન્ત આત્મા ચેરિટેબલ ટ્રસ્ટ

ગુજરાત સ્ટીલ ડિસ્ટ્રિબ્યુટર

અમદાવાદ

વિચાર કરવાની કળા

(પરબ સપ્ટેમ્બર ૨૦૨૪નું ચાલુ)

મૈત્રી પાંગરતી જાય તેમ આદાન-પ્રદાનનો દોર ચાલુ થઈ જાય. પ્રીતિનાં છ લક્ષણો છે : આપે, આપેલું લે, ગુમ વાત કહે અને પૂછે, જમે અને જમાડે.

ઉનાળાના દિવસો હતા. મંત્રીએ વેપારીને જમવા માટે નોતરું આપ્યું.

વેપારીએ સ્વીકારતાં કહ્યું : મારે માટે ધન્યભાગ્ય છે. આપ પણ મારા ઘરે જમવા આવવાનું નિમંત્રણ સ્વીકારો.

મંત્રી પણ આવું જ કંઈ ઇચ્છતા હતા. વેપારી અને એના પરિવારની ખૂબ આગતા-સ્વાગતા કરી મંત્રીએ વેપારીને ચકિત કરી દીધો. વેપારીએ ધન્યતા અનુભવી.

થોડા દિવસ પછી વેપારીએ મંત્રીને નિમંત્ર્યા. વેપારીએ વળતી મહેમાનગત કરવામાં માણા ન રાખી. જમ્યા પછી બેઉ મિત્રો બહાર વરેડામાં હીંચકે બેસી હળવી પળો માણતા હતા. એવામાં મંત્રીની નજર ફળિયામાં એક ખૂણામાં પડેલા લાકડાના મોટા ઢગલા પર પડી. એ લાકડાના ગંજમાંથી ભારે સુગંધ આવી રહી હતી.

(ક્રમશઃ)

(પાઠશાળા)

- પ્રદ્યુમ્નસૂરિ

સ્થાનસમર્પિત

અમૃતવર્ષા

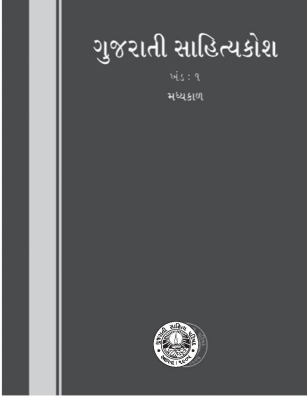

Traditionally Printed Cotton Sarees

નિમેષભાઈ ડગલી

૩/એ, અલકાપુરી સોસાયટી, ઉસ્માનપુરા ચાર રસ્તા પાસે,
આશ્રમ રોડ, અમદાવાદ-૩૮૦ ૦૧૩. ફોન: ૩૨૮૦૬૬૫૫

ગુજરાતી સાહિત્યકોશ

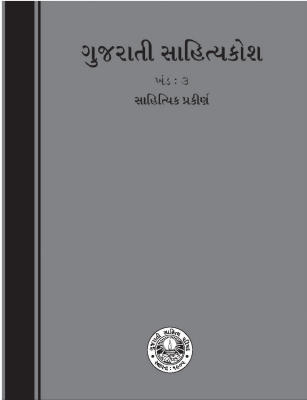
ખંડ ૧ - મધ્યકાળ

આવૃત્તિ : બીજી, કુલ પૃષ્ઠ ૨૪ + ૫૮૪. કિંમત રૂ. ૮૦૦-૦૦

કોશના આ ખંડ-૧માં ઈ.સ. ૧૧૫૦થી ૧૮૫૦ સુધીના સમયગાળામાં થયેલા કવિઓ અને તેમની રચનાઓ વિષયક તમામ વિશ્વાસપાત્ર માહિતી આપવામાં આવી છે. આ કોશમાં મધ્યકાલીન સાહિત્યમાં રચાયેલી, કાવ્યગુણો ઉત્તમ, મનુષ્યજીવનનાં રહસ્યોને ઉકેલવાની ચાવીઓ પૂરી પાડતી અને મુદ્રિત સ્વરૂપે મળતી કૃતિઓનાં સંખ્યાબંધ અધિકરણ ઉમાશંકર જોશી, હરિવલ્લભ ભાયાણી, જયંત કોઠારી, ચંદ્રકાન્ત શેઠ વગેરે જેવા તજજ્ઞોએ લખ્યાં છે.

મધ્યકાળમાં જે સાહિત્ય રચાયું છે તે તમામને એકસાથે સંગ્રહી લેવાનો અહીં પ્રયત્ન છે. અહીં જૈન, સ્વામીનારાયણ, નાથસંપ્રદાય વગેરેના ૧૬૦૦ જેટલા કવિઓની ૩૦૦૦ ઉપરાંત સાહિત્યરચનાઓ વિશેનાં અધિકરણ મળશે. આ બધાં જ અધિકરણ નિષ્ણાત સંશોધકોએ તૈયાર કર્યાં છે.

આ ઉપરાંત અહીં કવિ કે કૃતિવિષયક મળતી તમામ સામગ્રીનો સંદર્ભ પ્રત્યેક અધિકરણને અંતે આપવામાં આવ્યો છે જે અભ્યાસીને સામગ્રીના મૂળ સુધી લઈ જશે.

ખંડ ૩ - સાહિત્યિક પ્રકીર્ણ

આવૃત્તિ : બીજી, કુલ પૃષ્ઠ ૨૪ + ૮૧૨. કિંમત રૂ. ૧૧૦૦-૦૦

કોશના આ ખંડ-૩માં ગુજરાતી ભાષા અને સાહિત્યના ઉદ્ભવ અને વિકાસનો ઇતિહાસ, ગુજરાતી સાહિત્યપ્રકારો અને તેની ઉત્ક્રાંતિ, સાહિત્યશાસ્ત્રનાં વિભાવનાત્મક પાસાં, સાહિત્યિકવિદો, સાંસ્કૃતિક સંદર્ભો, આધારગ્રંથો, સાહિત્યિક પારિતોષિકો, સાહિત્યિક સામયિકો વગેરે ગુજરાતી ભાષાસાહિત્યના વિકાસવિસ્તારમાં ફાળો આપનારાં મહત્વનાં પરિબળો વિશે અધિકરણ આપવામાં આવ્યાં છે.

આ ખંડની બીજી આવૃત્તિમાં કેટલાક નવા વિભાવો વિશે અધિકરણ ઉમેરીને કોશને સંવર્ધિત કરવામાં આવ્યો છે.

કોશ જોવામાં સહાયક એવો અધિકરણનો શબ્દાનુક્રમ પૃષ્ઠનિર્દેશ સાથે આરંભમાં જ જોડ્યો છે. વિદ્યાર્થીઓ, અધ્યાપકો અને વિષયના રસિક સંશોધકો તથા તજજ્ઞોને સંશોધન કરવા માટે આ સહાયક આધારગ્રંથ છે.

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ - અમદાવાદ

PARAB 2025 Febuary

RNI No. GUJGUJ/2006/17273

Regd. under Postal Registration No.

GAMC-306/2021-2023 valid upto 31-12-2023

Posted at ahd. PSO on 10th of every month SSP Ah'd

Date of Publication 10th Posted on Every Month

ISSN : 0250-9747

₹ 20

ऐसा जोड़े,
जोड़ी जुड़ी रहे

Printed and Published by SAMEER BHATT on behalf of GUJARATI SAHITYA PARISHAD and Printed at Kirit Graphics, G-1, Labh Complex, Sattar Taluka Society, Opp. C.U. Shah College, Incometax, Ahmedabad-09 and Published from Gujarati Sahitya Parishad, Govardhan Bhavan, Gujarati Sahitya Parishad Road, Ashram Road, Behind River Side, Post Box No. 4060, Ahmedabad - 380009. Editor - KIRIT DOODHAT.